

ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๕๗

เรื่อง โทศปานไปฝรั่งเศส

ภาคที่ ๒

พระยาจำเอนยบตี พิมพ์ช่วยในงานศพ

หม่อมเมือง ทองแถม ฌอยุธยา

วันที่ ๕ ธันวาคม พุทธศักราช ๒๔๗๕

โรงพิมพ์สุโขทัย
จำนวน ๑,๐๐๐ ฉบับ

หม่อมเมือง ทองแถม ฅนอยุธยา
ชาติะ วันที่ ๒๗ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๓๐
มรณะ วันที่ ๓๕ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๗๔

ประวัติสังเขป

หม่อมเมือง ทองแถม ณ อยุธยา

บรรพบุรุษสืบเนื่องมาจาก เจ้าพระยาบรมราช บุนนาค (ตะเข้ทับ) บิดา นายคง พลนัเทศ มารดา กิ่ง พลนัเทศ เกิด เมื่อวันที่ ๒๕ พฤษภาคม พุทธศักราช ๒๔๑๐ ตรงกับวันพุธ แรม ๑๑ ค่ำ เดือน ๖ ปีเถาะ เป็นหม่อมห้ามในพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงสรรพสาตรศุภกิจ และเป็นหม่อมมารดาของ หม่อมเจ้าหญิงเครือมาศวิมล ถึงแก่กรรมวันที่ ๑๔ มิถุนายน พุทธศักราช ๒๔๗๔ ตรงกับวันอาทิตย์ แรม ๑๔ ค่ำ เดือน ๗ ปีมะแม

THAMMASAT UNIVERSITY
สำนักหอสมุด

คำนำ

พระยาจำแสนยบดี แจ้งความมายังราชบัณฑิตยสภาว่า
ใคร่พิมพ์หนังสือช่วยเจ้าภาพ แจกในงานศพหม่อมเมือง
ทองแถม ณอยุธยา เรื่อง ๑ ขอให้กรรมการเลือกเรื่อง
หนังสือให้ ราชบัณฑิตยสภาได้แนะนำให้พิมพ์ เรื่อง
โกศापानเป็นราชทูตไปเมืองฝรั่งเศสครั้งแผ่นดิน สมเด็จพระ
นารายณ์มหาราช พระยาจำแสนยบดีเห็นชอบด้วยจึงพิมพ์
ขึ้นเป็นสมุดเล่มนี้

เรื่องโกศापานเป็นราชทูตไปเมืองฝรั่งเศสนี้ มองซิเออ
เดอ วิเซ เป็นผู้แต่ง พิมพ์เมื่อ ค.ศ. ๑๖๘๖ (พ.ศ. ๒๒๒๙)
มีฉบับอยู่ในหอพระสมุดวชิรราช เจษฎาจารย์ ฟ. ฮัลเล
แห่งโรงเรียนอัสสัมชัญ แปลจากภาษาฝรั่งเศสเป็นภาษาไทย
มีผู้ขออนุญาตพิมพ์ก่อนต้นไปภาค ๑ แล้ว ภาคนี้เป็นภาค ๒
จัดเป็นประชุมพงศาวดารภาคที่ ๕๘

ราชบัณฑิตยสภา

วันที่ ๒๕ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๗๕

สารบัญ

บทที่ ๔๕	ราชทูตเริ่มเค็รทางไปเที่ยวอุมณฑลฟลังด์ร์ ข้างฝ่ายเหนือ	หน้า ๑
บทที่ ๕๐	ระยะทางจากเมืองแซงต์เดอนส์ถึงเมือง อาเมียงส์	หน้า ๔
บทที่ ๕๑	ราชทูตดำเนินไปถึงเมืองอาราส	หน้า ๗
บทที่ ๕๒	ท่านราชทูตดำเนินทางตามมณฑลฝ่ายเหนือ ต่อไป	หน้า ๑๓
บทที่ ๕๓	ราชทูตเยี่ยมเมืองกาแลส์	หน้า ๒๔
บทที่ ๕๔	ราชทูตถึงเมืองดงแกรก	หน้า ๒๕
บทที่ ๕๕	ราชทูตไปคู่อู่เมืองตุร์เนย์	หน้า ๓๒
บทที่ ๕๖	ราชทูตถึงเมืองวาลังเซียนส์	หน้า ๔๑
บทที่ ๕๗	นางภิกษุณีเมืองเออแนง	หน้า ๔๕
บทที่ ๕๘	ราชทูตถึงเมืองคูแอย	หน้า ๕๓
บทที่ ๕๙	ราชทูตถึงเมืองกังแบรย์	หน้า ๖๕
บทที่ ๖๐	ราชทูตถึงเมืองเปรอน	หน้า ๘๑
บทที่ ๖๑	ราชทูตถึงเมืองแซงต์กังแตง	หน้า ๙๐
บทที่ ๖๒	ราชทูตกลับถึงเมืองลาแพร์	หน้า ๙๕
บทที่ ๖๓	ราชทูตเข้าไปอยู่เมืองชวาซงส์	หน้า ๙๘
บทที่ ๖๔	ราชทูตถึงวิแลร์กอตเตรตถึงนังเตยและ ตั้งมาแตง	หน้า ๑๐๓

โกศานานไปฝรั่งเศส

บทที่ ๕๗

ราชทูตเริ่มเดินทางไปที่เววมณฑล

พลัดรีข้างฝ่ายเหนือ

รุ่งขึ้นวันหลังเจ้าพนักงานฝ่ายกรมวังซ่อมมงเขี้ยวเคอလာมู ได้เข้ามาหาราชทูตกล่าวว่า "บัดนี้ทรงพระปรารภถึงเจ้าคุณซึ่งเป็นคนมาแต่เมืองร้อน เกรงว่าจะกลัวหนาวกว่าคนในพื้นบ้านเมืองหนาวเป็นธรรมดา และเวลานักเกือบถึงเวลาที่ท่านจะออกไปเที่ยวหิวเมืองฝ่ายข้างเหนือ ซึ่งเป็นประเทศหนาวกว่ามณฑลอื่น ๆ ในเมืองฝรั่งเศส พระองค์ทรงพระปริวิตกว่า ถ้าจะไม่พระราชทานเสื้อสำหรับขังกันหนาวไว้ก่อน จะเป็นการเดินเลื่ออันมิบังควรก็พระปรีชาญาณเพราะเหตุฉะนั้น พระองค์จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ รมสั่งใช้ให้ข้าพเจ้านำเอาเสื้อกันหนาว ๖ ตัวกับหมวกอีก ๖ ใบมาพระราชทานท่านอัครราชทูต, อุปทูต, ครีฑูตคนละสองตัวกับหมวกคนละสองใบเสื้อเหล่านี้เป็นเสื้อลวนพินใหม่แกมทองก็มีและใหม่ แกมเงิน ก็มีทั้งเป็นเสื้อยศและเสื้อหนาวรวมอยู่ในตัว อธิบาย คือเป็นเสื้อยศเพราะพินสั่งทำเป็นของดีลวนแล้วด้วยใหม่กับเงินและทอง แก้วเป็นเสื้อหนาวด้วย เพราะนอกจากนั้นยังมีขนสัตว์ แสร้มิน คือหนังสัตว์ชนิดหนึ่งอีกด้วยสำหรับขังกันหนาวไว้."

พอราชทูตไต้หวันเสด็จกลับหมวกพระราชทานนั้นแล้วท่านถามทันที
 ว่า.- “เดี๋ยวนี้พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงประทับอยู่ที่ใด?” ก็
 ไต้หวันคำตอบว่า “ทรงประทับอยู่ที่พระราชสำนักฟงแตนโบล” ท่านราชทูต
 ถามต่อไปว่า “พระราชสำนักนั้นตั้งอยู่ตรงทิศใด?” พอเจ้าพนักงาน
 บอก ท่านไต้หวันท่านอัครราชทูต อุตทูต ตรทูต ต่างก็หันหน้าไปทางนั้น
 แล้วหมอบลงไปถวายบังคมสามครั้ง ก็ประคองหนึ่งว่าพระองค์ทรง
 สถิตย์อยู่จำเพาะหน้าของท่าน แล้วท่านก็หันมาแสดงความขอบ
 ใจต่อเจ้าพนักงานผู้นำเสื่อและหมวกมาพระราชทานนั้นด้วย และ
 เมื่อเจ้าพนักงานจะลากลับ ท่านราชทูตยังเชื่อเชิญให้อยู่รับประทานอาหาร
 ด้วยกัน และวันนั้นนายช่างวาดเขียนชื่อเลอบริงซึ่งได้กล่าว
 ถึงมาก่อน ในคอนว่าด้วยพระราชวังแวร์ซายส์นั้นก็ได้ไต้หวัน ประ
 ทานอาหารก็ด้วยท่านราชทูตเหมือนกัน.

พอถึงวันจันทร์ที่ ๑๔ เดือนตุลาคม คณะราชทูตสยามได้เริ่ม
 เเทรทางออกไปเที่ยวตามหัวเมืองเหนือ ตอนกลางวันวันต้น ท่าน
 ได้พักที่ประทานอาหารที่แซงต์เดอนีส ซึ่งเป็นเมืองสำคัญเมือง
 หนึ่ง เพราะเป็นที่พักพระมหากษัตริย์ฝรั่งเศสตั้งแต่ตกค้ำบรวพ
 หลายร้อยปีมาแล้ว.

เมืองนี้จะชื่อว่าแซงต์เดอนีสก็เนื่องจากท่านสังฆราช องค์แรก
 ซึ่งได้มาสอนพระศาสนาคริสต์แก่ชาวเมืองฝรั่งเศสที่ละแวกเมืองปาร์
 รัสทุกวันนี้ ศพของท่านก็ยังฝังอยู่ในพระอารามแซงต์เดอนีสนั้น
 เอง เว้นแต่แขนของท่านข้างหนึ่งซึ่งสันโตปาปาเอสเตวาทที่ ๓ ได้ทรง
 นำไปที่กรุงโรม.

ถึงว่าราชทูตได้พบที่แขวงตะเกองสเพียงตอนกลางวันเท่านั้น ก็
 ยังได้อุตสาหะไปทูลอนุสสาวรีย์ ทูลพระบรมศพพระเจ้าแผ่นดินฝรั่งเศส
 ของกั๊ก่อนๆ และของทัม ฝมื่อประณคบรรจงซึ่งมีอยู่ชุกชุมในโบสถ์วัด
 แขวงตะเกองสนัน. ของประณคต่างๆ ซึ่งเก็บรักษาไว้เป็นตระกูลแห่ง
 สมัยโบราณนั้นท่านราชทูตก็ได้ดูด้วย เป็นต้นว่าเครื่องแก้วเพชร
 พลอยต่าง ๆ ซึ่งพระราชาของกั๊ก่อนๆ และสัพบุรุษใจศรัทธาได้ถวาย
 วดันนี้ แต่ท่านได้ดูด้วยความเจาะจงเป็นอันมากคือ อนุสสาวรีย์ทูล
 พระศพของพระราชา.

ในบรรดาอนุสสาวรีย์ที่ท่านได้แลสดความพอใจอยากดูมาก
 กว่าอนุสสาวรีย์อื่น ๆ นั้นคืออนุสสาวรีย์ของพระบาทสมเด็จพระเจ้า
 ฟรังซัวส์ที่ ๓ ซึ่งแวดล้อมไปด้วยรูปนักรบในสมัยของพระองค์กำลัง
 ออกสนามทำสงครามกับราชศัตรูของพระองค์.

นอกนั้นท่านยังได้สังเกตเห็นอนุสสาวรีย์ซึ่งทรงรับสั่งให้สร้างออก
 ทิศแก่จอมพล เทอตุแรน ซึ่งได้มีความชอบทำคุณแก่ประเทศฝรั่งเศส
 เคสอย่างสลักสำคัญ และซึ่งพงสันชพลงใหม่ ๆ. เมื่อราชทูตได้
 เห็นความงามวิจิตรบรรจงและที่ทั้งอนุสสาวรีย์ของท่านจอมพล เทอ
 ตูแรน นั้น ท่านได้กล่าวว่า.— “พระองค์ไม่จำเพาะแต่ทรงชุบเลี้ยง
 และโปรดประทานยศบรรดาศักดิ์แก่ผู้ทวยอยู่สำหรับรับใช้จำเพาะพระ
 พกัตรของพระองค์เท่านั้น ถึงผู้ทูลวงลยแล้วทำคุณอะไรแก่พระองค์
 ไม่ได้แล้ว พระองค์ก็ทรงอุปถัมภกาศูให้ชื่อเสียงคงอยู่เป็นทีการพ
 ผนดิชของชาวชนเป็นอันมากอกสันกาลนาน ฉะนั้นก็ไม่ใช่เป็นทอศจรรย

เลยที่บรรดาอาณาประชาราษฎร์ทั่วไปได้พากันยินดี ถวายชีวิตต่อทิดแก่
ชาติบ้านเมืองและพระมหากษัตริย์ เพราะต่างรู้สึกเต็มเปี่ยมอยู่ใน
ทรวงอกว่า เป็นหรือกายพระองค์คงไม่ทรงล้ม คงทรงระลอกถึง
คุณความดีของตน ๆ อยู่เสมอ ฉะนั้น พระองค์จึงเป็นพระราชวัง
ทรงชัยธานีอยู่เสมอมิได้ขาด”

เมื่อพดกถึงแล้วก็หมดเวลา ท่านราชทูตอำลาพระสงฆ์เบนตักดิน
ซึ่งเป็นคณะที่รายนาทเฝ้ารักษาพระอารามนั้น แล้วท่านก็เคียวครอบครัว
คุณแล้วก็อีกว่าใหญ่โคงามสักบ้านโต แล้วท่านก็ขึ้นรถตั้งต้นเคียวทาง
ใหม่ต่อไป และเย็นวันนั้นได้ไปพักแรมคนอยู่ที่เมืองเล็ก ๆ แห่งหนึ่ง
เรียกว่าโยมง.

บทที่ ๕๐

ระยะทางจากเมืองแซงต์เดอนีส
ถึงเมืองอาเมียงส์.

รุ่งขึ้นวันที่ ๑๕ ราชทูตได้ไปรับประทานอาหารกลางวัน ที่ตำบล
แห่งหนึ่งเรียกว่า ค็ลเลอร์ แล้วตอนเย็นก็ไปนอนที่ชนบทที่ร่ม ๆ อีก
แห่งหนึ่งเรียกว่า โยม ทั้งสองแห่งนี้ชาวเมืองพากันมาต้อนรับราชทูต
เป็นชบวนเรียบริ้วราวกับชบวนทหารก็ว่าได้ ราชทูตได้ค้างแรมที่นั่น
คืนหนึ่ง ครั้นรุ่งขึ้นมงเซียร์เคอเมนาร์ก็ผู้พิพากษาได้มากำกับราช
ทูต ๆ ก็ไปไม่น้อยเลย เพราะท่านเคอเมนาร์ก็คนนี้เป็นญาติอันสนิทของ

ท่านเสนาบดี เคอเซญอเล ซึ่งเป็นจตุระมากกว่าเสนาบดีกระทรวงอื่น ในการที่จะสละมิตร์ไมตรีในระวางสยามและกรุงฝรั่งเศสให้มีผลสำเร็จ

ในวันเดียวกันคือวันที่ ๑๖ ตุลาคมนั้น ราชทูตได้ไปค้างคืนอยู่ที่เมืองเบรอตเตย ซึ่งเป็นเมืองย่อมๆ ในมณฑลนอร์มันดี เมืองนี้แต่เดิมมาเป็นของอังกฤษ แล้วภายหลังอังกฤษขายให้แก่สมเด็จพระเจ้าฟิลิปโอคีสต์ ก็เลยตกเป็นของฝรั่งเศสแต่นั้นมา.

รุ่งขึ้นวันที่ ๑๗ ราชทูตไปพักอยู่ที่ "ซาโต" ของมงเซียร์ เดแซร์โต ซึ่งเป็นลูกเขยของพระนมแห่งพระบาทสมเด็จพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๕ บ้าน "ซาโต" นั้นราชทูตพอใจมาก ว่าเป็นซาโตอย่างงตรงามน่าอยู่จริงๆ แต่อาศัยเหตุที่ท่านจะพักอยู่นานไม่ได้ต้องรีบเที่ยวทางต่อไป ท่านจึงได้ออกแต่ในวันนั้นเอง สำหรับไปยังเมืองอามีแยงส์ ซึ่งเป็นเมืองใหญ่อยู่รายทางที่จะขึ้นไปข้างเหนือ. ในเย็นวันนั้นราชทูตได้ถึงเมืองอามีแยงส์ และเวลาท่านไปถึงนั้น บรรดากกรมการขุนนางข้าราชการและพลเมืองที่สำคัญๆ ต่างได้ออกมาต้อนรับเป็นขบวนล้วนใส่เสื้อแสงถืออาวุธเป็นวิถีทหารทงนั้น พอเหยยบประตูเมืองก็ได้ยินเสียงปืนใหญ่ ๒๐ นัดตามพระราชกำหนดของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เพื่อทำความเคารพต่อคณะราชทูตสยามนั้น.

แต่ประตูเมืองถึงที่พักของราชทูต พวกที่ออกมาต้อนรับนั้น ได้เตรียมกระบวนแห่แล้ว ต่างก็กลับเป็นเสรีจการก้อนรับสำหรับวันนั้น แต่รุ่งขึ้นวันที่ ๑๘ กระบวนแห่ได้มารับราชทูตยังที่พัก แล้วได้

แห่ท่านไปดูโบสถ์ใหญ่. บรรดาพระสงฆ์ทั้งหลายได้ออกมาต้อนรับ
 ราชทูตถึงที่ประตูหน้าโบสถ์แล้วได้พาเข้าไปข้างในถึงพระแท่นใหญ่
 พอคณะไรต่ออะไรตามสมควรแก่เวลาแล้ว ราชทูตก็ได้ไปเยี่ยมเยียน
 ท่านสังฆราช ครั้นเยี่ยมท่านสังฆราชเสร็จแล้ว ท่านราชทูตยังคิดใจ
 ออยากจะดูคนอีก เพราะเป็นวัดที่สวยงามที่สุดวัดหนึ่งในโลก
 ท่านก็ขอโอกาสกลับไปชมเป็นพิเศษอีกต่อหนึ่ง แต่เดิมได้ตกลงกัน
 ว่าออกจากเมืองอาเมียงสันจะนำท่านราชทูตตรงไปยังเมืองอาราสซึ่ง
 เป็นที่ว่าการมณฑลอาร์ตวส์ แต่ทำไม่ได้ตามตกลงนั้น เพราะ
 ฤดูนั้นเป็นฤดูหนาวฝนตกเรื่อย ถนนหนทางเลวกลีบกลายเป็นโคลน
 เล่น เป็นที่หลุมที่ดอนแปรอะเปอนจนใช้ไม่ได้ ตกลงเปลี่ยนความคิด
 เดิม แทนที่จะตรงไปเมืองอาราส ก็เป็นแต่เพียงไปพักอยู่ที่เมืองตวร์ตัง
 ที่เป็นเมืองเล็ก ๆ อยู่ในระหว่าง ๒ เมืองใหญ่. แต่ถึงเป็นเมืองย่อม ๆ ด้
 ็นชาวเมืองตวร์ตังก็ไม่ยอมแพ้ชาวเมืองใหญ่ ๆ ในการต้อนรับราชทูต.
 พอคณะราชทูตมาถึงกองทหารสมัคร คือพลเมืองตวร์ตังนั่นเองได้ออก
 มารับราชทูตเป็นขบวนแห่เหมือนตอน และได้ยิงปืนใหญ่ขนาดเล็ก
 เสียงสนั่นเป็นการเอิกเกริกเหมือนหนึ่งเมืองมัททาร์ประจำรักษาอยู่โดย
 ธรรมดา. แท้จริงแม้ชาวเมืองจะไม่ทำการรับรองให้ใหญ่โตถึงเพียงนี้
 ก็คงไม่มีใครถือเป็นแน่. แต่เมื่อเขามีใจกระทำให้งดงามขนาดดังนี้
 ก็ควรไต่รับความชมเชยเป็นพิเศษด้วย เพราะเมื่อผู้น้อยทำหน้าที่
 ของผู้ใหญ่ได้ก็เท่าผู้ใหญ่อแล้ว ก็น่าชมผู้น้อยนั้นยิ่งกว่าผู้ใหญ่อเสียอีก

เรื่องนี้ได้เกิดขนอกตามขนบตเล็ก ๆ น้อย ๆ ออกแห่งหนึ่งเรียกว่า
 วิชาแชร ที่ขนบตนั้นคนที่พูดคนเวิรทางก็ไม่มี มีแต่เพียง
 โรงม้าสำหรับเปลี่ยนม้าที่ลากรถเมลเท่านั้น ถึงกระนั้นชาวขนบต
 นั้นยังได้ช่วยกันคิดการเลี้ยงโต๊ะราชทูตอย่างสง่าผ่าเผยและเลี้ยงกันใน
 โรงม้านั้นด้วยซ้ำ แต่ก็ไม่มีการรู้ไว้ว่าเป็นโรงม้าหรือโรงรับ
 แขก เพราะชาวขนบตได้ตกแต่งประดับประดาจนเปลี่ยนรูปโรงม้า
 หหมด ให้นึกว่าเป็นสโมสรพิเศษของขุนนางข้าราชการผู้ใหญ่ ไม่มี
 เค้าเป็นโรงม้าเหลือเลย.

บทที่ ๕๑

ราชทูตดำเนินไปถึงเมืองอาราส.

พอออกจากที่ท้ายลเล็กนั้นแล้ว ราชทูตก็มุ่งดำเนินทางตรงไป
 ฝั่งเมืองอาราส ซึ่งเป็นที่ว่าการมณฑลอาราคูฮาส อันตั้งอยู่บน
 แม่น้ำสการ์ปี และเป็นเมืองหน้าศึก มีขอมคปรคุดหอรบคอยตาม
 ธรรมเนียมพิชัยสงคราม. พอราชทูตเกือบจะถึงเมือง มีทหาร
 ม้า ๑๒ กองออกมาต้อนรับถึงนอกเมือง. ตามทางเข้าเมืองมี
 พลทหารรายบนเรียงรายอยู่ตลอดทาง และเมื่อราชทูตเคิรผ่านหน้า
 แลวไป ต่างก็คำนับด้วยเอาปลายหอกลง, ส่วนราชทูตก็รับคำนับ
 ข้างนี้ข้างโน้นไม่มีเวลาว่างเลย เพราะข้างล่างมีทหารทำวันทียาวู
 ก็ต้องจำเป็นรับคำนับ, ข้างบนตามช่องหน้าต่างก็มีหม่อมเป็นต้น

โยกผ้าเช็ดหน้าเป็นทีแสร้งการต้อนรับ ก็ต้องจำเป็นรับค่านับทางนี้
ด้วย, เลยต้องแหยงน ๆ ก้ม ๆ รับค่านับเขาเรื่อยตลอดหนทางมา.

พอพระราชทูตย่างเข้าไปสู่ธรณีประตูเมือง บรรดาพระสงฆ์
ตามวัดวาอารามทั้งหลายในเมืองอาราสันนี้ ต่างก็ให้ศิษย์ของ
ตน ๆ ขึ้นตระฆังเล็กใหญ่เสียง ออกแซ่สนั่นเอิกเกริกโกลาหล และ
ในโอกาสนั้นระฆังใบใหญ่มีหีมา ซึ่งชาวบ้านตั้งฉายาเรียกกันว่า
“ลาซัวเขอส” (แปลว่า “แม่ขรรเทิง” คำที่ก๊ี้ได้แต่จำเพาะต่อเมื่อมี
การมหาศุภมงคล ซึ่งเป็นที่ยินดีทั่วหน้ากัน) ก็ได้มีผู้ให้อุโฆษณา
การด้วยกระแสรเสียงอันน่าขรรเทิงของตน พร้อมก็สรรพสำเนียง
เก้งก้างห่างแห่งแห่งระฆังเล็กใหญ่ทั้งหลายอื่น ๆ ที่มีอยู่ทุกพระ
อารามในเมืองอาราสันนี้.

เมื่อทหารม้าซึ่งออกไปต้อนรับราชทูตคนฮกเมืองได้นำทางราช
ทูตมาถึงประตูเมืองแล้ว ทหารกองต่าง ๆ ในเมืองก็ยืนแหวกทาง
ให้กระบวนรถราชทูตผ่านไปตรงกลาง ตั้งนี้ ตั้งแต่ประตูเมืองจนถึง
ประตูที่พักของท่านราชทูต และที่ประตูนั้นท่านเลอองต์เดอวิลเนฟ
ก็กระทำค่านับปราศรัย เชอเชอญราชทูตให้ลงจากรถ แล้วนำขึ้นไป
ถึงห้องที่พักข้างในพร้อมกันกับท่าน สเตอร์ฟเข้าพนักงานกรมประจำ
แขกเมือง แล้วก็ได้ลงมือสนทนาปราศรัยกันในระยะเวลาที่คอยพวก
กรมการนคราภิบาลมณฑลอาร์คัวส์จะเข้ามาถึง สิ่งที่ราชทูต
แสร้งความกังวลอยากรู้ทันหนนี้ คือเมืองอาราสจะเป็นเมืองใหญ่โต
สักเพียงไหน? มีครอบครัวพลเมืองสักเท่าไร? มีรูปสัณฐานเป็น
อย่างไร?

ขณะที่ท่านราชทูต กับท่านเหล่านั้นยังกำลังสนทนากันด้วยเรื่อง
เมืองอาราสอยู่นั้น ท่านเจ้าอธิการพระอรามของคณะเชชวิกในเมือง
นั้นได้มาแสดงความเคารพและความขอบพระเดชพระคุณในการที่พระ
เจ้ากรุงสยามทรงชุบเลี้ยงท่านขาดหลวง เชชวิก คณะของ ตนด้วยพระ
มหากรุณาธิคุณอันล้นพ้น ท่านอธิการราชทูตตอบว่า - “เท่าที่พระองค์ทรง
เลี้ยงนั้บยังน้อยนัก, พระองค์มีพระราชประสงค์จะทรงชุบเลี้ยงให้มาก
ยิ่งกว่านี้อีกสองเท่าสามเท่า, ขอคุณพ่อไ้เป็นภาวะช่วยเหลือชี้แจง
อธิบายตามราชประสงค์อันนี้กับหัวหน้าของคณะเชชวิกทั้งหลาย เพื่อ
ท่านจะมีไ้มีความรังเกียจและจะไ้จัดการเผด็จสงฆ์ใจศรัทธาอื่น ๆ
ส่งไปยังเมืองไทยเป็นลำดับต่อ ๆ กันไปเทอญ”

เมื่อขบรวบถกถึงเรื่องขาดหลวงอยู่ก็พอดีกรรมกรเมืองมาแจ้ง
ราชทูตกลับจากเกาอิทงแล้วก็แสดงความเคารพตามขนบธรรมเนียม
นิยมบ้านเมืองไทยเขา แล้วท่านปลัดซึ่งตั้งกรศัสมาชิกแห่งมณฑล
สภาและสมาชิกผู้แทนคณะไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินของมณฑลอาราคูาส์ที่
ประชุมรัฐสภาใหญ่ในกรุงหลวงก็ได้กล่าวสุนทรพจน์ขึ้นว่า -

ท่านราชทูตทั้งหลาย อันว่าเมืองอาราสนั้น พลเมืองมีชื่อว่าเป็
คนสัตย์ซื่ออดความจงรักภักดีต่อเจ้านายเห็นอกตน มีสมเด็จพระเจ้าอยู่
หัวเป็นต้นอย่างเต็มเปี่ยมบริบูรณ์ ไม่มีเงาแห่งความกำหนัดเคียดเลย
แต่ไหนแต่ไรมา. ทรงรับสั่งให้ทำประการใด ก็เป็นอันกระทำประ
การนั้นจนสุดกำลัง. ก็คนเล้าทรงรับสั่งให้ข้าพเจ้าทั้งหลายชาวชน
พลเมืองอาราสกระทำการต้อนรับและบำรุงเลี้ยงคุณท่านราชทูตสยาม

อย่างเต็มที่ ข้าพเจ้าทั้งหลายจะไม่ยินดีกระทำให้ปฏิสนธนาการก่อนรับท่าน
 เจ้าคุณด้วยเต็มความสามารถอย่างไรก็ได้ แต่ข้าพเจ้ามาเกรงว่าแม่จะต้อน
 รับให้สุดความสามารถของข้าพเจ้าทั้งหลาย ก็ยังหาได้เพียงพอกับ
 เกียรติยศและบุญบารมีของเจ้าคุณราชทูตทั้งหลายไม่ และสำมหา
 อะไรกับบุญบารมีของพระมหากษัตริราชทั้งสองพระนครซึ่งเป็นต้น
 เหตุให้เจ้าคุณและข้าพเจ้าได้ มี โอกาส อันประเสริฐที่จะพบปะ ซึ่ง กัน
 และกัน ในกาลบัดนี้แล้ว ถึงจะพากเพียรจนสุดกำลังก็กระไรจริงไม่สม
 พระเกียรติยศของพระมหากษัตริราชทั้งสองพระนครเป็นแน่ แต่
 กระนั้นก็ข้าพเจ้าทั้งหลายยินดีแสดงความเคารพนับถือต่อท่านเจ้าคุณ
 จนสุดความสามารถ จะบอกพร้อมประการใดก็แล้วแต่เจ้าคุณจะมี
 ความเมตตาการุณาแก่ข้าพเจ้าทั้งหลายข้างหนึ่ง และแล้วแต่ทั้งสอง
 พระมหากษัตริย์จะทรงพระเมตตาอีกข้างหนึ่ง.

อันว่าพระบารมีของพระมหากษัตริย์ฝ่ายประเทศฝรั่งเศสนี้ ปรากฏ
 อยู่ ชัดคุดๆ เกี่ยวกับพระคุณ นานคุณ ของ พระอาทิตย์ ซึ่ง พระองค์ทรง
 เลือกเป็นคู่กันมิตร เครื่องหมายแห่งพระเชษานุภาพของพระองค์กล่าว
 คือ ทรงแผ่พระคุณแก่คนทั่วไปไม่เลือกหน้า ให้ต่างอ่อนอกอ่อนใจ
 เกิดผลเกิดประโยชน์อันสมควรแก่ชีวิตแห่งตน, ทรงแผ่พระรัศมีให้
 รุ่งโรจน์สว่างทั่วขอบจักรวาล, ทรงแผ่แสงกล้าให้อริราชศัตรู
 หมู่ไปไพร่ทั้งหลายสยดสยองพระเชษานุภาพทั่วทุกหมู่เหล่า สมควร
 อย่างยิ่งที่พระองค์ได้ ทรง เลือกลูกดวง ทินกรมา เป็น คู่ มิตร เครื่อง
 หมายสำหรับพระองค์.

ฝ่ายข้างพระเจ้าแผ่นดินสยามเล่า พระองค์ก็กอบด้วยพระญาณ
 วิถีนิสฺสุขุมคัมภีรภาพเป็นมหัศจรรย์ก็เหมือนกัน ด้วยว่าถึงแม้
 พระองค์ทรงสถิตย์อยู่ในประเทศห่างไกลจนสุดโลกข้างบูรพทิศนั้นก็
 พระองค์ยังทรงสอดส่องแลเห็นในพระอภิหารของพระเจ้าแผ่นดิน
 ฝรั่งเศส ถึงกับทรงส่งบรรดาเจ้าคุณทั้งหลายให้มาเซยชมพระบารมี
 ทางพระเนตรพระกรรณ ส่วนเจ้าคุณทั้งหลายเล่าในทุกวันนี้ ถ้า
 จะเปรียบก็คล้ายกับสมเด็จพระราชินีแห่งประเทศสวาโนสมิโยราณ
 ซึ่งเมื่อได้ทรงสดับข่าวเล่าลือพระเกียรติคุณของสมเด็จพระเจ้าสะโลมน
 มหาราชเจ้าแล้ว ก็ได้เสด็จมาเยี่ยมเยือนสมเด็จพระเจ้าสะโลมน
 มหาราชจนถึงที่พระนครหลวงด้วยพระองค์เอง เพื่อจะใคร่ทรงทราบ
 ว่าคำเล่าลือนั้นจะมีมูลแห่งความจริงสักเท่าใด ครั้นได้มาแลเห็นด้วย
 พระองค์เองเข้าฉะนั้นแล้ว ก็กลับทรงประหลาดพระทัยโดยที่คำเล่าลือ
 นั้นยิ่งยกพร่องว่าพระเกียรติคุณที่เป็นจริงเสียอีก พระองค์ราชิน
 ใต้แต่ทรงเปล่งพระอุทานวาจาว่า.—“เดิมเมื่อไต่ยินใครต่อใครสรรเสริญ
 พระบารมีคุณของสมเด็จพระเจ้าสะโลมนมหาราช ว่าพระองค์ทรง
 พระเกียรติคุณประเสริฐเหลือล้น ข้าพเจ้ายิ่งเคลือบแคลงสงสัยอยู่
 แต่ครั้นมาไต่ยินกับหรือกับตาเข้าเองดี ก็ลึบรู้สึกว่คำเล่าลือกันมาแต่
 เดิมนั้นยังไม่พอเพียงกับพระเกียรติคุณที่เป็นจริงเสียอีก ที่จริงพระ
 เกียรติคุณของพระเจ้าสะโลมนมหาราชมากเหลือล้นพ้นที่จะสรรเสริญ
 ให้สิ้นสุดได้”

สมัยเดียวกันพระบาทสมเด็จพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๕ ก็ควรวินิจฉัย
 พระเจ้าสะโลมอนมาสมถกครวหนั่ง ข้าพเจ้าจึงมีความหวังใจ
 เป็นอันมั่นคงว่าเมื่อเจ้าคุณได้ชมเชยบุญขารมของพระองค์ซึ่งมีปรากฏ
 ประจักษ์อยู่เฉพาะหน้าเจ้าคุณในประเทศฝรั่งเศสนี้ เช่นที่พระราช
 วังต่าง ๆ ของพระองค์ ที่กระทรวงทหารบกทหารเรือของพระองค์
 ที่ประเทศราชต่าง ๆ ซึ่งพระองค์ได้รวบรวมกับประเทศของพระองค์
 ที่เมืองหน้าศึกต่าง ๆ ซึ่งพระองค์ได้ทรงสถาปนาให้เป็นเมืองมั่น
 ถาวร ไม่กลัวเกรงอริราชไพรี ที่พระกิริยาอาการของพระองค์อยู่ทุก
 เมื่อแล้ว บรรดาท่านเจ้าคุณทูตานุทูตทั้งหลายทั้งปวงคงรู้สึกในใจ
 ประศุกหนึ่งพระนางเจ้าราชินีเมืองสเปนว่าคำเล่าลือสรรเสริญพระขาร
 มของพระองค์ยิ่งหาบริบูรณ์ไม่ คุยงบักร่องกว่าความเป็นจริงแท้
 มากมายนัก ถึงคำเล่าลือสรรเสริญพระองค์เท่าใด เกียรติคุณของ
 พระองค์ก็ควรจะสรรเสริญให้ยิ่งกว่านั้นยิ่งมอกเป็นอันมาก ถ้าใคร
 มิได้เห็นด้วยนัยน์ตาตนเองแล้วก็เป็นเหลือสงสัยที่จะเชื่อถือว่าจริงได้
 แต่ครั้นได้มาแลเห็นเหมือนเจ้าคุณทั้งหลายแล้วไซ้ จึงเป็นอันเชื่อแน
 อยู่ทุกคำและยังกลบขารรู้สึกกว่าคำเป็นยอยศเกียรติของพระองค์ซึ่งล
 ไปในนานาประเทศยังหย่อนจากความเป็จริงอีกมาก เป็นไซ้คอัน
 ประเสริฐของเจ้าคุณราชทูตที่ได้มีโอกาสมาชมเชยพระขารมด้วยนัย
 น์ตาเช่นนี้ และข้าพเจ้าทั้งหลายขอรวมนำใจยินดีของข้าพเจ้ากับความ
 ยินดีของเจ้าคุณด้วย."

เมื่อท่านปาลีซงตั้งกรตุ้ ไ้ก่กล่าวคำค้อนรับฉะฉินแล้ว เจ้าคุณ
 อัครราชทูตไ้ท่คอบแทนคณะราชทูตท่งหลายว่า.—“โอกาสนี้ ข้าพเจ้า
 ท่งหลายรู้สึกชอบใจท่านเป็นอย่างยิ่ง ซ่งท่านชวนให้ข้าพเจ้าท่งหลาย
 ชาวสยามนชมเชยพระราชกฤษฎาภินิหารบุญบารมีของสมเด็จพระเจ้า
 กรุงฝรั่งเศส ข้าพเจ้าขอแกลงให้ท่านทราบว่ แท้จริงพระบาท
 สมเด็จพระเจ้ากรุงสยามท่งรู้สึกและท่งชมเชยมานานแล้ว พระ
 องค์พระราชประสงค์มานานแล้วว่ จะกระทำคุ้ญเค็ยวกับพระนางเจ้า
 ราชีนีเมืองสยะบาไ้ท่กระทำค้อนของค้สมเด็จพระราชาสละโลเมน หากว่
 กระทำให้สำเร็จ สม ตามพระราชประสงค์ไม่ ไ้ท่ด้วยอุปสัคหลายประ
 การ แต่เมื่อพระองค์เสด็จมาไม่ ไ้ท่ด้วยพระองค์เองแล้ว พระองค์จึง
 ทรงเลือกท่งข้าราชการชั้นสูงมาแทนพระองค์เม็อุปกลาย แต่ก้หาไ้
 ดึงเมืองฝรั่งเศสไม่ เข้าใจว่เป็นอันตรายเล็ยกลางท่งในทะเลแถบ
 อาฟริกาไ้ แต่กระนั้นพระองค์ก็ยังไม่สิ้นความมุ่งหมายในพระ
 ราชหฤทัย ยิงข้าท่งเลือกท่งข้าพเจ้าท่งหลายบรรดาคนไทยซ่ง
 อยู่ในท่นให้เขามาชมเชย พระบารมีแทนคณะทูตานุทูตซ่งค้ก่อนนั้น
 แต่หาใช่ส่งมาจำเพาะเพื่อจะทำไมตรีการค้าขายในระวางกันและกันไม่
 พระราชประสงค์ซ่งเป็นส่วนสำคัญก็เพื่อจะให้มาพ่งเก็ยรคค้กค้เก็ยรค
 ค้ณชของพระองค์ว่ามากนอัยถึงเพียงไหน เพื่อจะได้นำไปกราบทูล
 ให้พระองค์ท่งทราบเป็นรายละเอียดทุกอย่างทุกประการ พระองค์
 ท่งพระประสงค์อ้อยอย่างเค็ยว ค้ขอท่งปรารธนาอยากกระทำความ
 มิตรีไมตรีภาพในระวางพระองค์และองค์สมเด็จพระเจ้าแผ่นดินประ
 เทศฝรั่งเศสไ้สนิทสนมขนท่นนั้น”

คำตอบของเจ้าคุณนครราชทูตนั้น เป็นพระยานให้คนในทึ่ประชุม
 นั้นรู้เห็นว่า ถึงท่านเป็นคนไทยมาแต่เมืองไกล ภาษาฝรั่งเศสท่าน
 ฟังออกพอรู้พอเข้าใจเป็นแน่, ถ้าหาไม่ทึ่ไหนท่านจะเปรียบเทียบการมา
 เยี่ยมเยือนของพระนางราชินีแห่งเมืองสระซากัษการมาเมืองฝรั่งเศส
 ของท่านได้สนิทสนมดี ให้เป็นที่เข้าใจว่าท่านหาได้มาเพื่อการค้า
 ขาญอย่างธรรมดาราชทูตในเมืองอื่นไม่ ท่านมาเหมือนพระนางเจ้า
 ราชินีเมืองสระบานัน สำหรับจะใคร่จะไต่เห็นของน่ารู้ที่น่าเห็นเท่านั้น

พอกรมการออกจากทึ่ประชุม เมื่อเสร์จิกจระค่านับรับรองท่าน
 ราชทูตแล้ว ท่านงกต์เคอวิลเนฟซังเหล็ลอยู่คนเดียวเป็นคนสุดท้าย
 ได้มาอำลาท่านราชทูตตามธรรมเนียม และก่อนทึ่ท่านจะออกไปท่าน
 ได้กล่าวกับเจ้าคุณนครราชทูตว่า .- “ ธรรมเนียมเมืองทมิทหารอยู่ประ
 จำ ย่อมมีอาณัติสัญญาอันอย่างสั้น ๆ สำหรับเมื่อพบปะกันทึ่ไหนจะ
 ไต่ใช้ไต่ถามกันให้รู้ว่าเป็นทหารชาติเดียวกันหาใช่ศัตรูไม่ เพราะ
 ถ้าเป็นศัตรูแล้วก็ไม่รู้คำอาณัติสัญญา ทงนเพอของกันมิให้ศัตรูปลอม
 เข้ามาในเมืองไต่โดยไม่มีใครรู้ตัว และเพอจะมีให้คำอาณัตินั้นจก
 ไปจนรวู้ถึงคนอื่นซึ่งเผอิญอาจไต่ยินจึงมีธรรมเนียมต้อง เปลียนคำ
 อาณัตินั้นทุก ๆ วันมิได้ขาด. วันนั้เจ้าคุณนครราชทูตก็เข้ามาอยู่ในเมือง
 อาราสซึ่งเป็นเมืองทหารสำคัญ คำอาณัติก็ต้องเลือกหาทุกวัน เพราะ
 เหตุฉะนั้นขอเชิญเจ้าคุณจงโปรด เลือกคิคคำอาณัติ สัญญาไว้สักคำหนึ่ง
 เด็ด เพื่อเป็นศุภมงคลไซคคิแก่หมู่ทหารของพระบาทสมเด็จพระเจ้า

พลยศที่ ๓๕ เชื่อว่าคำที่เจ้าคุณระออกให้ทหารเมืองอาราสันคงเป็นคำ
ศักดิ์สิทธิ์ขลังที่สุดเป็นแน่ เพราะอาศัยพระบารมีของพระเจ้าแผ่นดิน
ทั้งสองพระนครเป็นร่วมโพธิ์ทองกันทางอยู่.

ขณะนั้นเจ้าคุณนครราชทูตกำลังว่าฟังถึงเหตุอันเหมาะ สำหรับ
คิดคำอาณัติทหารนั้น ก็มาระลัดถึงความมั่นคงของเมืองอาราสซึ่ง
เป็นเมืองแข็งแรงอย่างยิ่ง เจ้าคุณราชทูตก็เลยให้คำอาณัติสำหรับ
คนนั้นว่า. — "Qui m'attaque se perd" (กั้มะตักเซอแยร์ต)
แปลว่าใครมาสู้ต้องแพ้ไปเอง. พออ่าลากันเสร็จสรรพแล้ว ท่าน
กงต์เดอวิลเนฟ ก็ออกไป.

ส่วนท่านราชทูตนั้น รุ่งขึ้นวันหน้าท่านก็ได้ออกไปเที่ยวทไ้ไหน
เลย, ท่านอยู่ยงที่พักทงวัน คอยรับรองท่านผู้หลักผู้ใหญ่ซึ่งออกมา
เยี่ยมเยียนเป็นต้นว่าท่าน กงต์ เดอ วิล เนฟ ซึ่ง เป็น ข้าหลวงพิเศษของ
พระเจ้าแผ่นดินในมณฑลอาร์คชูอัส, นายบิสเทสผู้บังคับการทหาร
ในเมืองอาราส, กับบรรดานายทหารและข้าราชการพลเรือนและ
ขุนนางเป็นอันมาก

เย็นวันนั้นเจ้าหน้าทได้เชิญท่านราชทูตไปฟังดนตรีสังคีตพิเศษซึ่ง
ได้เคยแสดงต่อหน้าพระที่นั่งที่เมืองไซซ็เมื่อพระองค์ได้เสด็จมาในงาน
ของเจ้าคุณเซญอแล เสนาบดีผู้ใหญ่, เจ้าคุณราชทูตก็ยินดีรับ
คำเชื้อเชิญ และถึงเวลาท่านกับขุนนางไทยอื่น ๆ ก็ได้พากันไป
ฟังดูเป็นที่พอใจในสำเนียงเสียงดนตรีคนวนนอย่างยิ่ง, ว่าคาญอยู่
อย่างเดี๋ยวมั้คนไปดูฟังกันมากมาย เพราะต่างไม่จำเพาะแต่อยาก

↓ ▲
 พงศคนตร อยากรชมราชทูตของพระเจ้ากรุงสยามด้วย พอหมก
 การแสดงคนทรท่านราชทูตก็กลับไปยิงที่พก.

ในขณะนั้นนายทหารเคอบิสเซสซึ่งเป็นผู้บังคับการทหารในเมือง
 นั้น ก็นำแผนทเมืองอาราสมาให้ท่านราชทูต ให้สมความปรารถนา
 ที่ท่านได้แสดงเมื่อแรกเข้ามาถึงในเมืองเมื่อก่อน. ท่านราชทูตรับ
 แผนทที่ดูกลางแล้วถามพลางอย่างคนทรอยู่แล้ว ในขบวนการเมือง
 ตามตำราพิชัยสงคราม. ก่อนที่ท่านผู้บังคับการทหารจะลากลับไป
 ท่านก็ขอคำอาณัติสัญญาสำหรับทหารในคืนวันหน้าอีก, เจ้าคุณราช
 ทูตระลึกถึงความกล้าหาญของพลเมืองอาราสเคยแสดงมาหลายครั้ง
 หลายหนในคราวที่ซบซนที่สุด ท่านเลยเอาความกล้าหาญนั้นเป็นเกณฑ์
 แห่งคำอาณัติว่า, — “Actions éclatantes” (อีกชียงเอกเลตังค์)
 แปลว่า “กิจแจ่มจ้า” พอได้คำอาณัติสมประสงค์แล้วท่านผู้บังคับ
 การจะลุกออกไป แต่เจ้าคุณราชทูตทักถามก่อนไปว่า, — “นี่แน่ท่าน
 ผู้บังคับการ ท่านเป็นฝรั่งเศสแน่หรือ” ท่านผู้บังคับการตอบว่า, —
 “ข้าพเจ้าเป็นฝรั่งเศสแน่ซิคะ ทำไมเจ้าคุณยังสงสัยอยู่หรือ ? ถ้า
 มิฉะนั้นที่ไหนพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจะทรงมอบหน้าทรวงษาเมือง
 หน้าคอกอย่างเมืองอาราสนี้ได้” ท่านราชทูตพูดต่อไปว่า, — “ที่
 ข้าพเจ้าถามเช่นนั้นมิใช่เพราะเรื่องอื่น เป็นเพราะหน้าตาหน้าตาหน้าตา
 เฝ้าผมของท่านแทนที่จะมีลักษณะรูปและสีเหมือนชาวฝรั่งเศสอื่น ๆ
 ที่เคยเห็น ก็กลับไปมีลักษณะเหมือนคนไทยในเมืองสยามแทบทุก
 อย่าง จึงได้ถามดู” เมื่อได้ทราบความดังนั้นท่านผู้บังคับการ

ตอบว่า. - “ที่เจ้าคุณพุดมานั้นเป็นทฎุกใจข้าพเจ้ามาก และหาก
ข้าพเจ้ามิได้เกิดมามีสัญชาติเป็นฝรั่งเศสแล้ว ข้าพเจ้าใคร่ได้เกิดมี
สัญชาติเป็นคนไทยเหมือนเจ้าคุณด้วย เพราะรู้สึกว่าจะ เป็นเกียรติยศ
มิใช่น้อย.” พอพูดดังนี้แล้วต่างก็ลากลับไป.

บทที่ ๕๒

ท่านราชทูตดำเนินทางตามมณฑล
ฝ่ายเหนือต่อไป.

รุ่งขึ้นวันที่ ๒๑ เดือนตุลาคม ราชทูตสยามออกจากเมืองฮาราส
ขึ้นรถม้าเวลาเช้า ๘ นาฬิกา มีผู้คนมาส่งเหมือนขาเข้าเมือง มี
ทหารรักษาหน้าทตามทางที่จะออกไปเหมือนกัน ตามวิถีวาราม
กักระวัง, ตามข้อมกัยงขึ้นสลุตส่งเหมือนนกขี้ที่เคยทำเมื่อรบไม่
มีผล. ตอนกลางวันนั้นท่านราชทูตไปกินเช้าที่ชนบทย่อยม ๆ
แห่งหนึ่งครึ่งทางจากเมืองฮาราสไปเมืองเบทันเรียกว่า แซ็ส. ตอนเย็น
วันนั้นก็ถึงเมืองเบทัน ซึ่งเป็นเมืองหน้าคักมีข้อมคูประกู่หอรบพร้อม
สรรพเหมือนเมืองหน้าคัก และเป็นเมืองอยู่ในมณฑลฮารตูอาสอย่าง
เดียวกับเมืองฮาราสเหมือนกัน. มีแม่น้ำเล็ก ๆ ผ่านกลางเมือง
เรียกว่าแม่น้ำเบยก. เมืองเบทันนี้เดิมทหารฝรั่งเศสได้จากสะเปญ
เมื่อ ค. ศ. ๑๖๔๕ และเมื่อพระเจ้าแผ่นดินสะเปญกับพระเจ้าแผ่นดิน
ฝรั่งเศสได้ทำหนังสือสัญญาสันติภาพในระวาง ๒ ประเทศซึ่งเรียกว่า

สัญญาแคปเรนส์เมื่อ ค. ศ. ๑๖๕๗ พระเจ้าแผ่นดินสเปนยอมยกให้เป็นที่รักษาของเมืองฝรั่งเศสต่อไป.

รุ่งขึ้นวันที่ ๒๒ ราชทูตออกไปยังเมืองแอร ในมณฑลซารดิอาส ออก แต่เป็นเมืองใกล้เขตต์แดนมณฑลฟรังค์. เมืองเล็กนี้เป็นเมืองสำคัญมากในเชิงพิชัยสงคราม ทั้งสำคัญเพราะถนนหนทางกว้างขวางเรียบร้อยมาก ทั้งวิถุอาหารามโบราณแน่นหนาและสวยงามกว่ายลิตกว่าธรรมดาเมืองเล็ก ๆ น้อย ๆ ทั้งยวง.

ก่อนที่จะถึงเมืองแอร น กองทหารก็ได้ออกมาต้อนรับราชทูตเหมือนทอน และเมื่อผู้บังคับการทหารนั้นได้แลเห็นบรรดาทูตก็วิ่งจากหลังกมาเพื่อค้ำรับราชทูต. พอสนทนากันหน่อยหนึ่งกระบวนก็ออกเดินเข้าในเมืองต่อไป. มีทหารกระทำวนทิวาอุทงสองข้างทาง, พลเมืองค้ำรับและให้ร้อง กรรมาการเมืองก็ออกมาต้อนรับและพาไปยังที่พักเหมือนเช่นเมืองที่ท่านเคยผ่านไป.

พอสนทนายังที่พักเสร็จหมดแล้วท่านผู้บังคับการขอคำอาณัติสัญญาจากท่านราชทูตตามเคยทุกเมืองทมหหาร ท่านราชทูตก็เลอกเพนคำอาณัติที่เหมาะสมมีประเทศนั้นว่า. — "Bien attaque, mieux defendu" (เบียงอะตะเก้, มีอชต์เตฟังกือ) แปลว่า "เขาเก่งรุก, เราเก่งไล่" ทท่านราชทูตเลอกคำนี้เพื่อเป็นเกียรติยศกับท่านผู้บังคับการเองซึ่งมารบหน้าทริภษาเมืองนี้. เมื่อพวกราชศัตร์แวงถล่อมเกือบได้แล้ว แต่พอได้มาอยู่ยังค้ำการไม่นานพวกศัตร์ทโคเปรียบอยู่แต่ก่อนกลับพ่ายแพศองทงเมืองหนเอาตัว รอดในไม่สันทนาน.

รุ่งขึ้นหน้าท่านราชทูตกับท่านผู้บังคับการทหาร ไต่พากัน
ไปคุยกับ ขอม ขอมแขวงตฟรังซวส์ ซึ่งเป็นขอมสำคัญและเขาค
นำด้วย เมื่อราชทูตเข้าไปที่ขอมพวกทหารชั้นใหญ่ยิ่ง ปั่นกันเสียง
สนั่น ส่วนพลทหารก็ขึ้นเป็นแถวรับ. ขอมนั้นมิแปลกกว่าขอมอน
คอรอยข้างเป็นคู่ ถ้าถวกราบขบขุ่นแล้วก็นั่งลงเป็นแม่รำลาคลอง
ก็ไต่ทันที เพราะมีประตุน้ำไหลเข้าในคูนนี้ไต่ทุกทาง. ท่าน
ราชทูตเห็นขอมคู่ชุนีนั้นก็ชอบใจว่า. — “เหมาะสำหรับประเทศ
ไทยนี้. ประเทศไทยนี้นั้นหากำยสน้ำท่วมคูเมืองได้ง่าย แต่จะระบาย
น้ำให้คแห้งคามชอบใจนั้นยาก นัยคเคียวแห้งแผ่นดิน, บัดเคียว
น้ำไหลเป็นแม่น้ำ คจริง”

เมื่อคุยขอมต่าง ๆ ครอบเมืองแล้ว ท่านผู้บังคับการไต่พาไปค
เมืองเอง แต่ไม่ว่าไปคไหนค้ำยลไหนในเมืองนั้นล้วนแต่พบคนงาน
กำลังสร้างอะไรค้ออะไรเสมอ. ท่านราชทูตเลยพูดขุ่นว่า. — “เราเคย
คเมืองต่าง ๆ คพระบาทสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินทรงคไต่ไม่ว่าคไหน
คแต่คนทำงานสร้างขอมคพระคหอรบขุ่น. ขุ่นให้คกว่าพระองค์
ไต่แดนดินมากน้อยเท่าไร ก็ะทรงเปลี่ยนแปลงให้เขินขอมเลียหมด
ทรพัสคและวิริยะความเพียร ของพระองค์คข่างไมคที่สันคุดลง
คทรงไหนเสียจริง ๆ ”

เย็นวันนั้นท่านผู้บังคับการถามค้ำยคตามธรรมเนียม และ
ราชทูตยังกำลังคเรื่องขอมคครอบค ก้อเกียรคิคุณของขอม

ชนิดนั้นมาตั้งเป็นคำอาณัติว่า.— “Mavaleur est comme aux Indes” (มา วาเลออร์ แอสต์ กอมม์ โอซ์ แชนท์) เข้าใจเป็นหมายความว่า “ใช้ได้ทั้งฝรั่งทั้งไทย”.

ราชทูตอยู่ที่เมืองแอรอนจนถึงวันที่ ๒๔. ท่านได้คุยอะไรทีนั้น, ท่านได้ชอบใจอย่างไร, พลเมืองได้เป็นที่พอใจอย่างไร, ทหารรับรองราชทูตอย่างไร, ข้าพเจ้าของคไม่กล่าวเลย. ให้ท่านผู้อ่านเตาเอง เพราะก่อน ๆ เคยเขียนมาอย่างไรในเมืองอื่น การก็ได้ทำเนิรเขียนแนะนำชมอย่างเดียวกันไม่มีผิด. พอท่านผู้อ่านรู้ว่าราชทูตไปเที่ยววกท่าน ก็อาจเข้าใจว่าท่านไปคุยอะไรมาอยู่แล้ว, เพราะสิ่งใดที่ท่านคุยอยู่ในเมืองนั้นเท่าไร (ท่านผู้อ่านซึ่งเป็นฝรั่งเศสก็ย่อมรู้จักดีอยู่แล้ว) ท่านก็ได้ไปคุยหมดให้สมกับผลประโยชน์ของท่านที่อยากคุยอยากเห็น.

วันที่ ๒๔ ท่านราชทูตไปนอนพักอยู่ที่เมืองแซงต์โฮแมร์ในมณฑลอาร์ตอัส. เมืองแซงต์โฮแมร์นข้างหนึ่งเป็นเนิน เป็นเครื่องบังกันอยู่ในตัว แต่อีกข้างหนึ่งเป็นขังมีน้ำนองอยู่เสมอ. เติมท่านสังฆราชแห่งเมืองเทรอนเป็นคนที่คิดสร้างขังเป็นเมือง เมื่อคริสต์ศก ๖๒๐, แล้วต่อมาเมื่อคริสต์ศก ๘๘๐ ท่านเจ้าอธิการฟูก ผู้ครองพระอารามเคอแซงต์แบร์แตง ก็ได้เริ่มการสร้างกำแพงล้อมแต่ทำไม่สำเร็จ; ต่อมาเมื่อคริสต์ศก ๘๐๒ ท่านกงต์เคอพลิงตร์ ซึ่งมีนามว่าโยควงท์ ๒ และมีฉายาว่า “ท่านกงต์ศิระล้าน” ก็สร้างกำแพงเมืองสำเร็จรอบหมดทั้งเมือง. ครั้นนานต่อมาเมื่อคริสต์ศก

๑๖๗๗ ในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔, สมเด็จพระ
อนุชาธิราชเจ้าของพระองค์ได้ชยชนะแก่อริราชศัตรูที่เมืองกาแซล;
เมืองแห่งตอไอแมรซึ่งเป็นเมืองชนของแวนแคว้นนั้น ก็เลยตกเป็น
สิทธิ์แก่พระบาทสมเด็จพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ อีกด้วย.

การรบรອງที่เมืองนั้นก็เป็นทีพอใจของท่านราชทูตเหมือน
กับที่เมืองอื่นเหมือนกัน และคำอาณัติที่ท่านเลือกให้สำหรับ
คนที่ท่านอยู่ที่นั่น คือคน .- "Al' action on connait le sang"
(อาลักซียง ออง กอแนต์โลซัง) แปลว่า "สำเนียงบอกภาษา
กิริยาบอกสกุล" แต่ถ้าจะหันเข้าหาความตามศัพท์ฝรั่งแล้วแปลว่า
"กิจการบอกสายโลหิต" คือกิจการกล้าทำสำเร็จไ้แต่ผู้ที่มีสาย
โลหิตอันแก่กล้ามาแต่เดิม ทั้งนี้เพื่อยกย่องสรรเสริญพระเกียรติ
ยศและพระเกียรติคุณของสมเด็จพระอนุชาธิราช คราวที่พระองค์ทรง
ชนะศัตรูที่เมืองกาแซลซึ่งเป็นต้นเหตุให้เมืองแซงตอไอแมรนั้นตกมาอยู่
ในอำนาจประเทศฝรั่งเศส. เมื่อท่านราชทูตให้คำอาณัตินั้นท่านยังซ้ำ
กล่าวชมเชยสมเด็จพระอนุชาธิราชเป็นอเนกประการ ว่า "คำอาณัติ
สั้น ๆ เพียงเท่านั้นไม่เพียงพอที่จะรู้คุณความดีของพระองค์ เพราะพระ
องค์มีบำเพาะแต่ทรงพระคุณแก่กล้าอย่างเดี่ยว พระองค์ทรงพระ
เมตตาคุณ, ทรงพระอภิปรายคุณอันลุ่มลุ่มอ่อนน่าจรรจงรักภักดี และ
เป็นดังนี้ด้วยสรรพคุณสมบัติซึ่งพระองค์มีอยู่บริบูรณ์ ในดวงพระหฤทัย
ของพระองค์ ข้าพเจ้ายังจำได้แม่นเพราะได้เห็นบ่รากฏแก่ข้าพเจ้า
คราวที่ข้าพเจ้าได้เข้าไปเฝ้าพระองค์นั้น

เย็นนอนนนิเมื่อราชทูตหนึ่งรยประทานอาหารไต้มนางผู้มากอดยัก
ท่านราชทูตกินเขายังกว่าทุกท. ถ้าสิงกินเขากัมนะโหระคนครพร้อม
ครนกินเขาเสร็จแล้วก็ได้ มีการเดินร่าเป็นเกียรติยศต่อท่านราชทูตนั้น

รุ่งขึ้นวันหน้าท่านสังฆราชสองพระองค์ คือพระสังฆราชเมือง
แซงต์โธแมร์นเอง และท่านสังฆราชเมืองอัสปร์สก็ไต้มาเยี่ยมเยียน
ราชทูต ๆ ดีใจเหลือที่จะกล่าวที่ท่านผู้นำเคารพยิ่งอย่างท่านสังฆราช
สองพระองค์นี้ยังอุทิศลาหอกมาเยี่ยมท่านถึงที่พัก. นอกจากท่านสังฆ
ราชนี้ ไม่ว่าผู้ใหญ่มหึมาอยู่ในเมืองแซงต์โธแมร์นอยู่เท่าไร ก็
ควรนยไต่ว่าไต่ออกมาเยี่ยมท่านราชทูตของที่พักนั้นแทบทุกคนไม่มีเว้น

ครันรยเยี่ยมเสร็จแล้วเจ้าพนักงานผู้ประจำไว้ใช้ราชทูตก็ไต่ชวน
ท่านราชทูตออกไปดูวัดคาเอตราลของท่านสังฆราชผู้มาเยี่ยมเยียนนนิ.

ท่านราชทูตจึงถามว่า.— “เป็นวัดที่สวยงามไหม ? ” “ไม่สู้สวยมากนักนนิ”
ท่านเจ้าพนักงานตอบ “เพราะเป็นวัดสร้างครั้งโบราณกาลนานมาแล้ว”

“ท่านสังฆราชที่ออกมาเยี่ยมเราานจะอยู่ที่วัดนี้ด้วยหรือไม่ ? ” ท่าน
ราชทูตซัก.

“เห็นที่จะอยู่เป็นแน่ ถ้าท่านรู้ว่าเจ้าคุณจะไป ท่านคงไปด้วย”

“อ้อ ถ้าอย่างนั้นก็แล้ว ท่านอยู่วัดที่สวยงาม ถึงแม้จะ
โบราณคร่ำคร่าสักเท่าใด ถ้าท่านอยู่ด้วยสักก็เป็นแห่งที่ควรไป”

ที่จริงราชทูตทั้งหลายก็ไปและไม่จำเพาะแต่องค์พระสังฆราชออก
มาอยู่ต้อนรับเท่านั้น พระสังฆอนคิยซึ่งประจำอยู่โบสถ์นนิ ก็ออก
มาต้อนรับอยู่ด้วยกันพร้อม ไม่มีขาดสักองค์เดียว,

ครั้นออกจากวัดท่านสังฆราชแล้ว ท่านราชทูตก็ไปคู่พระอารามใหญ่อีกแห่งหนึ่ง เรียกว่าพระอารามเคอแซงตแบรแตง. เมื่อท่านราชทูตเห็นพระอารามนั้นท่านก็แสดงความพิศวงว่า - “แหม, วัดนี้ใหญ่จริง” ที่ท่านราชทูตแสดงความพิศวงนี้ มิใช่การแปลกอะไรมิได้ เพราะเป็นความจริง วัดวาอารามที่จะมีขนาดใหญ่กว้างเท่าพระอารามนี้ไม่ว่าที่ไหนเมืองไหนก็ย่อมเป็นของหายากนัก. นอกจากวัดนี้ท่านราชทูตได้ ออกไปคู่เข้าของในเมืองตามเคย ครั้นพอท่านกลยถึงที่พักก็มีผู้หลักผู้ใหญ่ทุกตำแหน่งที่มอยู่ในเมืองนั้นได้พากันออกมาเยี่ยมท่าน. การเลี้ยงดูราชทูตก็เข้าไปตามระเบียบขรรคมกุฏา คือมีนางผู้ทามาบังคับด้วยเป็นอันมาก. วันต่อไปคณะชาติหลวงเยซิวัดในเมืองนั้นก็ได้เชิญท่านไปรับเลี้ยงที่พระอารามเหมือนที่เคยทำในเมืองอื่น.

เย็นวันนั้นเมื่อท่านผู้บังคับการทหารมาขอคำอาณัติ ซึ่งเกิดขึ้นเป็นธรรมเนียมแล้วไม่ว่าพักที่ไหน ท่านราชทูตเป็นต้องคิดออกให้เสมอ, ท่านราชทูตออกคำอาณัติว่า - “Magnifique en tout.” (มาญีฟิ ก อังคฺ) แปลว่างามอัครวิเศษทุก เหตุซึ่งมันดาลให้ท่านมาถูกเลือกเป็นคำอาณัติได้ก็เพราะราชทูตรู้สึกว่า การรับรองของท่านรัสเซีย ผู้บังคับการอยู่ในเมืองนั้น ไม่ว่าทำอะไรอันเกี่ยวกับราชการรับรองราชทูตมิได้เลี้ยงอาหารเป็นกัน ก็จัดการอย่างงามอัครวิเศษใจทุกอย่างทุกประการ. เพราะฉะนั้นบรรดาคนที่ได้เห็นการรับรองท่านเมื่อได้ทราบคำอาณัติสัญญาของท่านราชทูตจึงไม่ต้องคิดนานนัก พอ

ไต่ถามกร สักไต่ถามเห็นว่า เป็นเพราะเหตุใด ท่านราชทูตจึงได้สรรคเอาคำ
ชระนิตนมาจึงเป็นคำอาณัติ.

พอคุณเมืองเสร็จแล้ว รุ่งขึ้นคณะราชทูตก็ลาออกจากเมืองนั้น
คำเนิรทางต่อไปอีก. ตอนออกจากเมืองก็มีพวกทหารแห่แหน สิ่ง
เหมือนนกขาคอนรยเมื่อเขาเข้าเหมือนกัน.

บทที่ ๕๓

ราชทูตเยี่ยมเมืองกาแลส์.

วันราชทูตออกจากเมืองแซงต์ โอแมร์นั้น ท่านได้ไปพักและ
กินกลางวันที่เมืองย้อม ๆ ซื่อเรอคูซซึ่งอยู่ตามทางไปเมืองท่าสำคัญ
เมืองหนึ่ง ซึ่งท่านราชทูตมุ่งจะไปต่อ เรียกว่าเมืองกาแลส์,
เมืองนั้นก็เป็นเมืองท่าอันสำคัญสำหรับจะเชื่อมเขตต์แดนเมืองอังกฤษ
ให้ติดต่อกับประเทศฝรั่งเศสทางทะเลฝ่ายเหนือ, เมืองกาแลส์
เป็นเมืองທงคางาม, ถนนหนทางเรียบร้อยมาก, มีผู้คนแน่นหนา,
ທงคการวมທงาม ๆ ก็มีมาก.

เมืองกาแลส์นี้ แต่ไหนแต่ไรมาเป็นเมืองท่าอันแข็งแรงของ
ประเทศฝรั่งเศส ฝรั่งเศสหวงแหนมาก แต่ถึงกระนั้น เมื่อปี
คริสต์ศักราช ๑๓๔๗ พระเจ้าแผ่นดินอังกฤษทรงพระนามว่า พระเจ้า
เอ็ดเวิร์ดที่ ๓ ก็ได้ให้กองทัพมาล้อมเมืองกาแลส์นั้นไว้ตั้งปี เมือง
กาแลส์ก็ยังไม่ยอมแพ้แก่อังกฤษ แต่นานไปเสบียงอาหารขั้ตสนลง

ผู้คนตายลงทุกวันคำท้ออาหารไม่มีอะไรจะกิน เจ้าเมืองเห็นจะสู้
 หนีไปอีกไม่ได้ก็ออกมาเฝ้าพระเจ้าเอศวรศักดิ์ ขอมออ่อนน้อมให้อังกฤษ
 เข้าเมืองได้. แต่อาศัยเหตุที่อังกฤษต้องล้อมเมืองอยู่ช้านานเสีย
 สิ้นทรัพย์สินและผู้คนเข็มนอนมาก พระเจ้าแผ่นดินอังกฤษก็ยังไม่หาย
 พระพิโรธ คำรัสสั่งว่าจะเผาเมืองให้พินาศและจะจับพลเมืองทั้งสิ้น
 มาฆ่าเสีย. เจ้าเมืองทูลวิงวอนแล้ววิงวอนแล้วว่า จะยกเมืองให้ ขอ
 แต่พลเมืองอย่าให้เข็มนอนตาย. ถ้าพระองค์ไม่ทรงพอพระทัยเลย
 เป็นพลเมืองของพระองค์ เพราะเขาเป็นฝรั่งเศสชาติศัตรู เจ้าเมือง
 ยังรับว่าจะอพยพครอบครัว ไปในเขตต์แดนฝรั่งเศสเสียให้หมด ไม่
 ให้มีเหลือเป็นทาสพระเนตรสักคนเดียว. พระเจ้าแผ่นดินอังกฤษก็
 ยังไม่ทรงยินยอม กลับทรงพระพิโรธหนักขึ้นว่าจะไม่ให้ออกไปได้
 สักคนเดียวเป็นอันขาด. ครั้นเฝ้าวิงวอนนานเข้า พระเจ้าแผ่นดิน
 ทรงผ่อนโทษชาวเมืองกาแลส์ว่า แม้จะไม่ฆ่าหมดทั้งเมืองก็ต้อง
 ฆ่ากฤหบดีผู้ใหญ่เสีย ๖ คน. เจ้าเมืองก็ต้องยอม.

พอเจ้าเมืองนำข่าวร้ายนั้นมาแจ้งให้ชาวเมืองกาแลส์ทราบแทน
 ทหารเมืองจะร่ำร้องให้เสียตายชีวิต ต่างคนต่างสมัครตาย แทน
 เพื่อนบ้านเมืองเดียวกัน นับแต่ท่านเฮอส์ตาซ เดอ แซงต์เปียร์
 ซึ่งเป็นผู้ใหญ่ที่สุดลงมา จนเจ้าเมืองไม่ทราบว่าจะให้ใครไป ต้อง
 จับฉลากกัน เพราะต่างไม่ยอมที่จะให้ผู้อื่นไปตายแทนตน. รุ่งขึ้น
 ท่านเฮอส์ตาซเดอแซงต์เปียร์กับเพื่อนผู้ใหญ่ที่สุงฮาย อิก & นายก็ได้อ
 เสียยาวคลุมตัวแต่คอกลงไปถึงเท้า, ทวอบคอมเชือกผูกเป็นข่วงอยู่

แล้วก็พร้อมกันออกไปเฝ้าพระเจ้าเอ็ดเวิร์ด ทูลถวายบุญแจเมือง
และชีวิตของคนเพื่ออุทิศให้ชาวบ้านผู้เป็นเพื่อนด้วยกัน.

พอพระเจ้าเอ็ดเวิร์ดทรงเห็นกริยาอาการของท่านผู้เฒ่า ผู้ใหญ่
ทั้ง ๖ นายนั้นก็นงทรงกรวณมาทันที ทรงโยกพระหัตถ์ เรียก
เพื่อชมขมาฎให้ลงมือฆ่าค้อนาที่ทงในบดเคียวนน. ขุนนางข้าราชการ
การฝ่ายอังกฤษเห็นดังนั้นต่างส่งสารนำตาไหล ทูลวิงวอนขอให้
ทรงผ่อนโทษท่านผู้ใหญ่นาย ๖ นายนั้นบ้าง อย่าให้ถึงแก่ชีวิต, พระองค์
ก็ไม่ทรงยินยอม ทรงกระตบพระบาทว่า.—“เร็ว ๆ เข้าฆ่าให้มันตาย
เสียเดี๋ยวนี้” ข้าราชการและราชบริพารก็ไม่กล้าทูลคัดค้านอีก,
ตกลงเขาจะฆ่าให้ตาย, แต่เสียดอก่อนที่เพื่อชมขมาฎจะลงดาพนน
พระมเหษของพระเจ้าเอ็ดเวิร์ดเสด็จเข้ามาถึง ก็คุกเข่าลงแทบพระบาท
ของพระเจ้าเอ็ดเวิร์ดทรงพระกรรแสง ขอมิให้ฆ่าพลเมืองดี ๆ ซึ่ง
รักษาตบ้านเมืองของตนถึงเพียงนี้, ในขณะที่พระเจ้าเอ็ดเวิร์ดมีพระ
อาการตกลงไปเป็นครู่, พระมเหษเห็นได้ทงทักขงทูลขอโทษด้วย
ความอ่อนนบยับข, ไม่ฆ่าพระเจ้าเอ็ดเวิร์ดก็ทรงพระกรุณาโปรด
ยอมตามคำวิงวอนของพระนางนั้น แต่ครัดขพระมเหษโดยไม่พอ
พระทัยว่า.—“เมื่อจะเอาเขาไปก็เอาไปเถอะ, อย่ารำไร, แต่ความจริง
ถ้าเจ้าไม่อยู่ในเวลานี้ก็จะคามาก” ครัดเท่านั้นที่ทรงพระกรุณาโปรด
ให้ปล่อยคฤหคผู้ใหญ่นาย ๖ นายนั้นให้กลับกลับบ้านตามชอบใจ แต่
ก็มีผลร้ายเท่ากันสำหรับประเทศฝรั่งเศส คือพระองค์เสด็จเข้าไป
ในเมืองกาแลส์ในขณะนั้น. แล้วแต่นั้นมาถึงคริศคคักราช ๑๕๕๘

คือในราว ๒๐๐ ปีเศษ เมืองกาแลส์นั้นก็ได้ตกอยู่ในอำนาจอังกฤษ ตลอดมา จนเกิดมีคนกรวยฝรั่งเศสผู้ ๑ เป็นผู้เชี่ยวชาญในการพิชัยสงคราม เรียกว่า เลอ คิกเคอคิส ก็ได้กระทำการยุทธสงครามกับอังกฤษจนชนะได้เมืองกาแลส์คน, นับว่าเป็นบุญอันประเสริฐยิ่งสำหรับประเทศฝรั่งเศส คำที่เมืองกาแลส์นั้นเป็นเมืองท่า อยู่ตรงปากช่องทะเลระหว่างอังกฤษและฝรั่งเศส ถ้าประเทศใดได้ไว้ในอำนาจก็เป็นเหมือนได้กุญแจทะเลนั้นไว้กว่าใคร ระยะเวลาที่ฝรั่งเศสเสียเมืองกาแลส์แก่อังกฤษนั้น ประเทศฝรั่งเศสเป็นเหมือนหนึ่งว่ามีเสี้ยนหนามยอกอยู่ ที่สัซังจะทำอะไรไม่ถนัด และมีหน้าซำยังเป็นทางเปิดโอกาสให้อังกฤษรุกเข้ามาเมืองฝรั่งเศสได้ตลอดเวลาด้วย.

เมื่อท่านราชทูตคำเนิรทางมาถึงประตูเมืองกาแลส์นั้น ท่านผู้บังคับการทหารก็ออกมาต้อนรับอยู่ที่นั่น แล้วก็ได้นำท่านมายังที่พักตลอดหนทางทหารย่นรายทาง และตามโรงทหารและข้อมทั้งหลาย ก็ยิงปืนใหญ่ตามธรรมเนียม. เมื่อถึงที่พักสักครู่บรรดาข้าราชการผู้ใหญ่ในเมืองกาแลส์ก็ออกมาคำนับท่านราชทูตและนำสิ่งของต่าง ๆ มาเป็นของกำนัลไว้ในนามของเมืองกาแลส์ พอคำนับเรียบร้อยกระทำความคนเคยชงกันและกันแล้ว ท่านผู้บังคับการทหารขอคำอาณัติออกตามที่เคยเข้ามาในเมืองอื่น. ท่านอัครราชทูตทราบดีว่าท่านผู้บังคับการคนนั้นไม่หลงกลอุบายของข้าศึกได้ง่าย ๆ เพราะปรากฏว่าตั้งแต่ท่านมาอยู่รับหน้าทรมานเมืองกาแลส์นี้ ข้าศึกได้มาล่อลวงเป็นอนเณกานุประการแต่ก็ไม่สำเร็จสักที, ท่านผู้บังคับการรู้เท่าถึงการณ์ทุกที เพราะ

ท่านมีไหวพริบดีในท่าน องกลอุบายของข้าศึกที่มา และท่านมีจำเพาะ
แต่รู้เท่าถึงการณ์เท่านั้น ท่านยังกลัยเอากลซึ่ง องกลอีกก็มีใช้น้อยหน
เพราะฉะนั้นท่านอัครราชทูต จึงเลยเอาการเฉลียวฉลาดของท่านนี้
เป็นอาณัติทักทิกว่า:—“Ou la valeur résiste, la ruse succombe”
(อู ลา วาเลอว์ เรลีสต์, ลา รุสส์ลิกกิงย์) แปลใกล้เคียงกับ
ความเต็มกว่าไหวพริบดีคิดกลแตก.

บทที่ ๕๔

ราชทูตถึงเมืองดงแกร็ก.

ถัดจากเมืองกาแลส์แล้ว. ราชทูตไทยได้ไปดูเมืองดงแกร็กซึ่ง
เป็นเมืองท่าเรือสำคัญเหมือนกัน. เมื่อเที่ยวดูเมืองเสร็จแล้วท่านอัคร
ราชทูตออกปากสรรเสริญท่านแม่ครอง ซึ่งเป็นผู้บังคับการในเมือง
นั้นว่า บัณฑิตประคองหอรบและโรงทหารซึ่งท่านมีหน้าตาดูแลรักษา
ข้าพเจ้าขอออกปากสรรเสริญว่าสะอาดสะอ้านที่สุด. แม่สวณอุทยาน
หรือสนามหน้าพระลาน หน้าวังเจ้านายใหญ่โตกระบวนความสะอาด
แล้วก็แพ้สนามทหารของท่านนี้แทบทุกแห่ง ที่ไหนจะหาสนามและ
ตึกโรงเรือนที่สะอาดเหมือนโรงทหารของท่านนี้หายาก

คำสั่งรเสริญของท่านราชทูตนี้ ถ้าจะคิดดูให้ซึ่งหน้อยก็หาใช่
เป็นที่สรรเสริญจำเพาะความสะอาดในบ่อมและโรงทหารเท่านั้น แต่
จริงก็เป็นคำสั่งรเสริญถึงองค์แห่งความสามารถของท่านแม่ครองอีกชั้น

หนังสือ เพราะว่ามีธรรมเนียมที่รักษาความสะอาดในที่อื่นกว้างขวางซึ่งมีผู้อาศัยมากมายเหมือนที่โรงพยาบาลเมืองตึงแตรกันแล้วได้บังคับบัญชาให้เป็นไปจนสำเร็จโดยเรียบร้อยได้ ก็เป็นพะยานให้ทราบอยู่ในตัวว่าท่านผู้บังคับบัญชาเป็นคนสามารถ พุทธอะไรก็เป็นตึงนั้นทีเดียว แปลว่าเป็นผู้มีความศักดิ์สิทธิ์ประจำอยู่ในตัว มีฉะฉานเมื่อผู้บังคับบัญชาอยู่ที่ไหนพนักงานเหล่านั้นจะทำการตามหน้าที่แล้ว คงเป็นไปไม่ได้โดยเอง เพราะเหตุนี้คนที่อาจให้คนในบังคับบัญชาของตนรักษาวินัย, รักษาระเบียบโดยเคร่งครัดเช่นการรักษาความสะอาดเป็นต้น ต้องเป็นผู้มีความสามารถเช่นท่านเมกวงนี้ จึงจะเป็นผู้ปกครองบังคับบัญชาผู้อื่นได้

เมื่อลาท่านผู้บังคับบัญชาแล้ว ท่านราชทูตทั้งหลายก็ได้ออกไปเที่ยวชมเมืองพร้อมกันกับท่านเคอแรว์แยร์ ซึ่งเป็นผู้ดูแลการก่อสร้างตึกรวมหลวงในเมืองนั้น และท่านผู้คุมคุกสำหรับอธิบายของทูตอื่นไม่รู้ใคร เข้าใจง่ายอย่างหาผู้เสมอภาคนัก. เช่นท่านราชทูตสยามนั้นก็ยังไม่รู้ชำนาญในภาษาฝรั่งเศสสัก ส่วนท่านเคอแรว์แยร์แล้ว แม้แต่คำไทยคำเดียวก็ไม่รู้จัก แต่ถึงกระนั้นอาศัยอุปนิสัยพิเศษของท่านสำหรับอธิบายของยากให้เป็นง่าย ท่านได้อธิบายเรื่องก่อสร้างให้ท่านราชทูตฟังอย่างกระจ่างแจ่มแจ้งสนิทสนมราวกับเป็นชาติเดียวกันภาษาเดียวกันก็ว่าได้ ท่านราชทูตชอบใจนายช่างคนนั้นจนคิดใจถึงกันไม่ได้ ไปไหนไปด้วยกันเสมอ และท่านราชทูตว่าอยากจะ

เขาตัวไปถวายพระบาทสมเด็จพระเจ้ากรุงสยามให้จึงได้ เพราะนายช่างวิเศษชนิดนี้ในเมืองสยามกำลังต้องการนัก. อย่างไรก็ตามก็ ตลอดเวลาที่เขาอยู่ที่เมืองตองแกร์กันนั้น นายช่างคนนั้นก็ประจำอยู่กับท่านเสมอ และสนิทสนมเมื่อถึงเวลาจะออกจากเมืองไปเมืองอัมสเตอร์ดัมก็ไปราชทูตยังชวนท่านนายช่างนั้น ให้ติดกระบวนมาส่งถึงเมืองแบร์คด้วย นายช่างก็ไป แล้วตอนเมื่อจะกระทำการอำลานั้น ท่านราชทูตกล่าวว่า “ข้าพเจ้าขอบใจท่าน เป็นอันมาก เหลือที่ข้าพเจ้าสามารถจะหาคำมาแสดงให้เห็นจริง เพราะท่านอธิบายล้วนแต่ฟังง่าย, เข้าใจได้ทุกอย่างพิเศษกว่าคนทั้งหลาย ที่เคยพบเคยเห็นมาหนักต่อหนักแล้วในชีวิตของข้าพเจ้า แม้ที่สุดท้ายจะไม่พูดเพียงแต่ทำท่าทางมือไม่ให้ดูเท่านั้นก็ยังรู้เรื่องกันง่าย กว่าผู้อื่นซึ่งอธิบายด้วยปากจนหมดฟังเสียอีก”

เมื่อท่านราชทูตได้ดูของในเมืองที่มีอยู่ชุกชุก ท่านปลาคูเลต์ ซึ่งเป็นพนักงานบังคับการฝ่ายทะเลสำหรับเมืองตองแกร์กันนั้น ก็ได้มาเสนอเชิญท่านราชทูตให้ไปดูเรือแพทิงอยู่ประจุน้ำ ซึ่งอยู่ในบัญชาของท่าน ท่านปลาคูเลต์กล่าวกับท่านราชทูตว่า:— “เชิญเจ้าคุณราชทูตมาเถิดเห็นที่เจ้าคุณคงชอบ บัดนี้ข้าพเจ้าได้เตรียมการไว้คอยรับเจ้าคุณเสร็จแล้ว ประจุน้ำและอู่ก็เตรียมครบบริบูรณ์อยู่แล้ว เพียงแต่จะขึ้นสกรูออกนิตก็เที่ยวก็สำเร็จ เชิญเจ้าคุณมาเถิด บัดนี้เที่ยวเที่ยวเจ้าคุณจะได้รู้เห็นสิ่งที่น่ารู้น่าเห็นเป็นอันมาก และโดยไม่เคยของ

แรงคิดเพราะเห็นกับตา, ทั้งไม่เปลืองเวลาเพราะทำให้แล้งงานที่ควรดูเห็นในปริศนาเดี๋ยวกว่าไต่เชณูมาเถิด”

เจ้าคุณศรีราชทูตจึงซักถามทันท่ว่า:- “อู่แป่ประตูท่าเหล่านี่ เป็นของสร้างแต่โบราณหรือพมจีนใหม่ในสมัยสมเด็จพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ นี้ ?”

“ของโบราณก็มีอยู่ข้างเหมือนกัน, แต่โดยมากเป็นของประดิษฐ์ขึ้นใหม่ในแผ่นดินของพระบาทสมเด็จพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ นี้เป็นพน”

“อ้อ ถ้าอย่างนั้นแล้วก็จำเป็นจะต้องไป ที่ใดมีสิ่งซึ่งสร้างขึ้นมาโดยวิธีตั้งพระบาทสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินปัจจุบันแล้วไม่มีขงหาเป็นต้องไปคทงนั้น เพราะรู้ง่วงหน้าว่าเป็นของประเสริฐน่าชมเชย อย่าว่าแต่จะคงเสียดเวลาที่อยู่เพียงครู่เดียวเลย ถ้าเป็นของน่าคึกคักว่ามีพระบาทสมเด็จพระเจ้าหลุยส์มหาราชาเจ้าแล้ว ถึงจะต้องอยู่ค้แลค้คคนตงวันกยนต์ไปคทงคนทงวันไม่นักเสียดายเวลาสักกนคเดียว”

พอท่านปลาทูเลค้เห็นน้ำใจของท่านราชทูตเป็นค้งนี้ แล้วท่านก็พูดว่า:- “ถ้าเจ้าคุณไม่รังเกียจ จะไปค้ยวณก้ไคเพราะรถครื่องพาหนะสำหรับรับท่านราชทูต อยู่คทท ค้รคท ข้างเจ้าไคเตรียมมสำรวจไว้พร้อมสรรพแล้ว กำลังค้อยทำท่านอยู่หน้ายานนเอง เจ้าคุณว่าอย่างไค ?”

“ไปค้ยวณก้ไปท่าน ค้เหมือนกัน ” ว่าแล้วต่างก็ชวณกันไปค้ยวณค้ไปค้ยงท่าเมือค้กค้แกรก. พอรถออกทริมประตูน่า, ท่าน

ปากเล็กให้เปิดประตูหน้าต่าง. ในไม่ทันไรก็เต็มไปด้วยยุงเป็นพัน
 น้าพิศวง, ท่านราชทูตจึงกล่าวว่า. - “ทรายใต้ที่ท่านรักษาประตูหน้าต่าง
 เหล่านี้นี้, ทรายนั้นข้าพเจ้ารับรองไว้ว่าในเมืองตึงแกร์จะไม่มียุง
 เสื่อมลงเป็นแน่, มีแต่จะเจริญขึ้นส่วนเดียว”

พอประตูหน้าต่างเสร็จแล้ว ท่านปากเล็กก็พาราชทูตาทนทุกไปยังอู่
 พิเศษ ซึ่งพระเจ้าสร้างขึ้นใหม่สำหรับขอเรือหลวง อันนั้นขงว่าเป็น
 ชนหนึ่งในบรรดาของประเสริฐที่เกิดกับสำหรับพระบารมี พระบาท
 สมเด็จพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๕. พอคุณเสร็จก็เข้าไปอยู่ต่อเรือกำปั่น
 ใหญ่ด้วย ล้วนเป็นที่ถูกใจราชทูตทั้งนั้น

บทที่ ๕๕

ราชทูตไปคู่อู่เมืองตุร์เนย์.

ครั้งทางจากเมืองตึงแกร์ไปเมืองตุร์เนย์ ราชทูตได้พักกลาง
 ทางที่เมืองแบร์ค. เรือรบรับรองและไปควัดควาค็อม ขอยกไม้ก่่าว
 เลยเพราะเป็นไปตามเคย, ครั้นถึงวันที่ ๖ ราชทูตมาถึงเมือง
 ตุร์เนย์ (ซึ่งในเวลานั้นเป็นของประเทศฝรั่งเศส แต่ทุกวันนี้เป็นของ
 เมืองเบลเยียมเสียแล้ว.) เมืองตุร์เนย์นี้เป็นเมืองแข็งแรงในทาง
 คึก มีชาโตหรือบ้อมโบราณอย่างใหญ่แน่นหนานี้ว่าคนชาติอังกฤษ
 ได้มาสร้างไว้แต่ครั้งโบราณ.

การเข้าเมืองของราชทูต ได้เป็นไปด้วยเต็มเกียรติยศแก่ราชทูต
 เมืองใหญ่จะไว้รับ กล่าวคือข้างในเมืองโตยงขึ้นใหญ่สุดถึง ๒๐ นึก
 และทหารกษัตริย์ทางสี่ข้างถนนแต่ประตูเมืองถึงที่พักของราชทูต.

พอกระบวนแห่ราชทูตมายังที่พักแล้ว ท่านกงศอโตโมเอ-
 เวย์ริ์ ซึ่งเป็นผู้ว่าราชการเมืองในจังหวัดคุโรเนงัน ก็ได้พาข้าราชการ
 งามมากำนับท่านราชทูต และท่านเคอส์มิง ใ้ได้ออกมาข้างหน้าคำนับ
 ราชทูตแล้วกล่าวคำต้อนรับแทนข้าราชการผู้นั้นว่า.—“ท่านอัครราชทูต
 นานมาแล้วข้าพเจ้าเคยได้ยินว่าพระเจ้าแผ่นดินเมืองสยามเป็นพระมหาก
 ษัตริย์ซึ่งมีพระอภินิหารอัศจรรย์ยิ่งนัก ว่าพระองค์ทรงปกครอง
 พลเมืองของพระองค์ด้วยคุณธรรมอันมหาประเสริฐ วันนั้นข้าพเจ้าเห็น
 สมจริงทั้งคำที่เขาเล่าลือแล้ว โดยที่เห็นพระองค์ไม่ย่อท้อต่อความ
 ลำบาก ทรงพระอุทิศสละสิ่งเจ้าคุณมาให้สวดส่องกิจการในเมือง
 ต่างประเทศ มีประเทศฝรั่งเศสเป็นต้น เพื่อเจ้าคุณจะได้นำเอาแสง
 สว่างคอรอบเบียงแห่งการปกครองพลเมืองให้เป็นสุขของเมืองนี้ ไป
 กราบทูลให้พระองค์ทรงแลเห็นทางเจริญยิ่ง และเอาเขียงอย่างอนงาม
 จากความสังเกตเห็นของเจ้าคุณ. ข้าพเจ้าทั้งหลายรู้สึกอัศจรรย์
 ในการที่เจ้าคุณได้เคิรทางทะเลไกลจากยุโรปทิศถึงเมืองนี้ โดยปราศ
 จากภัยอันตราย และข้าพเจ้าขอร่วมใจยินดีกับพระเจ้ากรุงสยามที่เห็น
 ผลแห่งความเพียรพยายามของ พระองค์อัปคัมมีผลสำเร็จสมตาม พระ
 ราชประสงค์ทุกประการอยู่แล้ว.

ข้าพเจ้าทั้งหลายขอโมทนาคุณพระผู้เป็นเจ้า ซึ่งทรงพระกรุณา
 ไพร่คยันตาลให้พระเจ้าแผ่นดินสยามทรงปรารณาที่จะผูกสัมพันธ์ไมตรี
 ไมตรีกับพระบาทสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินฝรั่งเศส ซึ่งทรงประกอบ
 ด้วยเตชานุภาพและทรงประกอบไปด้วยพระเมตตาธิคุณและปรีชาญาณ

อันประเสริฐยิ่งอย่างมหัศจรรย์สำหรับทำให้ บรรดาพลเมือง ในพระ
ราชอาณาจักรของพระองค์นี้ นอกพระราชอาณาจักรก็ดี มีความ
ผาสุกกันทั่วไปในเหล่าประเทศยุโรปในยุคสมัยของพระองค์นี้.

สักขีพยานแห่งพระเมตตาคุณของพระองค์อันหนึ่ง คือความ
พยายามของพระองค์ในการที่จะทรงชักชวนพระเจ้าแผ่นดินกรุงสยาม
ให้เลื่อมใสในศาสนาของพระองค์เป็นเจ้าเป็นใหญ่ยิ่งในสากลโลก ให้
พระเจ้ากรุงสยามเสวยผาสุกในพระทัยทุกเกี่ยวกับชาวชนพลเมืองคริส
ตังทั้งหลายผู้มีความจงรักภักดีเลื่อมใสในองค์พระองค์เป็นเจ้านัน."

พอล่าวกิ่งนี้แล้ว ท่านเคอส์ริงมิง นำของกำนัลให้ท่านราช
ทูตในนามของเมืองตูร์เนย์ คือขวดเหล้าองุ่นเก่าต่าง ๆ ๓๐ ขวด
แล้วท่านก็คำนับและถอยออกมาให้ห่างในท่อนควรถ้างหนึ่งพร้อมด้วย
ข้าราชการอื่น ๆ.

ท่านอัครราชทูตจึงกล่าวตอบไปว่า.- "ท่านทั้งหลาย พระ
บาทสมเด็จพระเจ้ากรุงสยามทรงพระราชประสงค์จะกระทำมิตรไมตรี
กับพระบาทสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินฝรั่งเศส จึงได้ให้ข้าพเจ้าราชทูตมา
นุ้ทูตมาเจริญทางพระราชไมตรีให้สนิทสนม กเป็นพระเดชพระคุณ
อันล้นพ้น ฝ่ายข้างหนึ่ง แต่ว่าการต้อนรับของพระบาทสมเด็จพระ
เจ้ากรุงฝรั่งเศสก็เต็มไปด้วย พระเมตตา กรุณา เหลือล้น เหมือนกัน
การที่จะเตรียมทางทำมิตรไมตรีจึงเป็นการสะดวกสบาย แก่ข้าพเจ้า
ทั้งหลาย ไม่ต้องหนักอกหนักใจอะไร กลับเป็นเกียรติยศและขวัญ
ชูขวัญตาอย่างพิเศษพิสดารอีกส่วนหนึ่งด้วย เช่นที่เมืองตูร์เนย์ น

เป็นต้น การต้อนรับของท่านก็เป็นทีเสมอไม่ตรึงคักในระวางกัน และกันอย่างสนิทเสน่หา, ข้าพเจ้าจึงขอแสดงความขอบพระคุณของท่านทั้งหลายในโอกาสนี้ด้วยเทอญ."

พอราชทูตพุดแสดงความขอบใจเสร็จแล้ว บรรดาข้าราชการทั้งหลายต่างก็ลากลับบ้าน, แต่ก่อนที่จะกลับท่านกงศัลเคอโมเลเวียร์ขอท่านอิศวรราชทูตคิดคำอาณัติคุณุภฤกษ์ให้ทหารสำหรับคนนั้น, ท่านอิศวรราชทูตก็ไปคุมมาตรงหน้าท่านกงศัลก็ครุ่นหนึ่งแล้วก็ให้อาณัติเป็นเชิงปัญญาว่า.— "Aussi belle que brave" (ไอซี แบล เกอ บราฟ) หมายความว่าถึงตัวท่านกงศัลเองว่า ดวงหน้าก็งามและใจก็แก่กล้าแล้ว แต่ถ้าจะรักความไทยให้เข้าหาความฝรั่งตามวิถีฉกประโยคก็ควรว่า "งามเท่ากล้า"

เวลาบ่าย ๕ นาฬิกาท่านสังฆราชเมืองตูร์เนย์ก็ขานท่านเคอแมคริน ผู้บังคับการในข้อมค้ายกทัพไปหาท่านราชทูตซึ่งที่พักแล้ว พอเวลาบ่ายห้าก็ลาตกลงใต้จัดการจุดดอกไม้ไฟ เพื่อเป็นการรื่นเริงในการที่ท่านราชทูตมาถึง เครื่องรานทงตอกไม้สนสูงราว ๔-๕ เมตร, กั้นนอก ๘ เมตรสัเหลยมจตุรัส ทตรงกลางมีรูปข้างอยู่ ๒ รูปตั้งอยู่บนฐานสูง, และในระวางข้างนั้นก็มีรูปดวงพระอาทิตย์ส่องรัศมีไปทั่วทุกทิศ นอกนั้นตามรอบตัวข้างก็ ตามมีบริเวณรอบดวงอาทิตย์ก็ยังมีประติขัยด้วยคำอวยพรชัยแก่พระมหากษัตริย์ทั้งสองพระนคร. คำอำนวยการพระเจ้ากรุงฝรั่งเศสสถิตอยู่ในบริเวณ ดวงอาทิตย์ ซึ่งเป็นเครื่องหมายพระองค์, และคำอำนวยการถวายแด่พระเจ้ากรุงสยามสถิตอยู่ก็รูปข้าง ซึ่งเป็นเครื่องหมายของชาติสยาม,

ตอนเมื่อจะเขียนคำอำนวยพรชัยนี้ ได้เกิดเป็นปัญหาขลุ่ยขลุ่ย อยู่สักหน่อย ขำพเจ้าจะขอเล่าให้ท่านทราบบ้าง. คือตามธรรมเนียม เมืองฝรั่งเวลาจะให้ถวายชัยกิติ, จะเขียนคำอำนวยพรถวายกิติ, มักไม่จำเพาะแต่ร้องไชโย หรือเขียน "ขอให้ทรงพระเจริญ" เฉยๆ เหมือนในเมืองไทย มักเพิ่มร้องออกพระนามเช่นมักร้องว่า .- "วิพลูเลอ รุอา หลุยส์ เลอครั้งที่" คือ แปลว่า "ขอให้พระเจ้าหลุยส์มหา ราชเจ้าทรงพระเจริญ" ดังนี้เป็นต้น. เมื่อเจ้าพนักงานจัดดอกไม้ไฟ เขียน คำอำนวย พรชัยสำหรับสมเด็จพระเจ้าหลุยส์ก็ไม่มีปัญหาเขียน กันง่าย, แต่ครั้นมาถึงคำอำนวยพรสำหรับสมเด็จพระเจ้ากรุงสยาม จึงได้เกิดเรื่องขึ้น. เจ้าพนักงานไม่รู้ในขนบธรรมเนียมเมืองไทยก็ ถามท่าน ราชทูตว่า .- "จะเขียนพระนามพระเจ้ากรุงสยามอย่างไรที่ เจ้าคุณ?" ท่านราชทูตตอบว่า .- "เขียนพระนามไม่ได้. พระนามของ พระองค์ชาวไทยเราไม่เรียก. ต่อเมื่อสิ้นพระชนม์ลงจึงจะเรียก ถ้า เมื่อพระองค์ยังดำรงพระชนม์อยู่ไม่มีใครเรียก. หรือจะว่าไม่มีใครรู้จักพระนามก็ว่าได้. ที่เมืองไทยไม่มีธรรมเนียมระบุพระนามของพระ เจ้าแผ่นดิน" พอทราบธรรมเนียมกันเจ้าพนักงานก็เขียนคำอำนวยพร ชัยอย่างกลางๆว่า "อุทิศถวายพระเจ้าแผ่นดินสยาม" ก็หมด ปัญหาเรื่องพระนามพระเจ้าแผ่นดินท่าน แต่ทำให้ชาวฝรั่งเคลสแปลกใจมิใช่น้อย ที่ชาวเมืองไทยไม่รู้จักพระนามของพระเจ้าแผ่นดินแห่งตน. ขอกลับกล่าวถึงเรื่องจุดดอกไม้ไฟอีกหน่อยหนึ่งว่า พอถึงเวลา เจ้าพนักงาน ก็เอาชะนวนจุดดอกไม้ไฟให้ราชทูตดูก็เป็นที่พอใจของ

ท่านทุกอย่าง แต่สิ่งที่พอใจมากที่สุดข้างกับดวงอาทิตย์นั้น; คือ
 ธรรมชาติดอกไม้ไฟจุดแล้วก็ลุกเป็นแสงเพลิงสีต่าง ๆ แล้วก็ดับ
 ส่วน ตัวข้าง สอง ตัวกับดวงอาทิตย์ที่อยู่ตรงกลางไฟนั้นลุกส่องแสง
 รุ่งโรจน์สว่างไสวอยู่เสมอ ไม่นับเหมือนดอกไม้อื่นที่จุดแล้วดับ ที่เป็น
 ดังนี้ ก็ เพราะเจ้าพนักงานใช้ชนิดกับน้ำมันชนิดหนึ่งซึ่งทนไฟอยู่ได้
 นานไม่ไหม้ เขากระทำให้จำเพาะมาด้วยเอาเมื่อเวลาที่เล่นงานมหรรคพ
 เสรีแล้ว ดอกไม้อื่นดับก็ดับวลุ ก็ดับด้วย แต่ข้างกับดวงอา
 ทิตย์นั้นยืนแผ่วก็มีอยู่ตรงกลางเสมอ.

ครั้งเล่นดอกไม้ไฟแล้วท่านราชทูตไปสังเกตเครื่องสูบน้ำ & สืบ
 ซึ่งมีอยู่ในที่นั้นซักถามเจ้าพนักงานว่า .- "นี่เป็นเครื่องอะไรกัน?"
 เจ้าพนักงานตอบว่า .- "เครื่องนี้เป็นเครื่องสำหรับสูบน้ำเตรียมไว้ล่วงหน้า
 เพื่อหากว่าจะเกิดอัคคีภัยขึ้นเมื่อใดจะได้พ่นน้ำดับไฟนั้นเสียทันที
 ที่ไม่ต้องเกิดอันตราย" ท่านราชทูตยังไม่คุ้นเคยกับเครื่องสูบน้ำ
 ชนิดนั้น จึงขอให้เจ้าพนักงานได้ไต่รถเปิดสับทกลองให้ดู เจ้าพนักงาน
 งามก็ยินดีสับให้ดู แต่เพราะเหตุที่มีคนมาดูออกหนาแน่นล้นหลาม
 ถนนแคบจะสับเฉย ๆ ไม่ให้ถูกใครไม่ได้ก็อยู่เอง ก็เลยเกิดเป็น
 การสนุกพิเศษออกชนหนึ่ง ต่อเมื่อแลเห็นบรรดาคนที่มาดูข้างถูกสาย
 น้ำสับฉีดเข้าหูเข้าตา ต่างวิ่งตัวเปียกเอาตัวรอดคนละข้างสองข้าง
 เป็นอลหม่าน พอสูบน้ำให้ดูแล้วท่านตรูทก็ถูกจากที่นั่งอยู่เพื่อไปดู
 เครื่องสูบน้ำใกล้ ๆ ให้รู้ว่าเป็นเครื่องชนิดไรแน่ แล้วพอได้เวลา
 หมุดเครื่องไฟเรือต่างก็ลากลับบ้าน,

เย็นวันนั้น ในราว ๗ นาฬิกาท่านอัครราชทูตก็ได้ให้ไปเชิญ
บุตรชายของท่านกงต์เคอโมเลเวียร์มานั่ง กินข้าวด้วยกันและท่านก็
มา พอต่านมาถึงท่านราชทูตก็เชิญนั่งโต๊ะทันที เย็นวันนั้นมี
นางผู้ใดหลายนางด้วยกันมาคุยท่านราชทูตเวลาท่านกำลังรับประทานอาหารอยู่ การก็ทำเนิรไปตามปกติ.

รุ่งขึ้นวันที่ ๗ ท่านกงต์เคอโมเลเวียร์ ให้รถ ๓ คันมารับ
คณะราชทูตพาไปคูเมืองคูร์เนย์ ตามข้อมต่าง ๆ ท่านก็ไปแต่ไม่ทั่ว
คืบยังไม่คืบข้าง เพราะท่านมีแผนที่อยู่แล้วพอท่อน้อยเคี้ยว ก็อาจเคา
เขาเองได้ อาศัยแผนทนนเป็นหลักพิจารณากรังายว่า ตอนนั้นเป็น
อย่างไร วันนั้นท่านนั่งรถเที่ยวคูเมืองตลอดทั้งวัน หยุดเมื่อเวลา
กลางวันสำหรับกินอาหารเท่านั้น

เย็นวันนั้นภรรยาของเจ้าเมืองก็ได้จัดละคอนให้ท่านราชทูต
เรื่องการเล่นเป็นเรื่องตลก และธรรมคาเรื่องตลก ต้องแต่งเป็นพัน ๆ
ตามท้องเรื่องที่เป็นจริง แต่คราวนี้พอจะขอราชทูต ถึงเล่นเรื่อง
ตลกก็ให้แต่งอย่างคนชาวโรมันครั้งโบราณ ทำท่าทางไว้ภูมิฐานจึง
กลับเป็นของตลกคะนองผิดกว่าที่คาดไว้เสียอีก เป็นอันสมประสงค์
๒ อย่าง คือได้ข้อเสียดแทง ๆ งาม ๆ ครั้งโบราณให้ท่านราชทูต
และทั้งให้เล่นละคอน เรื่องตลกแปลกกว่าทุกที.

เวลาเลิกละคอนท่านผู้บังคับการทหารได้ขอคำอาณัติราชทูต
ท่านคิดให้ดังนี้. — "Je m'appuie du bâton en combattant de
l'épée" "เขอ มีขี้ปี่ คี ขาทัง อังกงชะตัง เคอ เลเป้" หมายความว่า

ว่า "ช่วยถือไม้ ขวาทือภาพ" ทรงเป็นเกียรติยศแก่ท่านกษัตริย์
โมเลเวียร์ซึ่งเป็นคนแก่ ไปไหนต้องถือไม้เท้าเสมอ แต่ถึงแก่
คิงนั้น หัวใจราวกับคนหนุ่มทำศึกสงครามอย่างแข็งแรง คำ
อาณัติใครได้ยื่นเขมือตไม้เท้าของสมเด็จพระนันทว่าคมคายก็เหลือเกิน.

กลางคืนวันนั้น ท่านผู้ว่าราชการเมือง ๆ คุร์เนย์ ยังได้พา
ราชทูตไปทูลการยิงปืนใหญ่ ทั้งลูกกระเบิด และอะไรต่อมิอะไรซึ่ง
เกี่ยวข้องกับทฤษฎีอีกหลายอย่าง เป็นที่ชอขใจไม่ว่าที่ไหน. ขอที่เป็นที่
ชอขของราชทูตนั้น คือเจ้าพนักงานไม่ปิดบังอะไร อยากรู้อะไร
ก็ชอชบายให้ดูให้ฟังจนเป็นที่พอใจเขาใจทุกที.

พอถึงรุ่งเช้าแล้วก็กลับมากินเช้าที่บ้าน เวลากินเช้าก็ฟัง
เครื่องสังคีตต่าง ๆ อีก.

รุ่งขึ้นเวลาเช้า ๘ นาฬิกา ราชทูตให้ไปเชิญท่านกษัตริย์มา
เข้าด้วยกัน ท่านก็มา แล้วต่างก็พากันไปทิวทัศน์ใหญ่ที่มอยู่ในเมืองนั้น
ทิวทัศน์นั้นเผอิญไปได้พบท่านสังฆราชชออยู่ด้วย เดิมนี้ก็จะไปหาท่านที่
สำนักกุฎิ แต่เมื่อพบบันในวัดแล้วก็เป็นอย่างนี้ไม่ต้องไปหา เวลาไป
วัดนั้น ท่านราชทูตสยามแสดงอาการผิดคิดว่าคราวไปทิวทัศน์ คือ
ไปวัดก่อนท่านไปเพื่อจะให้รู้เห็นว่าภายในจะเป็นไปอย่างไร แต่ทิว
ทัศน์เมืองคุร์เนย์ ซึ่งเป็นวัดนำก็ยิ่งกว่าหลายวัดที่ท่านเคยไปมาแล้ว
ท่านไม่ค่อยจะผูกตาคือเหมือนทอน ตูท่านสำรวจมิจิตต์เสงี่ยมกาย
อย่างก็ยถูกพระทรงสติให้เกิดเลื่อมใสศรัทธาหรืออย่างไร ท่าน

จึงได้พูดคุยกับท่านสังฆราชเมืองตูร์เนย์นั้นว่า .- “ขอให้คุณได้ช่วย
 สวดภาวนาอุทิศให้พวกข้าพเจ้าจงมาก ๆ ด้วยเถิดครั้น ข้าพเจ้า
 บังรู้สึกมีกมลและไม่เห็นแจ้ง ในข้อการณ์ข้างหน้าอีกมากมาย
 ควรให้คุณจะเอาเป็นอุระวิงวอน ขอแต่พระเจ้าเที่ยงแท้ ให้ข้าพเจ้า
 หายมีกมล กลับเห็นสว่างแจ้งเถิดให้คุณ ” ส่วนท่านสังฆราชก็
 ตอบว่า .- “ให้คุณอย่าถือตรอนในเรื่องนี้เลย เพราะว่าแต่เราเท่านั้น
 ยินดีสวดอุทิศให้ท่านที่ไม่เห็นความจริงให้ได้แลเห็น ถึงแม้นปี
 บูรุษทั้งหลายในทั่วจังหวัดพระศาสนาก็คงต้องสวดอุทิศให้สำเร็จไป
 ทั้งนี้อยู่ทุกวันมิได้ขาด ขอแต่ให้ให้คุณทำใจให้เลื่อมใสตามความเห็น
 ที่มออยู่แล้วก็พอแล้ว ถ้าให้คุณอุทิศสำหรับเสมือที่จะปฏิบัติตามความเห็นที่
 มออยู่แล้วนั้น อย่าวิตกไปเลย สักวันใดวันหนึ่งพระเจ้าเที่ยงแท้คง
 ทรงพระมหากرุณาโปรดทลใจ ให้ให้คุณแลเห็นแจ้งกระจ่างในทุกข้อ
 ซึ่งเวลานี้คุณยังมีความสงสัยสนเท่ห์อยู่ ” ว่าแล้วก็พาไปอยู่พระแท่น
 และบริเวณแห่งพระแท่นนั้น ซึ่งเป็นพระแท่นชั้นชอลอนามว่างามยิ่ง
 แล้วต่างอำลากันไป .

ในวันเดียวกันนั้นคือวันที่ ๘ พฤศจิกายน ท่านราชทูตก็ออก
 จากเมืองตูร์เนย์ไปยังเมืองกงเท ซึ่งเป็นเมืองหน้าค้ำฝ่ายข้างทิศตะวันออก
 ออกเฉียงเหนือ เป็นเมืองอยู่ในมณฑลแซโนต์ ทั้งสองปากแห่งลำ
 แม่น้ำแอส โกต์ได้ตกเป็นของฝรั่งเศส เมื่อคริสต์ศักราช ๑๖๗๖
 ราชทูตได้พักอยู่ในเมืองนนวนเดียว .

บทที่ ๕๖

ราชทูตถึงเมืองวาลังเซียนส์

รุ่งชนวนที่ ๘ พฤศจิกายน ราชทูตไปถึงเมืองวาลังเซียนส์ ซึ่งเป็นเมืองมีคนอยู่มาก นัยคริวเรือนใต้ถึงสหราชอาณาจักร (๔๕๒๓) มีพลเมืองถึงสองหมื่นหนึ่งพันร้อยแปดคน (๒๓๑๐๘) แต่พลทหารซึ่งมีอยู่เป็นอันมากก็มีไต่ฉบับเข้าในจำนวนนี้ด้วย. โปสถัมอยู่ถึง ๓๔ หลัง, พระอารามมีอยู่ ๒๓ พระอาราม เป็นเมืองโบราณที่มหัศจรรย์ ได้ตกมาอยู่ในปกครองของประเทศฝรั่งเศสในมณฑลสมัยของพระบาทสมเด็จพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ โดยพระองค์ที่ได้จากราชศัตรู. เมืองวาลังเซียนส์มีสำนักหลวงอยู่ถึงสองสำนัก ๆ หนึ่งตั้งอยู่ในโบสถ์เดยวัน และอีกสำนักหนึ่งซึ่งเคยเป็นที่ประชุมของรัฐมนตรีสภาแห่งพระเจ้าซาร์สมหาราชเป็นครั้งแรก เดยวันเปลี่ยนเป็นพระอารามแต่ลอร์ดเดอเลียร์สได้เสียแล้ว.

เมื่อท่านเจ้าเมืองได้เชิญให้ราชทูตเข้าไปพักอยู่ในที่ซึ่งเตรียมไว้สำหรับรับรองเรียบร้อยแล้ว ท่านจึงได้นำข้าราชการและคฤหบดีผู้สำคัญในเมืองนั้นมาคำนับท่านราชทูต และในโอกาสนั้นท่านซาโตซ์ ข้าราชการชั้นสูงตำแหน่งที่ปรึกษาสำหรับ เมืองนั้นก็ได้อธิษฐานกล่าวคำต้อนรับราชทูตเป็นใจความดังนี้ว่า.

“ท่านอัครราชทูต :

ข้าพเจ้ามีความยินดีอย่างยิ่งที่ได้มีโอกาสมาพบปะราชทูตานุทูตแห่งพระมหากษัตริย์ผู้ทรงอำนาจราชศักดิ์อันสูงสุดในยุโรปประเทศ

การที่พระเจ้าแผ่นดินของท่านได้ทรงมุ่งหมายพระทัยสั่งท่านมากระทำ
 มิตรไมตรีกับพระบาทสมเด็จพระเจ้ากรุงฝรั่งเศสพระมหากษัตริย์ของ
 ข้าพเจ้าทั้งหลายนี้ เป็นราชกรณียกิจอันมหาประเสริฐ เพราะพระเจ้า
 มหากษัตริย์ของข้าพเจ้าทั้งหลายบรรดาชาวवालังเซยอนสน มิจำ
 เพาะแต่ทรงพระเศษานภาพนขาจทรงปรายอริราชศัตรูทั้งปวงให้อ่อน
 น้อมต่อพระองค์อย่างเกี่ยวท่านนี้ แม้พระเมตตาธิคุณและราช
 ธรรมจริยาอันประเสริฐ พระองค์ก็ได้ทรงบำเพ็ญให้ยื่นไปในหมู่
 กษัตริย์ ขัตติยาธิปัตย์ทั้งหลาย ที่เห็นสัมพันธ์มิตรไมตรี กับพระองค์ทั่วไป
 เพราะเหตุฉะนั้น การที่พระเจ้าแผ่นดินของท่านได้สั่งท่านเข้ามาทำ
 มิตรไมตรีกับพระเจ้าแผ่นดินของข้าพเจ้าคราวนี้ มิแต่จะนำคุณวิญญูวิบุลยผล
 เย็นอเนกประการไปสู่ประเทศสยามของท่านเป็นมั่นคง ฉะนั้นข้าพเจ้า
 จึงรู้สึกปิติยินดีเป็นอย่างยิ่ง.

แต่บัดนี้ ถ้าท่านราชทูตทั้งหลายจะใคร่ให้ข้าพเจ้าทั้งหลายในท
 นรู้สึกปิติยินดีให้ทวีมากขึ้นอีก ข้าพเจ้าขออัญเชิญท่านได้โปรดรับ
 เครื่องกำนัลอย่างเล็กน้อย ซึ่งข้าพเจ้ายินดีนำมามอบให้ท่าน คือ
 เหล้าองุ่นเกยรติยศซึ่งเป็นธรรมเนียมบ้านเมือง ย่อมต้องนำถวาย
 เกยรติคุณในโอกาสที่มาเหยยบเมืองवालังเซยอนสน อย่างหนึ่ง เพื่อ
 เป็นทางเชื่อมความคุ้นเคยและมิตรไมตรีในระหว่างข้าพเจ้าและผู้มาเยี่ยม
 เยือนนั้นให้ยังแน่นแฟ้นขึ้น อีกประการหนึ่ง อนึ่งข้าพเจ้ายินดี
 มอบตัวอย่างแพรวตัวอย่างผ้าทอขนในเมืองवालังเซยอนสน ให้แก่ท่าน
 เพื่อเป็นการเชื่อมพณิช การให้ติดต่อกัน ในระหว่างประเทศสยามและ

ประเทศฝรั่งเศส ทั้งที่เคยทำมาแล้วสำหรับนานาประเทศที่อยู่
ห่างไกลกับประเทศฝรั่งเศส ตลอดทางทวีปเอเชีย, ทวีปอาฟ
ริกาและอเมริกา. นานาประเทศเหล่านั้น แต่พอได้เห็นตัวอย่าง
หัตถกรรมแห่งเมืองวาลังเซียนส์ต่างก็แสดงความพึงพอใจ อยาก
ได้ค่อไปเสมอ ข้าพเจ้าหวังว่า วันที่ประเทศสยามได้แลเห็นตัว
อย่างซึ่งข้าพเจ้ามอบให้ท่านราชทูตคราวนี้แล้ว การเชื่อมพันธนาการใน
ระหว่างสองประเทศคงจะดำเนินไปตามรอยนานาประเทศนั้นและต่อไปทั้ง
สองประเทศก็จะแสดงอาการความอยากได้กระทำการติดต่อกันในเชิง
ค้าขายเข้ารูปกัน เหมือนกับนานาประเทศฉะนั้น, เพราะเหตุนี้ ขอ
ท่านราชทูตจงยื่นศิริมัตถุกันต์ของเมืองวาลังเซียนส์ด้วยเทอญ.”
เมื่อสิ้นคำคำนับของท่านซาโตซังแล้ว ท่านก็นำเอาผ้าแพรที่
เป็นชนิดเอกอย่างละผืนมาส่งให้ท่านราชทูต ชั้นแรกท่านราชทูตจะ
ไม่รับเพราะท่านไม่เคยรับสินค้าชนิดใดเลย แต่เมื่อได้พิจารณาเห็นว่า
เป็นแต่ตัวอย่างสินค้า หาใช่ของกำนัลส่วนตัวของท่านไม่ ท่านจึงได้
รับพลางกล่าวว่า.—“รับก็ได้ จะได้นำขนทูลเกล้าฯ ถวายให้พระบาทสม
เด็จพระเจ้าแผ่นดินสยามทรงเห็นเป็นตัวอย่าง” แล้วท่านก็รับเอาไป.
ครั้นถึงเวลาจะเลิกประชุมค่อนรับกันนั้น ท่านเคอมาคาลอคิ
ได้มาขอคำอาณัติตามเคย, ท่านราชทูตออกคำอาณัติให้ว่า.—
“Miracles de nos jours” (มิราคล์ เดอ โนส์ ยูร์ส) ซึ่งแปลว่า
“อัศจรรย์ปาฏิหาริย์” คือหมายความว่าตัวอย่างหัตถกรรม เชิงทอผ้า
ทอใหม่ของเมืองวาลังเซียนส์นั้น เป็นของทำโดยประณีตบรรจง

ไม่มีใครอาจทำได้ให้เหมือนเป็นหน้าอัครรรย ซึ่งคนสมัยยุคก่อน
 ไม่อาจทำเช่นนี้ได้แต่สมัยนี้ทำได้ เลยควรเรียกว่า “ยุคยุคน์ปาฏิหาร”
 นั้นเอง.

รุ่งขึ้นวันหน้าท่านสตอร์ฟ เจ้าพนักงานผู้ประจำราชทูตช่วย
 เป็นไข้ ท่านราชทูตได้ออกไปเยี่ยมหลายหน และแสดงความ
 เสียใจที่ท่านสตอร์ฟมาช่วยลงดังนี้ ท่านสตอร์ฟชอบใจท่านราชทูต
 และพูดว่า - “ที่เจ้าคุณออกมาเยี่ยมข้าพเจ้าโดยตนเองดังนี้ เป็น
 การไม่สมควร เพราะเจ้าคุณเป็นถึงราชทูต และข้าพเจ้าเป็น
 เพียงข้าราชการผู้น้อย ตำแหน่งต่ำกว่าท่านมาก ไม่ควรที่ท่าน
 จะมาเอง เพียงใช้คนมาถามข่าวก็พอแล้ว” เจ้าคุณราชทูตตอบ
 ว่า - “อย่าว่าสูงว่าต่ำเลย ขอให้คิดว่าเป็นเพื่อนมนุษย์ด้วยกัน
 คนหนึ่งก็แล้วกัน ทจริงเรารักท่านเหมือนพี่น้องจะใช้คนอื่นมา
 แทนดูไม่สมควร เราจึงมาด้วยตนเอง และใช้ว่าเราจะเป็นแต่
 เพียงมาเยี่ยมเท่านั้นเมื่อไร ใจเรายังอยากให้คุณหายวันหายพรุ่ง
 เสียอีก”

ในวันเดียวกันท่านราชทูตทั้งหลายได้ออกไปพักผ่อน และ
 ในสนามข้างบ้านนั้นท่านราชทูตได้มีโอกาสสนุกเรียนนายร้อยหลาย
 กอง ซึ่งกำลังหัดเพลงอาวุธและทำนองยุทธวิธีต่าง ๆ กันอยู่
 ท่านอัครราชทูตดูเพลินอยู่สักครู่แล้วเกือบจะขอลงไปลองทำทำทำทาง
 ทหารอย่างทำนองยุทธวิธีเหมือนเขาบ้าง เจ้าพนักงานผู้ไปด้วย
 เห็นท่านราชทูตชอบดังนั้นก็ถามว่า - “เจ้าคุณชอบหรือ?” ท่าน

ราชทูตก็ตอบว่า.— “เราชอบ ชอบจริงชอบแทบลิ้มทั่วทีเดียว ทุก
 วนนถ้า मैं เรามิได้เป็นอัครราชทูตตำแหน่งผู้ใหญ่ เราก็คงเดิน
 ทักษะยนิทจักรลงไปทำเพลงอาวฤกษ์ด้วยนักเรียนทหารเหล่านั้น ตัวเรา
 เป็นเชื้อทหารแท้วิชาใดก็เก่งกว่า การทหารแล้วเป็นวิชาที่โปรดของ
 เราทั้งนั้น ความปรารถนาอันใหญ่ยิ่งของเราคือถ้าหากว่าเวลานี้จะ
 มีศึกสงครามเกิดขึ้นในเมืองฝรั่งเศสนี้ เรายินดีสละชีวิตถวาย
 พระบาทสมเด็จพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๕. เสียตายโอกาสนั้นไม่มา ชรอย
 เราเป็นคนบุญวาสนาไม่ถึงจึงมิได้มีโอกาสอันประเสริฐดังที่ปรารถนา
 อยู่นี้”

เป็นวันนั้นข้าราชการผู้ใหญ่ท่านผู้ว่าราชการเมืองเป็นต้นได้มา
 นั่งกินข้าวเป็นการส่งราชทูตออกจากเมืองวาลังเซียนสันน์ การก็ได้
 เป็นไปโดยเรียบร้อยทุกประการ รุ่งขึ้นเวลาเช้าท่านเคอมาศาลอตกย
 ขุนนางผู้ใหญ่ทั่วหน้ากันก็ได้มาสั่งท่านราชทูตทั้งหลาย ท่านราชทูต
 ได้ขอใจท่านเจ้าเมืองและท่านผู้อื่นทั่วไปตามสมควร ว่าเมื่อถึง
 เมืองสยามคนจะไม่ ลืมแกล้งความชอบของเมืองวาลังเซียนสันน์ ให้
 ทรงทราบในใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท สมเด็จพระเจ้ากรุงสยาม
 ว่า เป็นผู้มีใจซื่อซื่อซื่อซื่อเพื่อเป็นอย่างที่ ทั้งมิได้ลายมือทางหัด
 กรรมกจริตเป็นเยี่ยมยอดหน้าสมเซยทุกอย่าง ว่าแล้วก็ตรงไปขจร
 พอย่างเท่าก้าวขึ้นไปบนรถนั้น ท่านราชทูตก็ได้เห็นรูปใหญ่ ๆ ใส
 กรอบงามอยู่สองรูปภายในรถ คือรูปที่ได้ส่งมาจากเมืองปารีส
 เพราะเจ้าพนักงานได้ทราบมานานแล้วว่า ท่านราชทูตทะเลเยอทะยาน

อยากได้เป็นที่สุด คำที่รูปนั้นเคยยกย่องท่านราชทูตอยู่ด้วย เป็นรูป
 ที่นายช่างเอกได้วาดตามรอยสั่งพระบาทสมเด็จพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔
 เพื่อไว้เป็นพระลึงการกระทำมิตรไมตรี ในระวางกรุงสยามและ
 กรุงฝรั่งเศส รูปนั้นเป็นรูปท่านราชทูตคนไทยทั้งสี่ร่วมกับพระ
 บรมรูปของพระบาทสมเด็จพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ และพระบรมวงศานุ
 วงศ์ข้าราชการขุนนางฝรั่งเศส เมื่อคราวรับราชทูตที่พระที่นั่งวง
 แวรชัยสันนเอง และเพื่อให้ท่านราชทูตจำผู้คนในรูปนั้นได้ง่าย
 ที่ใคร่รูปของคนหนึ่ง ๆ ในรูปนั้นก็ให้ทำเป็นเครื่องหมายให้รู้จักเช่นถ้า
 เป็นฝ่ายฝรั่งเศสก็มีตัว A ตัว B และถ้าเป็นไทยก็มีเลข 1. 2. 3.
 ตามลำดับแล้วก็มีอธิบายชื่อเสียงตำแหน่งพร้อมเสร็จกำกับตัวอักษร
 และตัวเลขอยู่ด้วย. เมื่อราชทูตได้รูปงามๆ ที่ๆ เหล่านี้สอง
 รูปท่านก็แสดงความชื่นชมยินดีเป็นล้นพ้น เพราะมีจำเพาะเป็นขวัญ
 ตาสำหรับท่านเองอย่างเดียว เป็นขวัญตาที่จะได้เป็นสักขีพยาน
 แห่งความเย็นไปของอาการส่งพระราชสาสน์แห่งพระบาทสมเด็จพระ
 เจ้ากรุงสยามต่อพระเจ้ากรุงฝรั่งเศส ให้ทรงทราบเห็นครั้น
 อยู่กับพระเนตร ว่าได้ดำเนินไปอย่างไรด้วย เพราะรูปนั้นเหมือน
 กับความเย็นจริงทุกอย่างทุกประการ.

นี่เป็นลัทธิรูปบุคคลซึ่งปรากฏอยู่ในสองรูปนี้ :

a. สมเด็จพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔

b. สมเด็จพระยุพราช "เลอ โคนเฟง"

c. สมเด็จพระอนุชาธิราช “ มงเซียร์ ”

d. ในกรม “ ตึก เกอ ชาร์ตร์ ”

e. พระโอรสของในกรมตึกเกอชาร์ตร์

f. เจ้า “ ตึก เกอ บัวร์บง ”

g. เจ้า “ ตึก คีอ แมน ”

h. เจ้า กงท้ เกอ ทูลส

i. อธิบดีกรมพระภูษามาลา

j. หม่อมมหาดเล็กรัชไช

1 ท่านอัครราชทูต

2 ท่านอุปทูต

3 ท่านตรีทูต

4 นายพล เกอ ลา เฟอียด

5 นายพล เกอเล็กซังบูร์ค

6 ท่านเคอ ขอเนย กรมรัยแบกเมือง

7 ท่านสคอर्फ กรมรัยแบกเมือง

8 ท่านขาดหลวง เกอลียอน (ล่าม)

9 ท่านยิโรค

10 ชุนนางไทย ๖ นาย

11 คนใช้ถือเครื่องยศของราชทูต.

แต่เดิมนั้นเจ้าพนักงานไต่คนจะทำรูปพิเศษ จำเพาะรูปของท่าน
ราชทูตแผนกหนึ่งต่างหาก ไม่ให้เก็บวข้องกับรูปของผู้อื่นเลย แต่

ครั้นเมื่อได้เห็นรูปหมู่ในทิวเขาที่วงแหวนชายสน เห็นรูปท่านราชทูต
ใต้ชัตเจนต์ จะทำให้ชัตกกว่านออกเป็นเหลือฝีมือเป็นแน่ เพราะ
เหตุการณ์การคำรทจะทำรูปเกยวนนเป็นอันต้องเลิกเสีย ทำแต่รูปหมู่อย่าง
เดียว เพราะถึงจะเพิ่มรูปจำเพาะราชทูตก็ไม่ให้ คชนอะไร.

บทที่ ๕๗

นางภิกษุณีเมืองเดอแนง

ขณะเมื่อเฑียรทางจากเมืองวาลงเซย์นส์ จะไปเมืองคูนแอนน
ท่านเดอมาคาลอด เจ้าเมืองวาลงเซย์นส์ ได้แนะนำท่านราชทูตว่า
ทางที่จะไปยังหน้ามพระอารามภิกษุณีอยู่พระอารามหนึ่ง เป็นพระอา
รามแปลกด้วยเหตุหลายประการ. เมื่อผ่านไปทางนั้นควรแวะเข้า
ไปชมคูน้าง เพราะเหตุคุณนพอดงเมืองเดอแนง ราชทูตจึงได้เข้า
ไปชมพระอารามนั้น.

พระอารามนี้มีตำนานกล่าวว่า ท่านเจ้าเมืองผู้หนึ่งสมัยก่อนชื่อ
อาคิลแบร์ต คอสตระวัง กับคุณหญิงของท่านชื่อแรน เป็นภิกษุณีของ
สมเด็จพระเจ้าเปแปง แห่งประเทศฝรั่งเศสต่างมีศรัทธากล้าหาญ
พร้อมใจกันอุทิศเคหะสถานบ้านเรือนที่อยู่ของ ตน ให้ เป็นพระอาราม
สำหรับบวชภิกษุณี และยังมีอุทิศเรือกสวนไร่นาถวายเป็นที่ธรณีสงฆ์
สำหรับยารุงพระอารามนั้นอีก แต่ทุกวันนี้ธรณีสงฆ์เหล่านั้นได้ตก
เป็นของหลวงเสียโดยมาก.

ท่านเจ้าเมืองนมมิคาถิง ๓๐ คน ๆ หวังชื่อนางรังพร้าวและธิดา
๓๐ คนเหล่านั้นล้วนแต่ได้บวชเป็นภิกษุอยู่ในอารามนี้ ทมตด้วยกัน
ทั้ง ๓๐ คน และภายหลังปรากฏว่าได้สำเร็จพระอรหันต์เป็นนิกบญฺ์สัน
ทุกคนพร้อมทั้งบิดามารดาด้วย นับว่าเป็นวงศ์สกุลนิกบญฺ์แท้

ตามปกติพระอารามนี้มีเสนาสนะพอเพียงแก่ภิกษุจนถึง ๑๘ คน
แต่คราวที่ท่านราชทูตสยามเข้าไปเยี่ยมคุณุนั้น มีแต่เพียง ๑๔ คนเท่านั้น
ซึ่งล้วนเป็นธิดาของขุนนางชั้นสูงด้วยกันทุกคน เพราะมีวินัยอยู่ว่า
ถ้าไม่ใช่เป็นลูกขุนนางมาแต่เดิมแล้วจะ เข้ามาขอบวช ในพระอารามนี้
ไม่ได้เป็นอันขาด.

ตามธรรมเนียมนิกบวชในพระคริสตศาสนาในวันทศนบวชต้อง
ให้ปฏิญาณสัญญาว่าจะลงบวชคู่เท่านั้น ปีเท่านั้นวรรษาก่อน. ครั้น
เมื่อคนใดรำเรียนและฝึกหัดถือพระวินัยตามนิกายที่ตนเลือกบวชนั้น
ครบจำนวนปีที่สัญญาไว้แล้ว เมื่อไม่มีศรัทธา จะลาสิกข์ก็ได้
แต่ถ้ามีศรัทธาจะบวชต่อไปก็ต้องทำสัญญาใหม่ ว่าตนจะบวชอยู่
ในพระศาสนาตามนิกายที่ตนนิยมเห็นชอบนั้นจนตลอดชีวิต ไม่มี
วันสึกหรือลาสิกข์ขายทอดต่อไปเป็นอันขาด คือบวชอยู่จนตายนั่นเอง

แต่สำหรับอารามนางภิกษุนี้ ความขึ้นไปในวิถิบวชไม่ได้
คำเนรคามแบบนเลข วิถิบวชสำหรับภิกษุเหล่านั้นนั้นในชนต
นั้นแต่เพียงไซ้ให้ทนายเชอขุนนางผู้หนึ่ง ให้การรับรองแทนตนว่า
ตนเป็นเชอขุนนางจริง เพราะได้เห็นตราประจำตระกูลของนางนั้น

เป็นสำคัญ พอทนายรับรองแล้วนางทชอวชนนักคุกเข้าลงต่อหน้า
 ที่ประชุมภิกษุและอโนวอนว่า - “โคชะ พระบารมีของพระผู้เป็น
 เจ้า ขอแม่พระและนักบุญรังฟรวีย์ (นางภิกษุองค์แรกในพระอา
 รามนั้น) เป็นที่พึ่งขอได้โปรดให้ข้าพเจ้ารับส่วนแบ่งในภิกษาหาร
 แห่งพระอารามนี้ด้วยเทอญ ” ว่าเท่านั้นแล้วนางทชอวชนนักคุกเรียก
 ขนมขังก่อนใหญ่ ๆ มาสองก้อนแล้วยื่นให้นางภิกษุผู้ขอวชใหม่
 นั้น เป็นอันเข้าใจกันที่ว่าขอวชและให้วชสำเร็จบริบูรณ์ แล้ว
 ส่วนนางภิกษุใหม่ นั้นพอได้รับขนมขังก่อน แล้วก็ตัดให้และแจก
 จ่ายไปให้คนขอทานทันที เมื่อนอนเสร็จพิธีบวชภิกษุในพระอารามนี้
 เท่านั้นที่ไม่สู้ยากเลย.

ถึงเมื่อรับเข้าบวชแล้วเล่า การวินัยก็ไม่เคร่งครัดอะไรมิได้
 ม้อยู่แต่ว่าเมื่อบวชใหม่ทดลองสี่ปีตนต้องเรียนทางวินัยบัญญัติและวิส
 สนาธุระประจำวัด สวดภาวนาทุกเช้าเย็นเหมือนพระภิกษุสงฆ์ไม่มีผิด
 ออกจากบริเวณพระอารามไม่ได้เป็นอันขาด แต่ครั้นล่วงพ้น ๔ ปีตน
 แล้วจะออกไปจากพระอารามยังก็ได้แต่ไม่เกินกว่าปีละ ๒ เดือน

การนุ่งห่มของนางภิกษุนี้ชาวล้วน เสื้อธรรมคาเป็นเสื่อยาว
 ๗ กคลุมแต่ครึ่งจะลงมาถึงข้อเท้า แต่เวลาเมื่อจะเข้าไปสวดต้องสวม
 เสื่อชนิดสั้นและหลวมทบออกชนหนึ่ง แล้วก็คลุมเสื่อใหญ่ ๆ ปิด
 ทบออกชนที่ ๓ เสื่อสามชนเหล่านี้เป็นเครื่องชาวล้วนตั้งว่ามาแล้ว

แต่ริม ๆ เย็บเป็นขลิบต่างสีกัน คือเสื้อที่ใช้ประจำนั้นขลิบด้วยสี
 ำเงิน ขนท ๒ ขลิบด้วยกำมะหยี่ค่าขนท ๓ ขลิบด้วยขนสัตว์สีขาว
 วนแต่สำหรับนางอธิการินี เสื้อขนท ๓ นขลิบด้วยสีขาวสีค่าสีขลิบกัน
 เียงบนศีรษะนั้นนางภิกษุณีใช้ปกบิฑด้วยผ้าขาวบาง ๆ สองชั้น แล้ว
 มีหมวกทึบเป็นหย่อมอยู่ตรงกลางกระหม่อมอีกชั้นหนึ่ง คล้ายกับสวม
 มงคลในงานพิธี ก็เหมาะเจาะดีสำหรับนางภิกษุณีไม่สวยไม่งาม
 เหมือนหมวกหม่อม ซึ่งประดับด้วยดอกไม้ต่าง ๆ.

เมื่อราชทูตได้แลเห็นนางภิกษุณีเหล่านั้นในชั้นแรกชกง ๆ ไปสัก
 ครู่หนึ่ง คำที่เห็นแปลกตาในการนั่งห่ม ซึ่งตั้งแต่ท่านเข้ามาเมือง
 ฝรั่งเศสยังไม่เคยเห็นที่ไหนมาก่อนเลย พอค่อย ๆ หายงงลงบ้างแล้วจึง
 ได้พูดออกมาว่า .- “เสื้อขาว ๆ ดึงนี้เขาที่มากสมควรกว่าเสื้อสีอื่น ๆ
 ทั้งหมด ขนช่อว่าสัตว์แล้วแต่งขาวเป็นการเหมาะ” การที่ท่านราชทูต
 ออกความเห็นในเรื่องสีขาว ว่าเหมาะสำหรับการนั่งห่มของสตรีนั้น
 บางทีจะเป็นเพราะท่านเคยเห็นนางชีไทยนั่งขาวห่มขาวเป็นพนเสียบ
 ะมัง แต่อย่างไรก็ตามพอท่านได้ถึงความเห็นเรื่องนั่งขาวห่มขาวนี้แล้ว
 การเจรจาในระหว่างราชทูตและนางภิกษุณีเหล่านั้นจึงค่อยสนิทกันขึ้นไม่
 กระจ่างเหมือนตอนต้นเมื่อแรกพบ.

เมื่อค่านับกันเสร็จแล้ว ราชทูตก็ได้พากันไปดูพระอารามแล้ว
 ้ได้แวะเข้าไปดูกระฎีของนางภิกษุณีผู้มีอาวุโสสูงในพระอารามนั้น แต่
 หาได้ไปที่กระฎีของนางอธิการินีไม่ เพราะตำแหน่งว่างมาตั้งแต่นาง

อธิการบดีเก่าถึงแก่ความมรณภาพลง จนในเวลานั้นก็ยังหาได้ทันตั้ง
 อธิการบดีคนใหม่ไม่ ในระหว่างเวลาที่ไม่มีอธิการบดีนั้น การบังคับบัญชา
 ในพระอารามนั้นสำเร็จไปโดยนางภิกษุณี ๔ นาง ซึ่งถูกเลือกตามอายุ
 อารุโสภาให้เป็นผู้รองหน้าที่อธิการบดี เมื่อท่านราชทูตไปชมพระวิสุทธิของนาง
 ภิกษุณีผู้มีอายุโสทรแล้วก็ได้โดยคุยกัณถึงเรื่องวินัยบัญญัติต่าง ๆ แล้ว
 นางภิกษุณีเหล่านั้นก็ได้อธิบายให้ฟังว่า เวลาใดตำแหน่งอธิการบดีว่างลง
 การเลือกตั้งอธิการบดีใหม่เป็นไปโดยวิธีดังนี้ คือให้บรรดานางภิกษุณี
 ทั้งหลายต่างเลือกเอานางที่ตนเห็นว่า ควรแก่ตำแหน่งอธิการบดีคนละ
 สามนาง ครั้นแล้วจึงรวมคะแนนความเห็นเหล่านั้นดูแล้วก็เลือกเอา
 นางภิกษุณีที่ได้คะแนนสูงแต่เพียงสามนาง และนางภิกษุณีที่ได้คะแนน
 สามนางนั้นก็ยังคงอยู่ในระหว่างพิจารณาของพระเจ้าแผ่นดินที่จะต้อง
 ทรงเลือกตั้งขนนางหนึ่งแต่ในสามนางนั้นให้เป็นอธิการบดีต่อไป นาง
 อธิการบดีนี้ แท้จริงก็ไม่ต้องมีคำมั่นสัญญาพิเศษกว่านางภิกษุณีอื่น
 ที่จะบวชและปกครองพระอารามอยู่นาน เท่าใดจะเป็นก็พรรษา ๆ ก็ได้
 แล้วแต่ใจสมัคร แต่โดยมากนางภิกษุณีเหล่านั้นมักบวชอยู่ในพระ
 อารามนั้นเพียงชั่วคราวันทั้งนั้น ต่อเมื่อใดนางใดมีโอกาสที่จะกระทำ
 การวิวาห์มงคลกับขุนนางผู้ใหญ่ก็ลาสิกขาบทในเวลานั้น และการลา
 บัณฑิตก็ยังมีพิธีของอะไรเลย เป็นแต่ลาเพื่อนภิกษุณีด้วยกันและ
 ขอบใจในการที่ได้ให้อาศัยอยู่ในร่มพระศาสนาเท่านั้น

เมื่อท่านราชทูตทราบวิธีบวชวิธีสึก ทั้งทราบในพระวินัยของนาง
 ภิกษุณีเหล่านั้นแล้ว ท่านก็กล่าวว่า “วินัยนี้ดูเหมือนถือไม่ยากเลย

อะไร ๆ ก็เหมือนช่างง่ายกายด้วยกันทุกข้อ จะบวชเมื่อไรก็ได้ จะสึกเมื่อไรก็ได้ ถ้าเป็นเมืองไทยละก็เข้าใจว่าคงบวชไม่นานเป็นแน่ เพราะชายผู้คิดหาคทั้งบ้านทั้งเมือง ต่างคงมุ่งหมายแต่จะใคร่ขอเป็นคู่ครองหมกด้วยกันทั้งนั้น”

คุยกันไปคุยกันมา นางภิกษุณีเหล่านั้นเลยเชื่อเชิญราชทูตเข้าไปในห้องกิน เข้าหวังจะเลี้ยงท่าน ตามธรรมเนียมแขกเมืองชนผู้ใหญ่ แต่ราชทูตไม่รับเชิญ เป็นแต่รับเลี้ยงน้ำชานิดหน่อยพอมิให้เสียไมตรีแล้วก็ลาออกจากพระอาราม หนึ่งก็เพราะเกือบถึงกลางวันอยู่แล้ว และเจ้าพนักงานหลวงแผนกรับรองตแลราชทูตก็ได้เตรียมอาหารสำหรับรับประทานกลางวันคอยทำอยู่ที่เมืองเล็ก ๆ ขอเกรองซึ่งเป็นเมืองรายทางใกล้เข้าไปกับพระอารามนั้นอยู่แล้ว.

บทที่ ๕๘

ราชทูตถึงเมืองกุแอย์.

เมื่อท่านราชทูตรับประทานอาหารกลางวันในเมืองย้อม ๆ ขอเกรองนั้นแล้ว ก็เริ่มออกเคียวทางจะไปเมืองกุแอย์ ซึ่งขึ้นเมืองหน้าคึกแน่นหนาแข็งแรงต่อไป ตามความสันนิษฐานของนักโบราณคดีเขาใจกันว่า เมืองกุแอย์นคือเมืองหลวงของชาวกาตอ๊กส์เก่า ซึ่งพระเจ้ายูลเซซาร์พระมหากษัตริย์โรมันกล่าวถึงในหนังสือพงศาวดารพระองค์ทรงนิพนธ์ เมื่อพระองค์มีชัยชนะแก่โคลิวส์ คือชาวฝรั่งเศสโบราณ.

เมืองคูแฉยยังมีช อระยุปร่างอยู่ในพระราชพงศาวดารแผ่นดิน
สมเด็จพระเจ้าอลองสัทธิศรีครั้งที่ ๑ ในรัชสมัยของพระเจ้าอลองสั
ทธิศรี มีนางผู้ใหญ่ของพระองค์คนหนึ่งชื่อ ออ สักกานาดักเป็นผู้มีศรัทธา
สร้างวัดแม่พระชื่อนี้ต่อที่ตามชนบทเมืองคูแฉย อยู่ในราวศักราชที่ ๕
แห่งคริศตศก ในเมืองนี้มีโบราณสถานสำคัญที่น่าคน่าชมอยู่
สามแห่ง คือโรงเรียนวัดสองโรงเรียน และโรงเรียนมหาวิทยาลัย
ซึ่งพระบาทสมเด็จพระเจ้าฟิลิปที่ ๒ แห่งประเทศสเปนได้เป็นผู้ทรง
สถาปนาขึ้นตามคำขอของสันโตปาปิอัสที่ ๔ เมื่อ ค. ศักราช
๑๕๖๓ เมืองนี้ได้อยู่ในอำนาจความปกครองของประเทศสเปนมา
เป็นเวลานานจนถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ ครั้น
ได้เกิดสงครามในระหว่างประเทศฝรั่งเศสและประเทศสเปน ขึ้นใหม่ ๆ
เมื่อศก ๑๖๖๗ นี้ พระบาทสมเด็จพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ ทรงยกทัพ
เข้ายึดเอาเมืองคูแฉยได้ และครั้นทำหนังสือสัญญาพระราช
ไมตรีกันใหม่ เมื่อศกหลังที่เมืองแอกลัสลาซาแยต์ พระเจ้าแผ่นดิน
สเปนเลยยก เมืองคูแฉย นถวายแก่พระบาทสมเด็จพระเจ้าหลุยส์
ที่ ๑๔ เป็นสิทธิขาด .

ก่อนที่ราชทูตจะถึงเมืองคูแฉย หนทางประมาณ ๒ ลี (๘,๐๐๐
เมตรเท่ากับ ๒๐๐ เส้น) มีทหารนำเมืองคูแฉยออกมาต้อนรับอยู่แล้ว
และตอนเข้าไปในเมืองก็ได้มีการแห่แหนอย่างเอิกเกริกเหมือนนคิยที่เคย
ทำสำหรับพระเจ้าแผ่นดินที่ออกมาเยี่ยมเมือง คือมีทหารรายบัน
รายทางสองข้างถนน ตั้งแต่ประตูนครที่งามถึงที่พักของราชทูตเป็น
เกียรติยศ และมีชาวชนพลเมืองออกมาต้อนรับเป็นอันมาก .

พลองราชทูตตกลงจากรถชน ไปยังบ้านที่พักท่านเคอีย่อมะรอย
ผู้เป็นเจ้าเมืองก็นำพวกขุนนางข้าราชการฝ่ายทหารและพลเรือนเข้ามา
เยี่ยมเป็นลำดับ แล้วท่านเคอีย่อมะ กกรรมการพิเศษของเมืองคูแอย์
ได้กล่าวคำต้อนรับค่านับท่านราชทูตแทนชาวเมืองว่า .—

เจ้าคุณราชทูต

การที่ข้าพเจ้าชาวเมืองคูแอย์พากันทำปฏิสนธาร คือนับเจ้าคุณ
ทั้งหลายโดยเกียรติยศอันสูงเช่นนี้ แม้จะยื่นไปตามกระแสพระบรม
ราชโองการก็ดี แต่ข้าพเจ้าขอกล่าวโดยน้ำใสใจจริงว่า ข้าพเจ้า
ทั้งหลายได้ทราบข่าวช่ยก่อนที่กระแสพระบรมราชโองการจะมาถึงแล้ว
ว่าคณะราชทูตานุทูตสยามจะเข้ามาเยี่ยมเมืองคูแอย์ และข้าพเจ้าก็
ได้ตกลงพร้อมใจกันอยู่ก่อนแล้วว่า จะจัดการรับรองท่านทั้งหลายโดย
เกียรติยศอย่างสูงตามความสามารถที่จะทำได้ ให้สมแก่ฐานะานุรูป
แห่งท่านทั้งหลาย ผู้เป็นราชทูตของพระมหากษัตริย์ราชอันยิ่งใหญ่
เพราะฉะนั้นขอให้เจ้าคุณราชทูตพึงทราบตระหนักเถิดว่า การรับรอง
ที่ข้าพเจ้าทั้งหลายได้จัดทำไปแล้ว และจะทำต่อไปอีกนั้น มิใช่
ข้าพเจ้าทั้งหลายจะปฏิบัติเพราะตามกระแสพระบรมราชโองการ
อย่างเดียวหามีได้ ข้าพเจ้าต่างยังมีความปลาบปลื้มยินดีที่จะรับรอง
ด้วยความตั้งใจของตนเองอีกส่วนหนึ่งต่างหากด้วย เพราะต่างมา
รู้สึกกระลึกลงความเมตตาของเจ้าคุณที่ได้อุตสาหะทำเนียรทางมาเยี่ยม
เมืองของข้าพเจ้าทั้งหลายด้วยความลำบาก ข้าพเจ้าทั้งหลายถือว่า

เจ้าคุณได้นำสิริมงคลและเกียรติยศมาสู่เมืองข้าพเจ้า เพราะฉะนั้น
ต่างจึงมีความยินดีรับรองทั่วทุกตัวคน ถ้าเจ้าคุณยังพักแรมอยู่
ในเมืองนี้ตราบใด ข้าพเจ้าทั้งหลายก็ยินดีจะรับใช้ สอดยอยู่ทุกเมื่อ
ขอเจ้าคุณอย่าได้เกรงใจเลย.

ในทันที ข้าพเจ้ามีใตตั้งใจจะรำพันสรรเสริญคุณานุคุณและ
บุญ ขวามิ ของ พระ มหา กษัตริย์ สยามโดย พิสดารให้เป็นการ เน้นซ้ำ
เพราะรู้สึกอยู่เต็มทรวงแล้วว่าระรำพันเท่าไรก็มีรู้สึกสิ้นสุด ทั้งจะหาคำ
มาอุปมาสาธกก็เหลือที่จะหาให้สม แต่กระนั้นจะเว้นไม่กล่าวถึง
ต้นเหตุแห่งความยินดีปราโมทย์ของข้าพเจ้าในการรับเจ้าคุณเสียเลยที่
เดี๋ยวก็ไม่เหมาะ ข้าพเจ้าจึงขอโอกาสกล่าวแต่เพียงปฐมเหตุเท่านั้น
ปฐมเหตุ นั้นคือที่เจ้าคุณ ตั้งใจมาครั้งนัก โดยจะมาผูก พระราชสัมพันธ์
มิตรไมตรีให้ เป็นสุวรรณพลตพีแผ่นดินเดียวกัน ในระวางกรุงสยามกับ
กรุงฝรั่งเศส และจะใคร่ปลุกความสมัครรักใคร่และนิยมนับถือกัน
และกันของพลเมืองแห่งประเทศทั้งสอง ให้สนิทสนมมั่นคงถาวร
ไปชั่วกาลนาน ปฐมเหตุที่เจ้าคุณมานั้นแหละ ให้เป็นปฐมเหตุแห่ง
ความยินดีปราโมทย์ของข้าพเจ้าทั้งหลายเป็นอย่างยิ่งด้วย.

ก่อนเมื่อเจ้าคุณจะออกมาจากประเทศสยามนั้นเจ้าคุณได้ยื่นคำยก
ย่องสรรเสริญบุญ ขวามิ ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ของข้าพเจ้า
เป็นอนุเคราะห์มาแล้ว เป็นต้นได้ยื่นว่าพระองค์ทรงพระชนมชีพ
นับตั้งแต่แม่น้ำแรงในปราจิณทิศถึงภูเขาลิปส์ ในทิศอาคเนย์ ตลอด

ถึงเขาปิเรนเนส์ ในทักษิณทิศ ก็ได้ยินยกยอสรรเสริญพระองค์ว่า ทรงบุญญาฤทธิประโยชน์ประมาบรรคากษัตราธิราช ซึ่งยังไม่มีใครอาจประมาประมาให้ร้ายคาบลงได้ และทรงทำการสำเร็จในไม่ช้าในเวลาฤกษ์กาลอันเหมาะแก่การสงคราม หรือในเวลาที่มีฝนฟ้าอากาศมาขวางเป็นอุปสรรค ถึงกับควรทรงพระนามว่าพระเจ้าผู้ทรงชนะทั่วทั้งสี่ทิศ.

อนึ่ง ไซ้ว่าพระองค์จะมีชัยชนะณะเฉพาะแต่ศัตรูหมู่ปรัภักย์ภายนอกเท่านั้นหามิได้ แม้ข้าศึกภายในมีโลกศัตรูเป็นต้นซึ่งยากที่บุคคลจะชนะได้ พระองค์ก็ทรงประหารด้วยพระขรรค์อาวุธอันวิเศษกล่าวคือพระศรที่ธำณาดของพระองค์จนพ่ายแพ้แก่พระองค์ เกิดเป็นมหาชัยมงคลพิเศษชนอีกส่วนหนึ่ง เช่นพระองค์ทรงมีชัยชนะแก่ราชศัตรูที่เคยเมืองนี้เมืองนั้น แล้วเพื่อทรงเห็นแก่สันติภาพและความสุขสบายของชาวชนพลเมืองในเมืองนั้น ๆ พระองค์กลับทรงมอบคืนเมืองเหล่านั้นเหล่านั้นแก่เจ้าของเดิม มิให้ชนาทรร้อนใจถึงไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินของพระราชศัตรูเอง ชัยชนะอันนั้นแหละเจ้าคุณ เป็นชัยชนะอันมหาประเสริฐ ซึ่งน้อยคนอาจกระทำลงไปได้ เพราะต่างโลกต่างอยากได้ยิ่งมากยิ่งดีเป็นธรรมดา อาศัยมหาชัยอันประเสริฐนี้ ชาวชนพลเมืองทั้งหลายจึงยินดีถวายพระบรมนามาภิไธยพิเศษ เรียกพระองค์ว่า มหาราช หรือมหाराช เพราะพระองค์ทรงไว้ซึ่งคุณานุภาพ ธรรมานุภาพอย่างมหัศจรรย์จริง.

ส่วนพระคุณความดีต่าง ๆ นอกจากที่เจ้าคุณเคยได้ยินเขาเล่าลือกันทั่วโลกนั้น ข้าพเจ้าจะมีพิถกล่าวถึงเลยเพราะเจ้าคุณอาจ

ทราวยศระหนักด้วยตนเองโดยเอาหูเอาตาเป็นเครื่องพิสูจน์ กระทำดูอาการของพระนางเจ้าราชินีเทอสซา ซึ่งเคยตรัสเมื่อพระนางได้ชมพระขารมีสมเด็จพระเจ้าสโลมอนในอดีตกาลว่า.— “Verus est sermo quem audivi in terra mea?” แปลว่า คำเล่าลือที่ข้าไต่ยินในเมื่องข้า ๆ เห็นสมจริงทุกประการแล้ว

เจ้าคุณไม่เคยนึกชมพระขารมีพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ ดูพระนางเจ้าราชินีเทอสซาชมพระขารมีของสมเด็จพระเจ้าสโลมอนบ้างแลหรือ เจ้าคุณไม่เคยนึก เห็นเป็นการ ควรอย่างยิ่งหรือ ทพระราชาในโลกจะกระทำมิตรไมตรีกับพระมหากษัตริย์เช่นสมเด็จพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ นี้ ข้าพเจ้าหวังใจว่าคงเคยได้นึกมาแล้ว แต่ยังไม่อาจพยากรณ์ยืนยันลงเป็นหนังสือได้ จะอย่างไรก็ตามขัตินข้าพเจ้ามีความยินดีขอเชิญเจ้าคุณรับเหล้าองุ่นแห่งไมตรีซึ่งชาวเมืองบูแอย์ได้จัดรับรองในขัตินเทอญ”

เมื่อท่านอัครราชทูตได้ฟังคำต้อนรับเรียบร้อยแล้ว ท่านจึงตอบว่า.— “ท่านทั้งหลาย ใจความในสุกท้ายแห่งสุนทรพจน์ของท่านนี้ เรายินดีขอรับรองว่าเป็นการสมจริง เพราะกิตติศัพท์ที่ทศวรรษเสริญพระขารมีสมเด็จพระเจ้ากรุงฝรั่งเศส ซึ่งเราเคยไต่ยินมาแต่เมืองไทยนั้น เราได้มาเห็นประจักษ์แก่ตาอยู่แล้ว ว่าสมคำเล่าลือทุกประการ อนึ่ง ทว่าพระองค์ทรงชนะทุกทิศนั้นก็มิใช่อาณาเขตต์ขอบขัณฑสีมาอาณาเขตต่าง ๆ ซึ่งเรากำลังผ่านไปเป็นลำดับอยู่ในเวลานี้ เป็นสักขีพยานปรากฏอยู่ และคำเล่าลือที่ว่าพระองค์ทรงพระอภิเนหการขารมีศรีสง่า

ก็มีพระยานในพระราชสำนักวังแวร์ซายส์ ซึ่งเราเข้าไปดูเห็นมาแล้ว เพราะเป็นความจริง ตั้งแต่เกิดมาเราก็ไม่เคยได้เห็นพระราชสถานใด ๆ จะคงามตระการตาเท่ากับพระราชสำนักนั้นเลย อนึ่งที่ลือว่าไฟฟ้าประหารราษฎรของพระองค์ล้วนแต่เจริญด้วยธรรมสมบัติ และคุณสมบัติ ๆ นั้น เราได้เห็นประจักษ์แก่กาศุขเดียวกัน โดยเพียงดูฟังท่านทั้งหลายผู้มาต้อนรับบรรดาเราคราวนี้ ฉะนั้นเราจึงมีความพอใจและชอบใจท่านทั้งหลายทั้งเพราะว่าจากที่ท่านฟังกล่าวเชอเชิญเราในยคืน ทั้งเพราะของกำนัลอันถูกใจที่ท่านนำมาค้ำนัยให้เราไว้ด้วย ครั้นเสร็จการต้อนรับกันเรียบร้อยแล้ว ท่านเจ้าเมืองกุแอย์ก็พาท่านราชทูตไปชมมหาวิทยาลัยในเมืองนั้น.

มหาวิทยาลัยนั้นได้มีคำอวยพรค้ำนัยราชทูต และอธิบายความเป็นไปของวิทยาลัยนั้นด้วย แต่เพื่อจะให้สมเหมาะกะที่ป็นสถานศึกษาเล่าเรียนโบราณคดีชั้นสูง แทนที่จะได้ใช้ภาษาฝรั่งเศสตามที่เคยในท่อน ๆ คณะที่ผู้แสดงคำภีร่ายเชอเชิญนั้นได้ใช้ภาษาละตินซึ่งเป็นภาษาโบราณมริคมีศรีสง่าอยู่ในตัวกว่าภาษาสมัยปัจจุบัน ซึ่งเป็นธรรมดาต้องเป็นทนยมนับถือของปราชญ์ราชบัณฑิตน้อยกว่าภาษาละตินซึ่งเป็นภาษามืออายุอายุโสสูง,

เย็นวันนั้น ท่านอัครราชทูตได้คิดคำอาณัติสัญญาสำหรับทหารในเมืองว่า.— "Sani qui il triumphera, Je me réjouirai" (ดังที่กิล ตรียงเฟอรา เขอ เมอเรย์เรย์) ซึ่งแปลว่า :— "พระองค์จะทรงมหาชัยอยู่นานตราขไต ข้าพเจ้าก็มีความยินดีอยู่นานทรายนน"

แท้จริง แม้ถึงท่านเคอปอมะเรยซึ่งเป็นนักดนตรีและชำนาญใน
ทางเงินการระวิ เคยนิพนธ์คำเฉลิมพระเกียรติถวายจนมิชอเสียงมา
หลายครั้งแล้วได้เป็นผู้ออกอาณัติเอง ก็คงคิดไม่เหมาะกว่าคำนี้เลย
ทั้งนี้เป็นน่าสรรเสริญท่านราชทูตสยามไม่ใช่น้อย.

การรับประทานอาหารเย็นของราชทูตที่เมืองบูแอย์ได้ดำเนินไป
ตามธรรมเนียมที่เคยมาในเมืองอื่น คือท่านเจ้าเมืองได้จัดให้พวก
มะโหรีมาบรรเลง และมีนางผู้ตีมาฉิ่งและสนทนากัน แต่เพราะ
เหตุที่เมืองบูแอย์เป็นเมืองใหญ่ นางผู้ตีมาประชุมในเย็นวันนั้น
ออกจะมากจนล้นห้อง ขรรคาวอกผู้ชายเข้าไม่ได้เลยสักคนเดียว.

รุ่งขึ้นเวลาเช้า ท่านเคอ ปอมะเรย ได้จัดรถของท่าน ๓ คัน
มาคอยรับราชทูตจะพาไปดูโรงหล่อของกรมทหาร วันนั้นมงเซียร์
เกิ้ลแลร์ ผู้บังคับการแผนกหล่อหลอมต่าง ๆ ในโรงหล่อนั้น
ได้กระเตรียมมะหลอมปืนใหญ่ชนิดกระสุนหนัก ๒๕ ซึ่ง ๔ กระบอก
และชนิดกระสุนหนัก ๓๖ ซึ่ง ๒ กระบอกให้ท่านราชทูต.

แต่ขณะที่ราชทูตไปถึงนั้น นายแร่ที่จะหล่อเป็นปืนนึ่งหลอม
ไม่ค่อยจะทำได้ ฉะนั้นในระหว่างเวลาค่อนนายแร่ให้เกิดเหมาะสำหรับ
หล่อนั้น มงเซียร์เฟลอรักเรเป็นใหญ่ได้พาท่านราชทูตไปดูแม่พิมพ์
สำหรับหล่อปืนเหล่านั้นไปพลางก่อน และได้อธิบายเรื่องแม่พิมพ์แบบ
หล่อนั้นให้ราชทูตเข้าใจดี สิ่งในแม่พิมพ์ซึ่งท่านราชทูตได้ดูแล้วก็อ
ทัวด้วยความกระเขยอทะยานอยากกร้ออยากเข้าใจจริงคือแม่พิมพ์ที่ใช้สำหรับ
หล่อปืนใหญ่ ท่านเฟลอรักได้อธิบายให้ราชทูตฟังจนเข้าใจตอนนั้น

แล้ว ท่านก็ได้พาไปดูเครื่องมือต่าง ๆ มีเลื่อยเหล็กเป็นต้นซึ่งใช้เลื่อย
สลักไม้ต่าง ๆ ปรุ ปรุ ที่มีคคตามลําคะบอกป็นข้างตามกันป็นข้าง.

คุณหลวงคุณพลางท่านราชทูตกล่าว่า:— “ที่เมืองไทยก็มีปืนของ
อยู่เหมือนกัน แต่ทำเกลี้ยง ๆ ไม่มีจักรพิสตาบรเท่าที่เห็นอยู่
คุณเอยนี่ แต่ทว่าถ้าจะพุดไปยิงเนื้อแร่อาคที่ไซ้ทำป็นแล้ว ก็ดูเหมือน
ว่าเนื้อแร่ที่ไซ้ในเมืองไทยจะดีกว่าเนื้อแร่ที่ไซ้ในเมืองคุณเอยนี่เสียอีก ”

ต่อมาท่านราชทูตสังเกตเห็นตามลําคะบอกป็นใหญ่ขึ้น ขาง
กระบอกเป็นรูปสัตว์สิงห์และเครื่องไม้ต่าง ๆ ท่านก็ถามว่า.— “ก็รูป
สัตว์สิงห์ต่าง ๆ เหล่านี้เขาทำอย่างไรกัน เห็นจะยากกะมัง ” ท่าน
พลอรรถอวยว่า:— “ทำไม่ยากอะไรนักดอกเจ้าคุณ เชิญเจ้าคุณมาทาง
นี้เถอะ จะไ้เห็นว่าเขาทำอย่างไรกัน ” แล้วก็พากันไปดูพวกช่าง
แผนกแกะกระบอกป็น พอท่านราชทูตแลเห็นวิชาทำกันก็เข้าใจ
ไ้ทันทีว่าเป็นของทำไม่สู้ยาก นอกนั้นท่านยังไ้รอกการขัดเกลาล
ลําคะบอกข้างใน และการหล่อเหล็กหล่อเนื้อ จนกว่าน้ำ แร่สำหรับหล่อ
ป็นใหญ่จะไ้ที่ ต่อมาสักครู่หนึ่งพอน้ำแร่ไ้ที่คแล้วเจ้าพนักงานก็ไ้
เชิญท่านไปดูการหล่อป็นใหญ่นั่นแต่ต้นจนสำเร็จ ก็เป็นทีพอใจอย่างยิ่ง
การไปดูครั้งนั้นท่านราชทูตตามแล้วถามอีก วัตแล้ววัตเล่า จนรู้ขนาด
วิชาสร้างอาวุธยุทธภัณฑ์อย่างที่ทำ กันในเมือง คุณเอยนี่ทุก อย่างทุก
ชนิดก็ไ้.

ครั้นออกจากการดูหล่อป็นใหญ่แล้ว เจ้าพนักงานไ้พาไปดูโรง
เก็บสาทรอาวุธต่าง ๆ สำหรับค่ายเมืองคุณเอยนี่ มีทั้งป็นใหญ่กะบอกยาว

กระบอกสั้น ป็นยิ่งด้วยกระสุนเหล็กกระสุนศิลา พร้อมด้วยลูก
กระสุนสั้นทั้งสามร้อยกระบอก ท่านราชทูตจึงกล่าวชมเชยไป
ต่าง ๆ ว่า:— “เจ้าคุณเสนาบดีกระทรวงกลาโหมช่างมีปรีชาญาณ
และเพียรพยายามสำคัญจริงหนอท่าน หากไม่ก่ไหนดเมืองตูแอชนี้ยังจะ
พร้อมไปด้วยเครื่องสาตราวุธอยู่ทมิฬหมากมายล้นหลาม เหมือน
กับที่มีอยู่เคยวันเล่า อย่างว่าแต่มีอาวุธและกระสุนดินปืนเพียงพอ
สำหรับของกณมิให้เมืองตูแอช ตกอยู่ในเงื้อมมือศัตรูเลย ถึงจะส่ง
อาวุธอยู่ทมิฬเหล่านี้ไปยังค่ายอื่นเมืองอื่นเพื่อของกณคว่างเท่าไรๆ
ก็ยังไม่เหลือพอลมเถไปเสียอีก”

เมื่อเทีรออกมา ท่านราชทูต ยังกล่าว ชมเชยท่านเสนาบดีกลา
โหมไปอีกต่าง ๆ ว่า:— “พล ๆ ล ๆ ช่างสามารถจริงเจี๊วเพราะเมือง
ตูแอชนี้เป็นแก้วเพียงซีกเสี้ยวอันเล็ก ๆ น้อย ๆ ในหน้าที่ของท่าน ๆ
ยังจัดการได้แข็งแรงถึงเพียงนี้ แต่จริงก็ไม่ประหลาดอะไร เพราะ
ธรรมดาพระมหากษัตริราชเจ้า ผู้ทรงพระอธินหารเป็นที่มหัศจรรย์
เหมือนพระบาทสมเด็จพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ พระองค์นั้นแล้ว เป็นต้อง
ประกอบไปด้วยข้าบาทราชบริพาร อันสามารถสำหรับคู่พระบารมีอยู่
เสมอ พระองค์ท่านทรงพระวิจารณ์ญาณอันประเสริฐ จึงเลือกเฟ้น
จำเพาะวิริยบุรุษที่สามารถ ชันนมาทรงตั้งเป็นเจ้าพนักงานสำหรับจัดการ
การบ้านเมืองทั่วไปต่างพระเนตรพระกรรณของพระองค์” ที่จริงท่าน
ราชทูตกล่าวด้วยยกย่องพระบารมีทรงหวงชอน นี้ว่าเป็นความเฉลียว
ฉลาดของท่านเป็นพิเศษยิ่ง เพราะความจริงประเทศบ้านเมืองฝรั่งเศส

รุ่งเรืองถึงปานนี้ ก็ด้วยเหตุที่พระองค์ทรงตั้งผู้สามารถในหน้าที่
สำคัญต่างพระองค์นั่นเองมิใช่หรือ

พอออกจากโรงแสงสรรพาวุธแล้วก็ไปอยู่โรงเรียนทหารปืนใหญ่
และเจ้าพนักงานให้ลองยิงปืนใหญ่นั้นให้ดู ท่านราชทูตเห็นแล้วก็
สรรเสริญว่า— “ยิงแม่นจริง ถูกศูนย์กลางชาวแทบทุกที แต่การยิง
แม่นยานั้นเป็นส่วนหนึ่งแห่งความดีของทหารปืนใหญ่เหล่านั้นเท่านั้น
สิ่งทีหน้าซมยิงอีกก็คือการแคล่วคล่องว่องไว ไหนยัดเดียวบรรจ
ยัดเดียวเล็ง ยัดเดียวยิง ยัดเดียวบรรจุใหม่อีก ยัดเดียวเซ็คแล้ว
ในทันควันทีเดียว หน้าซมมาก” พอการยิงปืนใหญ่แล้วก็ได้ดู
การขว้างปาด้วยลูกระเบิด แล้วไปเที่ยวดูรอบค่ายเมืองตลอด

ในตอนบ่ายวันนั้นราชทูตก็ไปดูค่ายเคอแลสการ์ ยัดอีกค่ายหนึ่ง
ท่านคือ เรอแปร์ ผู้บังคับการอยู่ที่นั่นก็ได้ยิงปืนค้ำบรราชทูต และ
มีทหารยื่นเรื่องว่าเป็นเกียรติยศอีกตามเคย แล้วท่านก็ได้เชิญ
บรรดาราชทูตให้เข้าไปในบ้านของท่าน เพื่อจะให้ดูอันอันเทาความ
หนาวลงหน่อยเพราะวันนี้อากาศค่อนข้างจะหนาวมากอยู่ด้วย ที่
บ้านนั้นท่านราชทูตได้พบกับนางคือ เรอแปร์และธิดากับหม่อมบารอน
เคอแคงซี และนางผู้คิดหลายคน ได้สนทนากันอยู่ริมเตาไฟ
สักครู่หนึ่งแล้วๆ หม่อมเคอเรอแปร์ก็ได้เลียงท่านราชทูตด้วยของ
ว่างกลางวัน แต่ท่านคือเรอแปร์คิดกันว่า :— “วันนี้หนาวนัก
เชิญเจ้าคุณพระประทานเหล้าอุ่นๆ ไปด้วยกันเสียก่อนเถิด แล้วจึงค่อย

รับประทานของอื่นต่อไป” ใคร ๆ ก็เห็นพ้องด้วย ก็เลยพากันชิมขบคนขบคนนั้นเป็นหลายขบหลายชมนิดจึงได้จึงมีรับประทานอาหาร.

ในเวลาที่กำลังเลียงกันอยู่นั้น ท่านราชทูตได้สังเกตเห็นธิดาของท่านคือเธอแปร่ประกอบด้วยลักษณะรูปร่างสวยงามนัก ท่านจึงเอ่ยขึ้นว่า:- “บุตรของท่านคนนรูปร่างเข้าที่มาก ถ้าท่านและบุตรของท่านเห็นด้วย ข้าพเจ้ายินดีจะรับเป็นลูกสะใภ้ เพราะที่เมืองไทยนั้นข้าพเจ้ามีลูกชายอยู่คนหนึ่ง เข้าใจว่าสมเหมาะแก่ภรรยาเป็นลูกเขยของท่าน ด้วยว่าต่อไปข้างหน้าข้าพเจ้าเชื่อว่าเขาคงมีศบรโรคาคักกเป็นขุนนางผู้ใหญ่ในเมืองไทยคน ๑ เหมือนกัน ท่านจะว่ากระไร” ท่านพ่อยังไม่ทันตอบ บุตรซึ่งค้ำขันก่อนว่า:- “ทีฉันไม่เห็นด้วย จะเห็นด้วยไม่ได้ เทียวจะเป็นน้อยเป็นหลวงอะไรกันยัง เมียคงร้อยตงนคตินไม่ยินดีเจ้าคะไม่ยอมรับเป็นอันขาด” ท่านราชทูตจึงตอบว่า:- “เธออย่าฟังปฏิเสธเด็ดขาดเลย ถ้าเธอได้ไปเมืองไทยให้ลูกเราเห็นหน้าแล้วเข้าใจว่า ลูกเราคงผูกสมัครรักใคร่แต่เธอคนเดียวเป็นแน่ คงไม่กังวลลภัยการที่จะแสวงหาหญิงอื่นมาปรนนิบัติต่อต่อไป ขอเธออย่ามีความสงสัยเลย”

ขณะที่กำลังสนทนาปราศรัยกันอยู่อย่างเพลิดเพลินเจริญใจยังมีทันที่จะสนรื่องราวลงก็พอดีคนใช้มาบอกว่า:- “คุณพ่อเขยวิตได้เตรียมการไว้คอยทำสำหรับรับรองท่านราชทูตอยู่พร้อมเพรียงแล้ว”

ก็เลยลาและพากันไปเยี่ยมสำนักของท่านบาทหลวงเยซิวิตซึ่งอยู่ใน
เมืองคูแอยันน์ พออย่างเข้าไปในสำนักนั้นก็เห็นเป็นห้องโถงใหญ่สำ
หรับเป็นที่ประชุมคนมาก ๆ มีคนคิดสวดเข้าร้องรำขับเพลงต่าง ๆ
อย่างทราซทุตยั้งไม่เคยเห็นที่ไหน ก็ก็นำจะเล่าสู่กันฟังอย่างพอเป็น
ใจความเล่า ๆ โดยสังเขป

การต้อนรับที่สำนักบาทหลวงเยซิวิตนี้จัดเป็นละคอนเทวดากับ
มนุษย์สลักกัน ในองค์แรกมีเทพยดาผู้ประจำเมืองฝรั่งเศส (จะ
สมมุติเป็นพระเสื่อเมืองพระหลกเมืองฝรั่งเศสก็ไม่ผิด) เสด็จออก
มาจากหลังฉาก รุ่งพระหัตถ์พระสยามเทวราชพลางชวนว่า—
“เชิญน้องมาเถิด! มา! เราจะพากันทำมิตรไมตรีกับพระเจ้าหลุยส์
ซัคคียมหาราชเชิญน้องมาเถิด! มา!”

ถัดมาองค์ที่ ๒ มีเทพสยามเทวราชกำลังเจรจากับ พระฝรั่ง
เศสเทวราชอยู่นั้น มีเทพยดาอีก ๒ องค์ คือพระเทพเผยเทศกำ
จาย และพระเทพบรรยายคุณกำจรซึ่งมีหน้าที่เป็นผู้ประกาศพระ
เทศานุภาพและเกียรติคุณของพระมหากษัตริราช ใต้ออกมา
ร้องเพลงสรรเสริญพระบารมีชมพระเกียรติ พระยศ พระคุณธรรม
พระศรัทธาธรรมของพระบาทสมเด็จพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ ให้โลกเห็น
ว่าพระองค์ทรงธรรมมาภรณ์และกอบไปด้วยเดชไชชัย สมเป็นปิตมหารา
ชาธิราชโดยแท้.

ในองก์ที่ ๓ เมื่อพระสยามเทวราชได้ทราบคุณประวัติอันเป็น
 ศฤมณจากเทพยดาทั้ง ๒ ซึ่งได้อุโฆษณาการในองก์ที่ ๒ ทั้ง
 นั้นแล้ว ก็ยังเกิดความโสมนัสปีติยินดีเป็นที่สุดที่จะเห็นชาวไทย คน
 ในอารักขาของตนได้มาร่วมส่วนร่วมเย็นในอาบา แห่ง พระเกียรติคุณ
 ของพระองค์พร้อมด้วยมหาสัมพันธมิตรของพระองค์อันมีอยู่ใน โลก
 วิสัยทั้ง ๘ ทิศ ก็ร้องเพลงสาธุการยินดีชวนชาวไทยให้มาทำมิตร
 ไมตรีกับชาวฝรั่งเศส.

ในองก์ที่ ๔ ซึ่งเป็นองก์สุดท้าย พระสยามเทวราช พระ
 ฝรั่งเศสเทวราช กษัตริย์ กษัตริย์มาแต่ทิพยวิมาน สำหรับช่วย
 เหลือในพิธีการมงคลซึ่งบังเกิดมีในมนุษยโลกครั้งนี้ ต่างก็กวัก
 หัตถ์ชวนชาวไทยชาวฝรั่งเศสเข้ามาทำมิตรไมตรี สัมพันธรักใคร่กัน
 เป็นเหมือนพี่น้อง ตลอดเป็นงานใหญ่หลวงและหลวมไปด้วย ชาว
 ชนพลเมืองทั้งสองพระนคร ซึ่งแสดงความยินดีเอิกเกริกครึกครื้น

ครั้นสิ้นละคอนเทวคาแล้ว คุณพ่อเยซิวินันได้เชิญราช
 ทูตไปรับประทานอาหารอีก แต่อาศัยที่พึงไพร่บประมาณมาจากบ้าน
 ของท่านคือเรือแปร์ผู้บังคับการในค่ายไม้สูงนาน จึงเป็นแต่เข้านั่ง
 ร่วมโต๊ะด้วยพอเป็นพิธีมากกว่าอื่น เพราะใคร ๆ ก็ยังไม่หิวเลย
 ท่านราชทูตจึงกล่าวคำขอบใจบรรดาคุณพ่อเหล่านั้นว่า.— “อาหาร
 เครื่องบำรุงกำลังที่คุณพ่อจัดนกล้วนแต่ของดีมีไอชาวิเศษอยู่ แต่

อาหารเครื่องบำรุงใจ กล่าวคือละคอนเทพยดานนึ่งมีไอซารสกว่า
 อาหารอื่นๆเสียอีก ยิ่งรับประทานก็ยิ่งอยากไม่มีอัมเสบ นำชมเชย
 คุณพ่อเป็นอันมาก ในการที่อุทิศสําห้พยายามฝึกฝนกุลบุตรให้เฉลียว
 ฉลาดในทางทศทั้งสามดังนี้ แท้จริงชยวนครุบาอาจารย์แล้วคุณพ่อ
 เป็นเอกไม่มีที่สงสัยไม่มีใครจับเป็นแน่ที่จริง เป็นการกุศลจริง”

เย็นวันนั้น เมื่อกลับบ้านแล้วราชทูตให้อาณัติสัญญาสำหรับ
 ทหารในคืนวันนั้นว่า.— “Aux amis je fournis du bruit aux
 ennemis la mort” (ไอซามิสโยอ ฟุรันช กือ บรุษต; ไอเชเนอมีส
 ลามอต) แปลว่า ชนชอว่ามีครแล้วซาร์อองสรรเสริญ, แต่ชน
 ชอว่าศัตรู ซาร์อองซุ่นตาย หมายความว่า เมืองกูแอย์นี้ถ้าใคร
 มาเยี่ยมเป็นมิตรเหมือนเช่นราชทูตไทยนี้เช่นต้องยิงปืนสลุกทันที แต่
 หากจะเป็นศัตรูเข้ามาแล้วเช่นต้องยิงปืนจนมันวินาศทีเดียว กล่าว
 ทั้งนี้เพื่อเกยรติยศแก่เมืองกูแอย์ ซึ่งเป็นเมืองสำคัญในทางล่อปืน
 ใหญ่นั้นเอง.

เย็นวันนั้นถึงราชทูตจะได้กินเข้ามาสามแห่งแล้วก็ แต่เมื่อ
 ท่านแลเห็นมีนางผู้ดีมาคอยจะทักทายปราศรัยในเวลาท่านกินเข้าคาม
 ธรรมดา ท่านก็ยงอุตสําห้หนึ่งทีไ้ระกินไปอีกหนึ่งหนึ่งเป็นครั้งที่ ๔
 เพื่อมิให้เสียพิธีให้นางผู้ดีเหล่านั้นแก่อกลับบ้าน โดยไม่ได้พุดจาปรว
 ครัยกับราชทูตสมดังกับที่ตงใจมา,

ราชทูตถึงเมืองกั๋งแบรย์

รุ่งขึ้นวันที่ ๑๓ เดือนพฤศจิกายน ราชทูตพากันเฑียรทางไป
เมืองกั๋งแบรย์ต่อไป การออกจากเมืองคยอมีทหารเฝ้ากองเกยรติ
ยครายเรียงไปตามทางคยอเกี่ยวกับเมืองเขาเมืองไม่มีผิด พอมาถึง
เมืองกั๋งแบรย์ ก็มีการยิงปืนและมโหรีเรียงรายไปตามทางคยอรับ
เป็นแบบเดียวกัน นิตกั๋งอยู่ก็แต่ที่มีผู้คนมากชวยกันแน่นกว่าที่เมือง
คยอเท่านั้น.

เมืองกั๋งแบรย์นี้ มีชื่อปรากฏมาแต่โบราณว่า เป็นเมืองใหญ่
โตงามสง่าแข็งแรงในทวีปยุโรป ตั้งอยู่เหนือแม่น้ำแอลโกต์ มี
ป้อมอยู่สองข้อมแน่นหนายิ่งนัก และมีวัดนอกรัศมีอยู่วัดหนึ่ง
เป็นวัดที่ใหญ่และงามมากกว่าวัดอื่น ๆ พระสังฆมณฑลทรงถนอมนครศักดิ์
ในวัดนั้นมียอดถึง ๕๗ องค์ และพระสังฆมณฑลขอก ๘๕ องค์ เก็บ
วัดนี้เมื่อก่อนคริสต์ศตวรรษ ๑๐๘๕ ก็เป็นวัดชินของท่านสังฆราชเมือง
อาราส แล้วต่อมาก็มีสังฆราชปกครองคณะสงฆ์เป็นอิสสระอยู่
ต่างหาก ไม่ต้องขึ้นต่อท่านสังฆราชเมืองอาราสตลอดมา จนศก ๑๕๕๘
ครั้นถึงศาสนสมัยขององค์สันโตปาปาเปาโลที่ ๒ พระองค์ได้ทรง
เพิ่มเกยรติศกแก่วัดเมืองกั๋งแบรย์ นอกขึ้นหนึ่งทรงตั้งตำแหน่งสังฆราช
ขึ้นเป็นมหาสังฆราช มีอำนาจว่ากล่าวสังฆสนสังฆราชวัดอื่นอีกด้วย

เมืองกิงแบรยน์ สมเด็จพระเจ้าโคลดียงเป็นพระราชอาของค์แรก
 ที่ได้อาณาเป็นราชอาณาจักรของประเทศฝรั่งเศส ในคริสต์ศักราช
 ๘๔๕ เมืองกิงแบรยน์จึงได้ตกเป็นของฝรั่งเศสตลอดมาจนถึงศก ๑๔๓
 ซึ่งเป็นรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระเจ้าชาร์ล เลอ โอฟ (ขุน
 หลวงชาร์ลที่ ๕) ขณะนั้นเมืองกิงแบรยน์ได้เป็นเมืองแก่งแย่ง
 กันในระหว่าง ๓ เจ้าของ คือกษัตริย์ฝรั่งเศสฝ่ายหนึ่ง กษัตริย์
 สเปนฝ่ายหนึ่ง และท่านกงต์เดอ ฟลันด์ร ซึ่งขึ้นเจ้าแคว้นฟลันด์ร
 คือกินแดนซึ่งเป็นปริมณฑลแวดล้อมเมืองกิงแบรยน์เอง ข้างฝ่าย
 ฝรั่งเศสเพื่อจะมีให้เสียไมตรีกับประเทศสเปน ได้ยินยอมให้เมือง
 กิงแบรยน์เป็นเมืองเอกราชส่วนหนึ่งต่างหาก มิให้พระเจ้ากรุงสเปน
 เข้าไปมีอำนาจเกี่ยวของด้วย การแก่งแย่งก็เป็นอันสงบมา ส่วน
 พระเจ้ากรุงสเปนต่อมาอีกหลายพระองค์ก็ยังถือสัญญาเพื่อจะมี
 ให้เสียทางพระราชไมตรีเหมือนกัน คงยินยอมให้เมืองกิงแบรยน์เป็น
 อิสสระกนกลางอยู่ในระหว่างแดนดินฝรั่งเศสและเมืองขึ้นของสเปน
 ลำดับมา แต่ครั้นมาถึงรัชสมัยของพระมหากษัตริย์ชาร์ลแกงค์
 หรือพระเจ้าชาร์ลที่ ๕ แห่งสเปนพระองค์ทรงอำนาจมาก
 กลับไม่ทรงยินยอมให้เมืองกิงแบรยน์เป็นเมืองอิสสระกนกลาง ๆ สม
 ตามความตกลงเดิม พระองค์จึงยกกองทัพเข้าเมืองกิงแบรยน์ได้ แต่
 เพื่อจะมีให้ชาวเมืองกำเริบ พระองค์มีทรงขอกองเอนแห่งพระราช
 ประสงค์ กล่าวคือพระองค์ทรงประกาศว่า การที่พระองค์ยกมา
 ครองนี้ ขออย่าให้ชาวเมืองเข้าใจผิด พระองค์มิได้มาเพื่อจะยึด

เขาเมืองกงแบรยน์เป็นเมืองขึ้นของประเทศสเปนอยู่ได้หลาย พระ
องค์มา โดยหวังความสวัสดิคต่อชาวเมืองเองมิใช่อื่น และพระองค์
อ้างว่า พระองค์ได้ทราบในราโชบายของพระเจ้ากรุงฝรั่งเศสว่าทรง
หมายพระทัยจะยึดเมืองกงแบรยน์ ทำเป็นประเทศราชของประเทศ
ฝรั่งเศสต่างหาก และคราวนี้เพื่อจะรักษาอิสสระของเมืองกงแบรยน์
ให้มั่นคงถาวรต่อไป ขอให้บรรดาชาวชนพลเมืองทั้งหลายจงช่วย
ชาวสเปนให้พริ้วพร้อมเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกัน จะได้สร้างค่าย
คูประตูหอรบให้แข็งแรงมั่นคง ถึงข้างฝ่ายกรุงฝรั่งเศสจะบ่องร้าย
หมายคิดกรังโต ชาวเมืองจะได้รักษาบ้านเมืองมิให้เป็นอันตรายแก่
ศัตรูโดยง่าย เมื่อชาวเมืองได้ยินดังนี้ จะเป็นเพราะเกรงพระขารม
หรืออะไรไม่ทราบ กลับเห็นดีด้วยพระราชกระแสของพระเจ้ากรุง
สเปนเลยพร้อมกันช่วยสร้างค่ายคูข้อมกำแพงแข็งแรงแน่นหนา แต่
นั้นมา (คริศศศักราช ๑๕๔๓) เมืองกงแบรยน์ก็เลยตกเป็นเมือง
ประเทศราชของสเปน ทั้งทชนชื่อลอนนามว่าเป็นเมืองที่ไม่แตก
(กรุงศรีอยุธยาอีกกรุงหนึ่งนั่นเอง) ก็เนื่องมาจากที่สร้างกำแพง
คราวนี้ แต่ถึงเป็นเมืองที่ลอนนามว่าเป็นเมืองที่ไม่แตกนั้น พระบาทสมเด็จพระ
เจ้าหลุยส์มหาราชเจ้ายังทรงคิดแตกได้ในไม่กี่วันเลยเข้าเมืองกงแบรยน์
ได้ในวันที่ ๑๖ มีนาคม ๑๖๗๗.

ข้อมใหญ่สำหรับขบของกันเมืองกงแบรยน์นั้นมอยู่สองข้อมๆหนึ่งอยู่
ในที่สูงเด่นกว่าเมืองอาศัยข้อมนั้นข้อมเดียวอาจขบของกันเมืองทั้งเมืองก็
ได้ครอบข้อมนั้นขุดออกมาจากเนินศิลาล้วน ผังคูจึงเป็นกำแพงหินแข็ง

แรงทนทานยิ่ง คุณอื่น ๆ รอบเมืองซดลกและกว้างถนน ซ้ำมีหอรับ
 อยู่รายทางตลอด และตามบ้านฝั่ง แม่น้ำมีบ่อน้ำใหญ่ อยู่อีก บ่อน้ำหนึ่ง
 บ่อน้ำหนึ่งมาจากทางทวาย เพราะบ้านนั้นเป็นที่ตั้งทุ่งลุ่มมาก หาก
 เปิดประตูคูเมืองในน้ำจะท่วมทุ่งฝ่ายข้างคานนหมก เป็นที่บ่อน้ำ
 เมืองอย่างคอกชนหนึ่ง

ถนนหนทางต่าง ๆ ในเมืองกิงแบรยนั้นล้วนหินเข้าหาศูนย์กลาง
 ของเมืองทุกสาย และตรงหัวคอกที่ศูนย์กลางของเมืองนั้น เป็นที่ตั้ง
 อยู่ของศาลากลางสำหรับว่าการมณฑลเป็นที่ตั้งสูงสง่างาม ข้างคาน
 หน้ามีหอนาฬิกาใหญ่ เป็นนาฬิกาอย่างประหลาดน่าดู ไม่ว่าแขก
 เมืองไหนที่มาเมืองกิงแบรยต้องพาไปคานาฬิกากลางเมืองนี้ด้วย.

เมื่อราชทูตถึงที่พักแล้ว ไม่ช้าท่านกงศอกเคอมงของฝ่าเจ้า
 การเมืองก็นำข้าราชการมีท่านแคส ครือ เซเลียรต์ เป็นต้นมาเยี่ยม
 เยียนราชทูตตามธรรมเนียม แล้วท่านแคสครือเซเลียรต์ซึ่งใส่หมวก
 กำมะหยี่ดำสวมเสื้อยศยาวดำตามตำแหน่ง ก็ได้กล่าวรับรองราชทูต
 ว่าดังนี้

“ท่านเจ้าคุณราชทูต กิจคุณมงคลซึ่งทำให้ข้าพเจ้าทั้งหลายมา
 ประชุมกันเพื่อคานับรับรองท่านนั้นเป็นลักษณะยาวนานให้รู้เห็นกันชัดว่าถึง
 แม้พระบาทสมเด็จพระเจ้าหลุยส์มหาราชาเจ้าเป็นพระมหากษัตริย์ ซึ่ง
 บริบูรณ์ไปด้วยศฤงคารอย่างเหลือล้น ก็ยังไม่เทียบเท่ากษัตริย์คุณ
 ธรรมอันประเสริฐซึ่งอบรมอยู่ในดวงหทัยของพระองค์ และเปล่ง
 รัศมีสว่างไพโรจน์แผ่สร้อยไปทั่วทิศานุทิศ กระทั่งทิศบูรพาอันแสน

ไกลของท่านเจ้าคุณราชทูตพระบาทสมเด็จพระเจ้ากรุงสยามมหา
 เจ้าของเจ้าคุณ จึงได้ทรงพระปรารภในการที่จะผูกพระราชไมตรีกับ
 พระองค์ พระองค์จึงได้ทรงเลือกตั้งเจ้าคุณทงหลายเป็นราชทูต
 นุฑตของพระองค์ส่งมายังกรุงฝรั่งเศสคราวนี้ แต่จริงพระเจ้ากรุง
 สยามของเจ้าคุณทรงปรารภในทางที่ถูก ด้วยเหตุว่าพระบาท
 สมเด็จพระเจ้ากรุงฝรั่งเศสของเรานี้ เป็นทนายมิตรของชาวชน
 พลเมืองทั้งหลายในแคว้นแคว้นของพระองค์ ว่าพระองค์ทรงเจริญ
 ในทางสุจริตธรรมให้ไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินของพระองค์อยู่เย็นเป็นสุขปราศ
 จากทุกข์จนสุดพระกำลังของพระองค์ จนแซ่ซ้องไปทั่วขอบจักรวาล”

“เจ้าคุณจงไปรคสังเกตว่า การผูกสัมพันธ์ไมตรีคราวนี้
 เป็นการสำคัญอย่างยิ่งหลวง ชะนิกที่ไม่ค่อยมีปรากฏในพงศาวดาร
 เพราะ เป็น พระ ราช ไม ตริ ใน ระวัง พระ มหา กษัตรา อธิราช เจ้า แห่ง
 บุรพทิศและพระมหากษัตราธิราชเจ้าแห่งบัจฉิมทิศ ซึ่งพระองค์
 เป็นหลักโลกองค์เกี่ยวฝ่ายละทิศ ถ้าพลิกพงศาวดารกลับถอยหลัง
 เกือบตั้งพันพรรษา จึงจะได้พียง มงคลสมัยมิตรไมตรีอันวิเศษใน
 ระวัง บุรพทิศ และ บัจฉิมทิศ กล่าวคือรัชช สมัยของ พระ มหา
 จักรพรรดิฝรั่งเศสองค์แรก คือสมเด็จพระเจ้าชาร์ลมหาราชาเจ้า
 เมื่อพระองค์ทรงปราบพวกกลมบารด์ ซึ่งเบียดเบียนฟองค์สันโตปา
 ป่าอาคริยาโนที่ ๑ และองค์สันโตปาป่าทรงถวายพระเกียรติยศให้
 พระองค์เป็นพระมหากักรพรรดิในบรรดาศรีคตขัตติยราชทั้งหลายนั้น
 ขณะนั้น เกียรติยศเกียรติคุณของพระองค์ระบือลือไกลไปทั่วทิศานุทิศ

จนกษัตริย์กรุงเปอร์เซีย กษัตริย์กรุงแฟลป์ ต่างส่งราชทูตมา
เจริญพระราชไมตรีกับพระองค์ มีอยู่แต่คราวนั้นคราวเดียว และ
บัณฑิตเจ้าพาหะมาเข้าในมณฑลสมัยของพระบาทสมเด็จพระเจ้าหลุยส์
มหาราชเจ้าของเรานี้เขาออก ทงนกเพราะพระองค์ทรงคุณธรรมอัน
ประเสริฐ เสมือนหนึ่ง พระมหากษัตริย์พรทิ ซาร์ล มหาราชพระองค์เดิม
นั่นเอง ทงสองพระองค์ ทรงมุ่งพระทัยถือเป็น เกณฑ์แห่งการ
ปกครองอย่างเดียวกันให้ราษฎรพลเมืองอยู่เย็นเป็นสุข และเป็นด้วย
เหตุนี้พระองค์ทรงขยับไล่พวกมิชลาทิกฐิบรรดาถือลทธิวิสัยของมิชลา
จารีย์ลัทธิและลัทธิ มิให้มันทำวุ่นวายในบ้านเมืองได้.

เป็นบุญของพลเมืองแห่งพระองค์ที่เจ้าพาหะได้อุบัติขึ้นในรัชสมัย
ของพระองค์ และบุญมหาลาภอันนั้นหากพระเจ้ากรุงสยามจะจำลอง
อย่างพระองค์ในการปกครองราษฎรแล้วไซ้ร ก็ได้บังเกิดมีขึ้นใน
ดวงกมลแห่งชาวเมืองไทยด้วยเหมือนกัน ถ้าต่างคนต่างเลื่อมใสใน
ทฤษฎีเห็นชอบของเจ้าคุณ ซึ่งเจ้าคุณจะได้นำไปเป็นสมบัติส่วนตัว
จากเมืองนี้แล้ว อย่างว่าแต่จะอยู่เป็นสุขในไคร้มีโพธิ์ทองอันประเสริฐ
ของพระมหากษัตริย์ในโลกนี้เท่านั้นเลย ยังจะหวังต่อความบรมสุข
ในไคร้มีโพธิ์ทองอันประเสริฐยิ่ง ของกษัตริย์แห่งกษัตริย์ทั้งหลายใน
วิมานสวรรค์ กล่าวคือพระผู้เป็นเจ้าผู้ทรงครองดินฟ้าอากาศให้
ดำรงในความร่มเย็นสุขสภาวะอย่างหาเปรียบเทียบมิได้ด้วย.

อาศัยความหวังของเราต่อชาวเมืองไทยในสุกท้ายนี้ เราจึงขอ
กล่าวคำอำนวยการของเงินตกระวัลละตินโบราณว่า:—“Vivite Foelices.

quibus est fortuna, peracta. Vobis parta quies est. nullam
 jam sequor a'andum ซึ่งแปลว่า:— ‘จงอยู่เป็นสุขสดวางรเกิด การ
 ที่ท่านได้พากเพียรพยายามจนทำ การ สำเร็จ ตาม ความ มุ่งหมาย นั้น
 บัดนี้ถึง เวลาพักด้วย สิริมงคลแล้ว ไม่จำเป็นที่จะต้องตรากตรำให้
 ลำบากแล้ว ขอจงอยู่เป็นสุขเกิด’ และเราขอเพิ่มคำอธิบาย
 ของเราก็คือท้ายคำกลอนสองวรรคนี้ว่า :— ‘บรรดาชาวสยามทั้งหลาย
 เอ๋ย ขอจงอยู่เป็นสุขเกิดในวาระที่ราชทูตอันแก่กล้าของท่านจะได้
 กลับไปส่งสอนให้ท่านทั้งหลายรู้จักทางดำเนินอันชอบ เพื่อจะประสพ
 พบบรรณสุขอันแท้จริงทั้งในโลกนี้ทั้งในโลกหน้าด้วยเทอญ นี้แหละ
 เจ้าคุณทั้งหลาย คำอำนวยพรของเราชาวเมืองกิงแบรย์ ในโอกาส
 ที่ท่านมาเหยียบบ้านเมืองของเราคราวนี้”

เมื่อเสด็จเข้าเชอเชอญ์ของท่านแคสครือเซเลียวส์แล้ว บรรดา
 ท่านกรรมการเมืองกิงแบรย์ได้นำเอาเหรียญทองที่ระลึกมาให้ราชทูต
 เหรียญทองหนัก ๒๗ ปีสคอลล (ประมาณ ๗ บาท ๒ สลึงไทย)
 ด้านหน้ามีพระบรมฉายาลักษณ์แห่งสมเด็จพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ และมี
 คำจารึกว่า,— *Ludovico Victore et pacis Datore* (สมเด็จพระเจ้า
 หลุยส์ผู้ทรงชัยและสันติภาพ) และด้านข้างหลังเป็น รูปเมืองกิง
 แบรย์มีคำจารึกว่า:— “*DULCIS VICTIMVS*” (เราอยู่
 เป็นสุข) คำจารึกด้านหลังนี้มีแปลกอบุชกษรเหล่านี้ (ยกเสีย
 แต่ตัว S) ถ้าจะรวมคำนวณตามราคาตัวหนังสือที่สมมุติใช้ต่าง
 เลข (เช่นที่หน้าขั้วนาฬิกาเป็นต้นซึ่งเรียกว่าเลขโรมันนั้น) ก็โตใจ

นวนเลข ๑๒๗๘ ซึ่งทรงพอกทักขยัศรคตศักรราชที่พระบาทสมเด็จพระ
 เจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ ทรงซัยซ่านะก่อพระเจ้ากรุงสเปน พระเจ้ากรุง
 สเปนต้องยอมยกเมืองกิงแบริยขึ้นเป็นสิทธิขาดแก่พระองค์ (ขอ
 อธิบายวิธีนับนั้นหน่อย คือตัว D = ๕๐๐, ตัว V = ๕, ตัว L = ๕๐,
 ตัว C = ๑๐๐, ตัว I = ๑, ตัว X = ๑๐, ตัว V = ๕, ตัว I = ๑,
 ตัว V = ๕, ตัว I = ๑, ตัว M = ๑๐๐๐. ตัว V = ๕ รวมได้จำนวน
 เลขดังนี้ ๕๐๐ + ๕ + ๕๐ + ๑๐๐ + ๑ + ๕ + ๕ + ๑ + ๕ + ๑
 + ๑๐๐๐ + ๕ = ๑๒๗๘ ซึ่งตรงกับศักรราชที่เมืองกิงแบริยได้ตกเป็น

ของพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔) เมื่อท่านแคสครอเซเลียวส์ได้ขึ้นเหรียญ
 ทองแผ่นให้เจ้าคุณราชทูตแล้ว ท่านได้กล่าวว่า :- "เจ้าคุณ
 โปรตริยเหรียญทะเลจนทวยเถิด เจ้าคุณรักษาไว้ตราบใดก็จะ
 เกรอแต่อนสิทธิราชนนั้น ว่าเมืองกิงแบริย อยู่เย็นเป็นสุข ในร่ม
 โโพธิ์ทองของพระบาทสมเด็จพระเจ้าหลุยส์มหาราช ถึงคำจารึก
ซึ่งชาวเมืองได้เขียนไว้ ในนเป็นสักขีพยานปรากฏอยู่ไม่รู้หาย ขอ
 เจ้าคุณจงทราบตระหนักใจและโปรดบ่าวร้องให้ชาวชนพลเมืองสยาม
 ทราบด้วย เพราะเป็นสิ่งที่น่าบ่าวร้องให้รู้ในทั่วทิศานุทิศ ให้คน
 ทั้งโลกทราบด้วย"

ว่าท่านแล้วท่านยกบนเหรียญทองให้เจ้าคุณราชทูตแต่บนหน้าของ
 ที่ใส่เหรียญทองนั้นยังมีคากลอนภาษาละตินเขียนอ่านวพรชัยออกชน

หนังสือนี้: - Vicisti, Princeps, Urbi Pacemque dedisti, dabis.
 Qui Rex et Pater es, dulcius esse ซึ่งแปลว่า "ขอพระองค์ผู้ทรง

มหาชัยได้ทรงพระเจริญ ด้วยว่าพระองค์ได้ทรงนำสันติภาพมาสู่โลก
และยังตั้งพระทัยจะทรงนำของพิเศษกว่านี้ให้มาสู่ต่อไป ขอพระองค์
ผู้ดำรงตำแหน่งเป็นพระชนกและพระชตียมหาราชของเราทรงพระ
เจริญเทอญ”

เมื่อเสร็จการให้เหรียญทองแล้ว กรมการยังได้อาผ้าอย่าง
เนื้อละเอียดอีกสามผืนซึ่งเรียกตามภาษาตลาดมา หลายร้อยปีแล้วว่า
“ผ้ากั๋งแบรย์” มาให้เจ้าคุณราชทูตเพื่อนำเอาไปไว้ค้ำย่นตัวอย่าง
เป็นเสร็จการเชิดเชิญฝ่ายพลเมืองกั๋งแบรย์แทน เจ้าคุณอัครราชทูต
จึงได้แสดงความขอบใจว่า:-

“ท่านทั้งหลาย การที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินฝรั่งเศส
ทรงจัดการรับรองบรรดาเราชาว สยามด้วยเกียรติยศอันสูงใหญ่ดังนี้
เป็นพระมหากรุณาธิคุณหาที่สุกมิได้ พระตำหนักของพระองค์มีอยู่
เท่าใด ของประเสริฐคู่พระบารมีมีอยู่นาน้อยเท่าใด เมืองประ
เทศราชที่พระองค์ทรงตั้งมีสุขชระนะอยู่ในทิศใด พระองค์ทรงพระมหา
กรุณาโปรดโอกาสให้เราได้ไปเยี่ยมได้ชมดูตามปรารถนาทุกสิ่งทุก
อย่าง เป็นพระเดชพระคุณอันเหลือล้น และไม่ว่าในทิศใดทั่วประเทศ
ฝรั่งเศสชาวเมืองทั้งหลายพร้อมกันยินดีรับรองเราและอำนวยความสะดวก
คลงถวายแต่สมเด็จพระเจ้ากรุงสยามปียมหาราชของเรา ซ่อนนี้เป็นข้อ
ซึ่งจารึกฝังอยู่ในดวงใจของเรามีไว้หาย ถ้าวันใดเราได้เหยียบ
ประเทศสยามมีโอกาสดูพระบารมีแห่งสมเด็จพระเจ้ากรุงสยามแล้ว
วันนั้นท่านทั้งหลายอย่ามีความวิตกเลย เราตั้งใจจะกราบทูลความ

ชอบความงามของท่านทั้งหลายในหัวเมืองฝรั่งเศสให้พระองค์ทรง
 ทราบทุกอย่างทุกประการ ถ้าถึงเวรกราบทูลกล่าวถึงเมืองกิงแบร์ย
 ของท่านนั้นแล้ว เราจะถวายเหรียญทองอันประเสริฐที่ท่านให้
 เราเวลานี้ และไม่ต้องสงสัยว่าพระองค์จะไม่ทรงชอบพระทัยรักษา
 ไว้เป็นพระยานแห่งไมตรีจิตต์ของท่านต่อไปจนชั่วกัลปาวสาน” แล้ว
 ท่านอัครราชทูตยังแสดง ความพอใจส่วน ตัวของท่านในเรื่องเหรียญ
 ทองที่ระลึกนั้นเป็นหลายประการว่า :- “ถึงแม้เราจะไต่รับเงินทอง
 ทั้งร้อยตังลานกิติ เราก็จะไม่ม่ใจเท่ากยที่ไต่เหรียญทองอันนี้เลย”
 แล้วท่านว่ากยท่านแคสครือเซเลบรส์ ผลกล่าวสุนทรพจน์นั้นว่า :-
 “เรายังกิติใจคำเชื่อเชิญของท่านเมื่อกนยงนถ ถ้าท่านมีความเมตตา
 มอขว่างให้เรากยไปกยตามชอบใจเมื่อเรากย ๗ จะกยเป็นพระ
 กุณยั้ง ”

ครนถกเวลาเย็น ท่านเคอเฟเนอลงมหาสังฆราชแห่งเมือง
 กิงแบร์ยซึ่งเป็นผู้ มชอเสียงปรากฏ ในทางจีน ตกระว ไคณพนธ์หนังสือ
 ต่าง ๆ เป็นต้นว่า หนังสือเตเลมักสำหรับถวายท่านชาย ทัก เคอบู
 คอญ พระราชันต์คาทรงอ่าน เพราะท่านเป็นพระครูสำหรับถวาย
 อักษรแก่องค์ชคตียางกรนก็ได้เข้ามาหาท่านราชทูตถึงสำนักที่พักของ
 ท่าน ท่านอัครราชทูตซึ่งเคยไต่ยินถึงคุณวุทมิและคุณสมบัตต่าง ๆ
 ของท่านพระครูองคนมาก่อนแล้ว ทั้งท่านราชทูตก็เป็นผู้ทมสมมา
 การวระต่อพระก่อเจ้าเป็นนิสสัยชคตยอยู่แล้ว ก็รู้สึกเป็นพระคุณ
 พิเศษของท่านมหาสังฆราชในการที่ท่านมาเย ยมถึงที่พักถน.

เมื่อพูดกันไปมาเสร็จแล้ว ท่านมหาสังฆราช เคอเฟเนอลง
 ได้สังเกตเห็นจำพวกชาวสยามที่มาคุยกับท่านราชทูตนั้น มีพระสงฆ์
 เมืองไทยองค์หนึ่งชื่ออินโคโนเนวีนโคโนเป็นคนมีความสามารถหลายอย่าง
 พูดได้คล่องแคล่วหลายภาษา เป็นต้นภาษาฝรั่งเศสและภาษาละติน
 ท่านมหาสังฆราช เคอ เฟเนอลง ก็เชิญพระสงฆ์เมืองไทยองค์นั้น
 ให้มานอนพักที่สำนักพระสังฆราช พร้อมตัวกันกับท่านตลอดเวลา
 ราชทูตอยู่ในเมืองกังแบร์ชนั้น ท่านอินโคโนเนวีนโคโนก็กินอยู่หลับ
 นอนกับท่านมหาสังฆราชเคอเฟเนอลง ท่านมหาสังฆราชได้ถาม
 เรื่องราวเมืองสยามต่าง ๆ นา ๆ ท่านอินโคโนเนวีนโคโนก็อธิบายความ
 เย็นไปของเมืองไทยจนท่านมหาสังฆราชรู้เรื่องไปอย่างดี เป็นที่พอใจ
 อย่างยิ่ง และเมื่อจะอำลากันไปนั้นท่านมหาสังฆราชเคอเฟเนอลง
 ได้ให้เสมาทองคำต่าง ๆ และลูกประคำสายหนึ่งไว้เป็นพระลัญจกแห่งกัน
 และกัน.

เมื่อท่านกงสุลเคอแมงบรจจะลาราชทูตนั้น ท่านขอคำอาณัติ
 สำหรับทหารในคืนหน้าต่อไป และท่านอัครราชทูตก็คิดให้ว่า :-
 "Fidèle à son choix" (ฟีแดล อาซง ชูอาซ) ซึ่งแปล
 ว่า "สัตมพระทัย" ทั้งนี้เพื่อหมายความว่า การที่พระเจ้าแผ่นดิน
 ทรงเลือกกงสุลท่านเคอแมงบรจเป็นเจ้าเมืองกังแบร์ชอันเป็นเมืองหน้า
 ค้ำอย่างสำคัญนั้น เป็นการเหมาะ "สัตมพระทัย" ทุกอย่าง คำ
 ที่ท่านกงสุลมีไว้สำหรับราชการล้วนแต่ตามพระราชประสงค์ด้วยความเคร่ง
 ครัดสัตย์ซื่อ ซึ่งเป็นการนำสรรเสริญอย่างยิ่ง เพราะท่านยัง

มีอายุวัยไม่สู้มาก ถ้าตามปกติข้าราชการผู้ใหญ่แล้วต้องมีอายุมากกว่านั้นเป็นอันมากจึงจะไต่ รัชหน้าที่สำคัญเช่นนั้นได้.

รุ่งขึ้นเวลาเช้าเจ้าเมืองให้รถมารับราชทูตพาไปคูเมือง พอราชทูตขึ้นรถไปถึงกำแพงเมือง ก็ได้เห็นเจ้าเมืองไต่รถมาไว้คอยทำอยู่แล้ว ราชทูตจึงลงจากรถและชวนมาไปคู้ค่ายคูประทศหอรบครบทุกค่าย ถึงค่ายโคผู้ขังคชการคายนนทกคณแผนทให้ท่านราชทูตดู เมื่อราชทูตเห็นคูลูกและข้อมกำแพงสูงชันมาก ก็กล่าวว่า- “ข้อมอย่างนี้ถ้าหากข้าพเจ้าได้มาอยู่ร่วมกับทหารฝรั่งเศสแล้ว ออย่าว่าแต่ไม่กลัวใครเท่านั้นเลย เข้าใจว่าไม่มีศัตรูใดกล้าจะเข้ามาก่อกรเสียด้วย เหตุไฉนหนอพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ ยังทรงดีได้เล่า” ขณะเมื่อท่านราชทูตดูข้อมอยู่นั้น ฝ่ายนักเรียนทหารต่าง ๆ ก็แสดงกิฬายุทธให้ท่านดู ท่านมีความพอใจมากถึงกับออกอุทานชมพระบรมมสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินอีกเป็นหลายประการ เป็นต้นท่านกล่าวว่า- “ตั้งแต่ตั้งจนแก่เฒ่าฉันเชื่อว่าทหารแล้ว พระองค์ทรงชู้ขี้เลี้ยงเหมือนบิดาเลี้ยงบุตร ๆ ไม่ต้องเป็นกึ่งวลด้วยกรหากินทุกเข้าค่าตลอคชีวิตและไม่ว่าที่ไหนทั่วแผ่นดินล้วนแต่พยปะบุตรเลี้ยง ที่รัก ของ พระ องค์เสมอ ทำไมพระองค์จะไม่ทรงชนะระราชศัตรูเล่า” ว่าท่านนี้แล้วท่านก็แสดงความประสงค์จะลาไป โดยอ้างว่า- “การคู้ทหารตั้งนี้ไซ้ว่าจะไม่อยากจะอีกต่อไปเมื่อไร แต่ต้องขออลาท่านก่อน เพราะเย็นวันนี้เราตั้งใจจะไปเยี่ยมท่านมหาสังฆราชเคอเฟเนอลง เพราะว่าท่านสังฆราชของคนี้เป็นบุรุษอันประกอขด้วยคุณานุคุณอันล้ำเลิศ นาน ๆ

ถึงจะได้มีโอกาสพบเห็นสักที แต่ทหารกับข้อมันเคยเห็นมามากต่อ
 มากแล้ว ทั้งเข้าใจว่าคงมีโอกาสเห็นข้างหน้าต่อไปอีกเป็นแน่” ว่าท่าน
 ท่านก็อำลาเจ้าเมืองนครลงไปหาท่านมหาสังฆราชนั่น.

พออย่างเข้าไปในโบสถ์ก็เห็นพระสังฆราชเคอเฟเนอลง มาคอย
 รัยท่านราชทูตอยู่พร้อมทั้งพระสงฆ์อื่นด้วยแล้ว ครั้นคำนับรัย
 รองท้วงกันทั้งสองฝ่ายตามธรรมเนียมแล้ว ท่านสังฆราชเชิญท่าน
 ราชทูตเคอเฟเนอลงไปข้างหน้าเข้าไปในโบสถ์ต่อไป แต่ท่านราชทูตไม่คอย
 ยอมไปข้างหน้าเกยงว่า.— “เจ้าคุณสังฆราชเป็นผู้อยู่ในศีลธรรม
 ประกอบด้วยจิตศรัทธาและญาณความรู้อันพิเศษ มีขังควรเลยที่
 จะเคอเฟเนอลงเชิญพระคุณเจ้าได้โปรดเคอเฟเนอลงไปก่อน พวกผมยินดีจะเคอเฟเนอลง
 ตามรอยอันนำเคอเฟเนอลงของพระคุณเจ้า” เจ้าคุณสังฆราชเคอเฟเนอลง
 จึงเคอเฟเนอลงไปหนาทาไปคุดะไรต่ออะไรอันควรคุดะไรในโบสถ์ของท่าน มีพาไป
 ชมและฟังหีบเพลงออกรคนใหญ่อันมีอยู่ในวัดนั้นเป็นต้น.

เย็นวันนั้นเมื่อราชทูตกลับยังที่พักแล้ว ท่านเจ้าเมืองให้ไปขอ
 อดทักถามทเคอเฟเนอลง วันนั้นอดทักเป็นดังนี้.— “Il achèvera son
 ouvrage” (อิลาแซเวอราซอญวราช) ซึ่งหมายความว่ากิจการต่าง ๆ
 สำหรับข้อมันบ้านเมืองกึงแบรย์ มิให้ตกไปในเงอมมือของศัตรู
 กล่าวคือค้ายคุดะไรที่ท่านเคอเฟเนอลงบรวงกำลังคิสิสร้างอยู่นั้นคง
 สำเร็จ และคำนับเป็นทชมเชยท่านเจ้าเมืองเท่าไร ข้าพเจ้าไม่จู้เป็น
 จะต้องอธิบายในทันที เพราะข้อมันแจ้งอยู่ในตัวเสร็จแล้ว

บทที่ ๒๐

ราชทูตถึงเมืองเปรอน.

รุ่งขึ้นวันที่ ๑๕ พฤศจิกายน ราชทูตลาออกจากเมืองกังแบร์ย
 เติรทางไปเมืองเปรอนต่อไป เมืองเปรอนนั้นในจำพวกเมืองสำคัญ
 ของประเทศฝรั่งเศสเหมือนกัน เป็นถึงกัญแจของประเทศก็ว่าได้
 ผู้ที่จะคนันต้องเป็นคนสามารถจริง เพราะเป็นเมืองที่ค้ำยาก ค่าที่
 มีหนองบึงขางล้อมอยู่แทบทุกด้าน พวกสเปญได้ล้อมแล้วลอบอก
 ทหารเขาเมืองเปรอนนใหญ่โต ก็ไม่สำเร็จสักที แท้จริงถึงเมืองใดจะมี
 คงแข็งแรงและคงอยู่ในทวีเศษอย่างไร ถ้าชาวเมืองเองไม่สนใจ
 รัย เมืองนั้นก็ขึ้นอันต้องตกไปในเงอมือของศัตรูสักวันหนึ่งเป็นแน่ แต่
 เมืองเปรอนนทั้งมั่นคง และทั้งชาวเมืองด้วยกันก็ชวนกันชอลลนามมา
 แต่ไหนแต่ไรว่าเป็นชาติกันรบแท้ ฉะนั้นจึงรักษาเมืองไว้ไม่เป็นอันทราย.
 ตอนเมื่อจะรับราชทูตเข้าเมืองนี้ หากไม่มีผู้บอกแล้วเข้าใจ
 ไปได้ว่าเป็นเมืองหน้าศึกหรือเมืองกลางประเทศ โดยธรรมดา
 เพราะแลเห็นศึกก็ไปด้วยทหาร น่าจะเป็นเมืองหน้าศึก แต่แท้จริง
 ก็เปล่า มิใช่เมืองหน้าศึก มิใช่เมืองมีทหาร เป็นเมืองมีแต่พลเรือน
 ล้วนทั้งนั้น แต่กระนั้นเหตุไฉนจึงมีทหารมาต้อนรับราชทูตอย่าง
 เอกเกริกแน่นหนาเหมือนเมืองหน้าศึกไม่มีผิด ขอนอธิบายว่า
 พลเมืองเองชอบเป็นทหารถึงกับสมัครหัดเอง คัดเลือก ซออวอ
 เองเสร็จ วันทีราชทูตมาจึงได้รบท่านอย่างทหารแท้ มียิงสลุต

ด้วยปืนใหญ่ มีกระทำวันทียาวด้วยหอกด้วยดาบ ด้วยธงพร้อม
เส้ร็จ ภาระฆวนทหารรับนน้อยอยู่ ๓๖ กอง ยืนเรียงรายไปตามทาง
และที่ประตูบ้านพักของราชทูตมีกองปืนสั้นอีก ๕๐ คนอยู่ ได้บังคับ
บัญชาของนายร้อยเอก นายร้อยโท และนายร้อยตรี คนสนิท
ของนายกองใหญ่ถือธงชัยประจำเมืองเปอรอนซึ่งเรียกว่า ธงสุทธิ
ฉวิซ หรือธงบริสุทธิ์เหมือนสวามิภักดิ์ เพราะศักรยังไม่เคย
แตะต้องเลย เป็นธงพิเศษสำหรับเมืองนี้ ซึ่งศักรยังไม่เคยตีแตก
สักคราวเดียว.

ในการต้อนรับราชทูตที่หน้าเมืองนั้น บรรดากรมการก็ออก
มาทักสัน มีท่านโอเบเป็นหัวหน้า และนอกนั้นยังมีขุนนางข้าราชการ
พร้อมด้วยท่านมารกิสเคอแกงกริต ผู้ว่าราชการเมืองเป็นหัวหน้า
อีกฝ่ายหนึ่ง หัวหน้าทั้งสองนี้คือ หัวหน้าฝ่ายราชการและหัวหน้า
ฝ่ายราษฎร ต่างถือลูกประแจเมืองคนละดวง ท่านมารกิสถือใน
นามของรัฐบาล และท่านโอเบถือในนามของเมืองซึ่งเป็นเกียรติยศ
พิเศษของเมืองนี้ที่ได้ถือประแจเมืองเอาเอง เพราะยังไม่เคยแพ้แก่
ศัตรูห่มุ่ยจามีตร จึงทรงไว้พระทัยชาวเมืองไว้ พอรอราชทูตมาถึง
สะพานหินข้ามคูรอบเมืองที่หน้าประตูเมือง ก็ลงจากรถเพื่อกระทำ
พิธีมอบและรับประแจเมือง ท่านมารกิสยื่นให้ท่านราชทูตถึงสามครั้ง
ตามธรรมเนียมราชทูตจึงรับ ครั้นแล้วท่านโอเบหัวหน้าราษฎรยื่นให้
อีกที แล้วจึงได้เข้าเมือง ขณะนั้นเสียงปืนใหญ่ เสียงระฆัง และ
เสียงผู้คนก็ประสานกัน เป็นที่แสดงความยินดีต้อนรับราชทูต

โหว้เมืองเปอรอน หน้าสำนักทัพภรรษทุกก็ประคืบด้วยของทิว และ
 ตราแผ่นดินสยามสลักกับดอกไม้อะไรก็ได้ มีใบไม้ใดซึ่งถือเป็นใบ
 ไชยพฤกษ์เป็นต้น.

พอราชทูตมาถึงทัพภไม่นาน ท่านมารภัสเคอแกงกรัตพร้อม
 ด้วยขุนนางฝ่ายรัฐบาลและขุนนางฝ่ายเมืองก็พากันมาเยี่ยมราชทูต
 และในโอกาสนั้นท่านโอเบหัวหน้าราษฎรเมืองเปอรอนได้กล่าวสุนทร
 พจน์ว่า:— “เจ้าคุณราชทูต

“กรมการเมืองเปอรอนขอโอกาส เพื่อยื่นในทละเพาะหน้า
 ท่านสักหน่อย จะได้แสดงให้ท่านหยิ่งรู้วาระน่าใจว่า อยากอันรับ
 ท่านให้สมเกียรติยศอันสูงของท่าน และสมพระราชประสงค์แห่ง
 พระเจ้าแผ่นดินของข้าพเจ้าด้วย คุณเอาเด็กท่านราชทูต เหตุการณ์
 อันไม่น่าเป็น พระผู้เป็นเจ้าบนสวรรค์ยังอาจบันดาลให้เป็นไปได้
 เมืองฝรั่งเศสกับเมืองไทยหรือก็ตั้งอยู่ในทอนแดนไกล มิใช่เขา
 และมหาสมุทรกันมิให้ไปมาหาสู่กันได้ง่าย ถึงกระนั้นอาศัยพระบารมี
 แห่ง พระผู้เป็นเจ้าซึ่งทรง ถือพระหฤทัย แห่ง กษัตริย์ทั้งหลาย ในก้า
 พระหัตถ์ได้ พระองค์ยังทรงบันดาลให้กษัตริย์ของสองประเทศ
 นี้ได้ทำมิตรไมตรีกัน นี้ควรมิใช่หรือที่จะถือว่าเป็นเหตุการณ์อัน
 ไม่น่าจะพึงเห็นแลด้วยได้มาเห็นอยู่ฉะนี้ อีกประการหนึ่งเมืองเปอรอน
 นี้ก็เป็นเมืองลด้อยอยู่กลางประเทศ ควรอยู่เมื่อไรที่จะได้เป็นพระยาน
 แลเห็นการเป็นไปอันมหามงคลนี้ได้ แต่พระองค์ยังทรงคลใจให้ท่าน
 มาเยี่ยมเมืองน้อยอันลด้อยได้ ฉะนี้ นี้ก็เป็นข้ออัศจรรย์น่าพิศวงอันไม่

น้ำจะพุ่งเห็นก้ำเพาะยังมาได้แลเห็นอกชนหนึ่ง นัยว่าเป็นบุญแก่
 ข้าพเจ้าทั้งหลาย แต่จริงบรรพบุรุษของข้าพเจ้าทั้งหลายในเมืองเปรอน
 นี้ ได้สละสมไว้ซึ่งเกียรติยศอันใหญ่ยิ่งมอบไว้เป็นมรดกของชาว
 เมืองในชนหลัง ทุกๆ ไม่น่าจะหวังต่อเกียรติยศอันเสียอีกแล้ว แต่
 ครั้นมาซัดลเกียรติยศที่ท่านนำเข้ามาสู่เมืองในคราวมหามงคลครั้ง
 นอกร โดยไม่มีใครคาดได้ว่าจะยังมีมาถึง ข้าพเจ้าทั้งหลายจะไม่
 พากันชื่นชมยินดีค้ำชูท่านราชทูตทั้งหลายกระไรได้ ขอจงเชื่อเถิด
 ว่า บรรดาชาวเปรอนทุกคนมีวาระน่าใจล้วนแต่ปีติยินดีต่อกันด้วย
 ถ้อยคำที่ข้าพเจ้าอุทิศส่วยบรรยายให้ท่านฟังฉะนี้แหละ ข้าพเจ้าทุกคน
 ใคร่แสดงความเคารพนับถือในท่าน และใคร่ภาวนาขอให้ไมตรี
 ช่งท่านมาผูกพันไว้กับเมืองนี้สืบไปสืบมาเถิด

เมื่อสนกระแสสนทราพจนลงแล้วท่านผู้เป็นล่ามของราชทูตจึง
 ได้ขอร่างสุนทรพจน์ นมาจากท่านยาฮุก และท่านยาฮุกส่งให้พลาง
 ว่า:— “ข้าพเจ้ารู้ก่อนแล้วว่า ท่านราชทูตคงจะใคร่ได้คำเชอเชิญของ
 ข้าพเจ้า ไปอ่านดู เพราะได้ทราบว่าคุณเคยขอมาจาก เมืองอื่นแล้ว
 เมื่อครั้งหนึ่งได้เตรียมไว้พร้อมเสร็จ และยินดีมอบให้ท่าน ในบัดนี้”
 เมื่อล่ามรับมาแล้วก็อ่านพลางแปลพลางให้ราชทูตฟังจนรู้ความได้ดั่ง
 ท่านอัครราชทูตจึงกล่าวตอบว่า:— “เราขอขอบคุณท่านทั้งหลายเป็นอัน
 มาก ที่ท่านมาแสดงความยินดีในการต้อนรับเราฉะนี้ ถึงแม้เราจะ
 กลับไปเมืองไทย ท่านอย่าพึงเข้าใจว่าจะลืมจะจดจำไว้จนชั่วอายุกาล
 ส่วนสัญญาพระราชไมตรีซึ่งพระมหากษัตริย์ทั้งสองพระนครกระทำ

กนั้น ก็คงจะมั่นคงถาวรอยู่ชั่วเทือนตะวัน ขอท่านทั้งหลายจงสวด
ภาวนาให้ฝรั่งเศสมีน้ำใจกลายเป็นไทยและไทยกลายเป็นฝรั่งเศส
มิตรไมตรีจะไม่รุ่มวนสันสุกตลงเลย'

เมื่อกล่าวถึงนี้แล้วพวกขุนนางฝ่ายตุลาการและพระสงฆ์สมณะ
ก็ได้มาช่วยพรชัยให้ราชทูตเป็นลำคืบต่อไป ข้างฝ่ายพวกขุนศาล
มีมิงเซย์รวายงคเป็นหัวหน้า และฝ่ายพระสงฆ์มีท่านอาเบเทอแวลส์
เตียร์ เป็นหัวหน้า เพราะเป็นผู้มีความไว้วางใจกว่าพระสงฆ์อื่นในเมือง
เปรอน ทั้งเป็นมหาเปรียญ เป็นที่ปรึกษาประจำของราชตระกูลเทอ
นาวารรทวีย คำช่วยพรชัยของท่านอาเบเทอแวลส์เตียร์นั้นดำเนิรเป็น
ใจความดังนี้

“เจริญพรยังท่านอัครราชทูต

ก็เมื่อมหาชนทั้งหลายกำลังพิศวงอยู่ในพระบารมีแห่งพระมหา
กษัตริย์ซึ่งเจ้าคุณรับตำแหน่งเป็นผู้แทนพระองค์ในเวลานี้ และเมื่อ
ต่างคน ต่างกำลังสรร เสริญพระปรีชาญาณซึ่งพระองค์ทรง แสดงใน
ราชกรณียกิจทั้งหลายของพระองค์เป็นต้นความ เพียรพยายาม เพื่อจะ
ประสานพระราชไมตรีกับพระบาทสมเด็จพระทรงชัยของเรา ส่วน
อาตมภาพควรจะต้องสำแดงความเคารพนับถือต่อเจ้าคุณมากสักเท่า
ไร ถึง จะ สม กับอิสสิริยศของราชทูตแห่งพระมหากษัตริย์ราชเจ้า
ซึ่ง ทรง พระ คุณ ธรรมอันมหาประเสริฐผู้เป็นที่รักใคร่นับถือของคริสต
ศาสนิกชนทั่วไป อาศัยที่พระองค์ทรงปกปักรักษาผลประโยชน์คริส
ตังทั้งหลายในแคว้นแคว้นอันแสนไกลให้อยู่เป็นปกติสุขเห็นปานดังนี้

ทหารนั้นสนิทสนมกับคนกล้าหาญเป็นพวกพี่ เมื่อแลดูรอบแถวทหาร
ทั้งหลายเหล่านั้น จึงเห็นชนกปลิวสะบัดสีธงฉานเป็นสีขาว น่า
มาก.

พอถึงคราวจะรบอย่าไปเข้าใจว่าจริง เปล่าไม่มีทั้งนั้น แทน
ที่จะรบกันจริงกลับเป็นรบกันขอความช่วยเหลือต่างหาก คือเมื่อสนทนา
ปราศรัยให้พร้อมกันและกันเสร็จแล้ว ฝ่ายเจ้าพนักงานเลี้ยงของ
กรมการเมือง ๑๒ คน ก็นำเอาขบวนมาเป็นขบวนแห่ คนเลี้ยงมี
ใช้คนฉนวนผู้ใหญ่ฝ่ายพลเรือนทั้งนั้น เช่นพวกศาลเป็นต้น แล้ว
ถัดมาผู้บังคับการทหารสมัครที่ ๑ กับผู้ช่วยพร้อมด้วยธงสีมาคมหัตถ
กรรม ๓๐ ธง ซึ่งมาแทนสีมาคมของตน ๆ แล้ว ยังแซมคนค
กลองอีกเป็นอันมาก ตอนปลายขบวนเห็นนายทหารอีกคนหนึ่ง
เป็นเส้ร็จขบวนแห่ขบวน.

เมื่อขบวนเดินมาถึงสำนักทัพแล้ว ก็เข้าไปบนเรือนเป็นขบวน
แบบเดียวกัน แล้วหัวหน้าฝ่ายศาลจึงได้เชิญเชิญราชทูตให้รับประทาน
เหล้าองุ่นซึ่งเมืองจัดเลี้ยง ท่านราชทูตรับเลี้ยงตามเชิญพลาง
กล่าวว่า.—“ที่ท่านรับรองพวก เราชาวไทยด้วยเกียรติยศอันสูงใหญ่
คะนี้เป็นที่ชอชใจยิ่ง แต่ก็ไม่ใช่ที่แปลกประหลาดใจอะไรค่าที่
ข่าวเมืองเปอรอนนี้ เคยเข้ามาหลายทางแล้วว่า พวกชาวเมืองนี้
เป็นคนอัธยาศัยดีอย่างหาที่เปรียบยาก เราเห็นสมจริงแล้วทุกประการ
และการรับรองของท่านคราวนี้เรามีได้เต็มเลย เสียกายอยู่อย่าง

เดี๋ยวแต่ที่ท่านเป็นฝ่ายให้ข้างเดี๋ยว เรามีรูปที่จะทดแทนคุณความดี
 ของท่านอย่างไร แต่ขอท่านจงเชื่อเถิดว่า ถ้าพวกเราหมั่นหาทางใด
 ช่วยเหลือท่านได้เมื่อไร เรายินดีอยากจะช่วยอยู่ทุกเมื่อ”

เมื่อเลี้ยงเหล้าองุ่นเสร็จแล้ว พวกทนายเหล่ามาเลี้ยงนนัก
 จัดแจงออกเคียวเป็นขบวนแห่คู่ๆเกี่ยวกับเมือซาเข้านั่นเอง ฝ่ายราชทูต
 ก้อยู่แต่ลำพังในสำนักของท่าน ขณะนั้นฝ่ายพวกทหารโบราณ
 ซึ่งใช้ปืนสั้นมขอกเียวอยู่ตอนปลายเข็นอาวุธ ก็ยิงระดมมาจากห
 กลาง ทำให้ราชทูตอยากทว่าเป็นอะไร ก็ออกไปดูทางหน้าลาน
 เมือง และในขณะเดียวกันนั้น ฝ่ายพวกทหารสมัครซึ่งเข้าแถว
 ทำท่าจะรบอยู่นั้นก็กำนัรบราชทูตด้วยขยุปลายหอกขึ้นพร้อมกัน เล่น
 เหาราชทูตตกใจ เพราะท่านยังไม่ไ้รู้เห็นว่าพวกทหารได้จัดการ
 แล่ตงอยู่หน้าลานเช่นนั้น ส่วนทหารปืนขอนั้น เมื่อรู้ว่าราชทูต
 เยี่ยมประตูหน้าต่างออกมาก่ตงตนยิงระดมไปอีกคราวหนึ่ง แล้ว
 ท่านราชทูตก็เข้าที่พัก

เย็นวันนั้นท่านมารก็สิดอแกงกรู๊ดไปขอคำอาณัติตามธรรมเนียม
 ท่านออกให้คำเดี๋ยวสั้นที่สุดว่า.— “La Pucelle” (ลาปีแซล) คือ
 พรหมจารีคาทเมืองเปร์อนยังเป็นเมืองพรหมจารีอยู่ ราชคั้ตรูยง
 ไม่เคยแตะต้องเลยสักที และท่านราชทูตอธิบายคำของท่านเอง
 เป็นพิเศษว่า วันนั้นเราเลือกให้แต่คำเดี๋ยวใดที่จริง แต่ถงเดี๋ยวถงสั้น
 ติงนั้ก็คุณความดีเต็ม เปี่ยมบริบูรณ์สำหรับ เป็น เกียรติยศอันสูงของ
 เมืองเปร์อนอยู่แล้ว คินวันนั้นทวเมืองเปร์อน ชาวเมืองได้ตาม

ประทีปโคมไฟกันทุกบ้านตามคำแนะนำของท่านโอเย หัวหน้ากรม
การฝ่ายพลเรือน ส่วนทางวัดก็ได้ตระหง่านขึ้นที่แสดงความรื่น
รื่นด้วยทุกวัด จากที่พักของราชทูตนั้นแลไม่เห็นประทีปต่าง ๆ ที่ชาวบ้าน
ตกแต่งประดับประดาไว้ เพราะเหตุนี้ ท่านสตอร์ฟเจ้าพนักงานรับแขก
เมืองผู้ติดตามหลังราชทูตเสมอ ก็ได้ชวนราชทูตให้ออกไปชมม
คณระราชทูต ทราบถึงนั้น ก็ลงจากที่พักไปดูถึงหน้าลาน ซึ่งทหาร กำลัง
ประลองยุทธ์กันให้ดู และเป็นเหตุให้ราชทูตสอ่แดงความพอใจอีก
ชั้นหนึ่งว่า :- “ท่านทั้งหลายรู้จักแสดงความจงรักภักดีของท่านต่อ
พระเจ้ากรุงสยามของเราช่างดีนัก . - น่าชมจริง ”

ที่เมืองเปรอนนราชทูตเป็นแต่ค้างคืนเดียวเท่านั้น เพราะเหตุ
นี้ตอนหัวค่ำ เมื่อท่านนั่งกินเขามักคนพากันมาคุยมากเหลือล้น แต่
เข้าไม่ได้หมด เข้าได้แต่นางแหม่มชั้นสูงบางคนเท่านั้น คนอื่น
ต้องคอยคุ้ยข้างนอก ในเย็นวันนั้นราชทูตขอแปลนของเมืองเปรอน
จากท่านมารกัส ดอแกกรัต ๗ จึงให้นาย คิงอินช เนียร์หลวง
ไปเอามาให้ เมื่อได้แล้วราชทูตก็เข้าเมืองได้คุยด้วยกันจนท่านราชทูต
เข้าใจได้ว่า เมืองเปรอนมีรูปสัณฐานเป็นประการใด .

รุ่งขึ้นเวลาเช้าท่านเจ้าเมืองให้ทหารสมัครมาขึ้นเรียงรายและ
ตามไปส่งราชทูตเป็นขบวนแบบเดียวกันกับคราวเข้าเมือง พอขบวน
ราชทูตออกไปถึงประตูเมืองแล้ว ต่างได้แสดงคำอำลากันเป็นอัน
เสร็จการผ่านไปเมืองเปรอน อดราชทูตก็ออกเคี้ยวต่อไป ฝ่ายในเมือง
ก็ยังยืนใหญ่น้อยและตระหง่านกันเป็นการส่งราชทูตด้วยเกียรติยศ

ตอนกลางวัน วันนั้น ราชทูตไปพักและรับประทานอาหารกลางวัน
ที่เมืองแฟลัน ออกจากเมืองแฟลันแล้วก็เที่ยวทางจะไปเมืองแซงต์
กังแตงต่อไป.

บทที่ ๒๑

ราชทูตถึงเมืองแซงต์กังแตง.

เมืองแซงต์กังแตงนี้ เป็นเมืองอยู่สองฟากฝั่งแห่งแม่น้ำซอมม์
เดิมรวมอยู่ในแคว้นแคว้นแวมิงควาส์ ซึ่งเคยมีอิสรระของตัวอยู่มา
แต่ก่อน เวลารวมอยู่ในนณฑลป็การก็ เป็นเมืองใหญ่มีการ
หัตถกรรมหลายอย่าง เช่นแรกเมืองแซงต์กังแตง เป็นของทำนกงัด
เคอแวมิงควาส์ ปกครองอยู่ตามลำพัง ต่อมาได้ตกเป็นของ
พระเจ้าฟิลิปโอสต์แห่งฝรั่งเศส แล้วถัดมาได้เป็นส่วนหนึ่งในแคว้น
แคว้นของประเทศบัวร์กอญ จนภายหลังตกเป็นของสเปนญัตไต่ คิงนี้
ถึงศึก ๑๕๕๘ แต่ในปีนั้นไคมีสญญาส่งยศกทเมืองกาโตกิงแบร์ชส์
สเปนญยอมตกลงยกเมืองแซงต์กังแตงกลับคืนเป็นของประเทศฝรั่งเศส
จึงได้เป็นของฝรั่งเศสแต่นั้นมา.

การรับราชทูตเข้าเมืองแซงต์กังแตงนี้ เค็วเป็นแบบเค็วกับ
ที่เคยเป็นมาในเมืองอื่น คือเจ้าเมืองและกรมการอำเภอต่างขม้า
และขีวรออกไปรับราชทูตถึงนอกเมืองประมาณทางสองลี้ พอพบ
กันกลางทางพวกทหารก็ออกไปคอยรับ จากในเมืองก็ยิงปืนสลุกตาม

ธรรมเนียมแล้วก็ตามวันท้าววสุหรือมกนทุกหมวคหมีแล้วก็จักกัน
ให้ออกเค็รมาเข้าเมืองเป็นขบวน พวกทหารกองอัศวินมหาหมงกุ
ก็ล้อมรธาราชทูต มือถือดาพเรอຍมาเป็นการเคารพ แล้วขบวนก็
เคลอนออกเค็ร มีทหารแห่หน้าหลังทงขุนนางข้าราชการและขุนนาง
พลเรือนอีก ๒๐๐ คน พวกกองหน้าคือของตำรวรภากรมาเวโซเซ

เมื่อขบวนเคลอนมาถึงกำแพงเมือง ขนแข็งเทินทั่วไป ก็ยัง
ปืนใหญ่ค้ำบวราชทูตตามเคยแล้วขบวนก็เค็รเข้าเมืองต่อไป ตั้งแต่
ระยะนี้ไปตลอดทงสองข้างทางมีพวกชาวเมืองยืนเรียง ร่ายมองดู
ราชทูต เป็นทิวแถวแน่นมิได้ขาด ตั้งแต่ประตูเมืองจนถึงทพกซง
ใต้จักไว้คอยทำรับราชทูต หน้าประตูทพกนนี้มีตราประจำรัชกาลของ
พระเจ้าแผ่นดินสยามเป็นเครื่องประคยเป็นทงจับตาราชทูตขงนั้ก ค้ำท
มีเครื่องสเงินสของสลขกนงตงามมาก เมื่อดงประตูทพกแล้ว
ฝ่ายกองทหารปืนขอแบยโบราณซงอยู่บนหอกกลางเมืองก็ ยิงปืนขอ
ของเขาร้อมกัน และอาศยทหอกกลางกยบ้านของราชทูตอยู่ตรง
ข้ามกนไม่ห่าง เจ้าคณราชทูตมีจำเพาะแต่ได้ยบเสียงบนขอเท่านั้น
ซายงใต้เห็นทง ปันทงทผยง โดยถนตด้วย.

เมื่อราชทูตพกอยู่ในบ้านนั้นไม่นานนัก พวกเจ้าเมืองและขุน
นางทุกกรมทกกองต่างก็มาแสดงคำเชื่อเชอญและชวนเลียงเหล้าองุ่น
เหมือนที่เคยเป็นมาในทอน ผู้ทแสดงสุนทรพจนนั้นเป็นเจ้าพนกงาน
ฝ่ายศาลซอมงเซียรโรอารก ซงท่านพงใต้เป็นผูใหญ่ฝ่ายพลเรือน
ซนในปนน ถัดมาพวกพระสงฆ์มากำนบต่อไป และท่านอาเบค
คเเนก ผู้แทนท่านเคอโมย ซงพงรับตำแหน่งเป็นสังฆราชาเมือง

กัศตรีศักดิ์ไต้เป็นผู้แสดงค่าเชอเชิญและเป็นผู้ให้สิ่งของกำนันลำพา
ของพระสงฆ์เอง ซึ่งควรสังเกตอยู่หน่อย เพราะมิใช่ธรรมเนียมที่
สงฆ์จะให้อะไรแก่ฆราวาส ชอบแต่ฆราวาสถวายสิ่งของแก่สมณ
สงฆ์ต่างหาก .

ในทันทีที่ทราบสุนทรพจน์ของกรรมการเมืองแข็งตังแตง และ
ของคณะสงฆ์ว่าจะดำเนินไปประการใด แต่มีใจความของคำทอ
แห่งท่านอัครราชทูตว่าดังนี้. — “สังฆมณฑลแห่งเมืองแข็งตังแตง
นี้ประกอบไปด้วยเกียรติยศอันสูงใหญ่ มีเหตุประจักษ์อยู่แก่ตา
หลายประการ ประการหนึ่ง สมเด็จพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ มหาราชเจ้า
มีจำเพาะทรงรับตำแหน่ง เป็นผู้อยู่ปดิมภคคณะสงฆ์แข็งตังแตงนี้
ยังทรงพระมหากฤษฎาโปรดเกล้าฯ รับตำแหน่งกิตติมศักดิ์แห่งคณะนี้ด้วย
ก็เป็นเกียรติยศหาที่สุคติมิได้ ประการสอง คณะสงฆ์นี้อยู่ในสำนัก
ที่เกียรติยศพระธาตุของนักบุญแข็งตังแตง ซึ่งเป็นองค์มารดร อัน
ศรัทธาและแก่ลัวกล้าอาหาญในการบำรุงพระคริสต์ศาสนา ก็เป็น
พระเกียรติยศอันใหญ่ยิ่งอีกส่วนหนึ่ง ประการสาม สมณะภิรยาอาศัย
ของคณะสงฆ์นี้ เพียงเท่าที่สังเกตไต่ถวายนันตา ในขณะนี้ ก็สุภาพ
เรียบร้อยนำชวนศรัทธาสืบบุรุษทั้งหลายผู้ประสบเห็น ก็เป็นเกียรติยศ
อัน สูงใหญ่ซึ่งสมควรแก่ตำแหน่ง คริสตบุตรในศาสนาของพระองค์
การที่แลเห็นบรรดาสงฆ์ทรงศีลศรัทธาแก่ลัวกล้าฉะนี้ เป็นบุญวาสน
นาของผู้เห็น เพราะอาจให้บังเกิดความศรัทธาตามด้วยภิรยาสุภาพ
ของท่าน เป็นพระยานแห่งความดีของพระศาสนา ซึ่งไต่ชอบนิสสัย

ให้ละเอียดยุมนานับถือถึงเพียงนี้ และเป็นทวยเหตุอันเกี่ยวกัน
 แลละ ซึ่งได้บันทึกกาลให้พระเจ้าแผ่นดินสยามของเรา เกิดมีความ
 เลื่อมใสในพระเจ้าแผ่นดินฝรั่งเศสของท่าน เพราะท่านทรงเห็นและ
 ทรงไต่ถามพระสงฆ์ใจศรัทธาภิรียงามในศาสนาของท่าน บันทึกกาลให้
 ออกไปเที่ยวประกาศศาสนาของท่าน ถึงในประเทศสยามของเรา
 ถึงนี้เป็นเบื้องต้น และพระองค์ทรงนับถือถึงกับชุบเลี้ยงอุปถัมภ์
 บำรุงมิให้อนาทรร้อนใจแต่ประการใดทั่วพระราชอาณาจักรสยามมิได้
 ขาด ยิ่งกว่านั้น พระองค์ยังทรงปลูกสร้างโบสถ์วิหารและสำนัก
 อาศัย์ สำหรับท่านและสัปบุรุษศิษย์หาของท่านในเมืองไทยด้วยนี้
 ก็ล้วนเป็นผลแห่งภิรียงามรพยาทอนสุภาพนำไคว่นับถือ ของท่านพระ
 สงฆ์ผู้ ไต่ออกไปสอนศาสนาคริสตังในเมืองไทยเป็นปฐมเหตุเบื้องต้น
 นั้นเอง ในที่สุดนี้ เราขอท่านได้โปรดสวดภาวนาแบ่งส่วนกุศล
 อุทิศให้บรรดาเราและชาวชนพลเมืองสยามทวยจงมากเทอญ”

พอท่านราชทูตตอบปราศรัยยกย่องพระสงฆ์ถนินตรถึงแล้ว
 ฝ่ายพระสงฆ์นั้นต่างก็มาคำนับราชทูตที่ละองค์ๆ แล้วพวกขุนศาล
 ฝ่ายหลวงและขุนศาลฝ่ายราษฎร พวกเจ้าภานายอากร มีภาน
 เกลือเป็นต้น ก็ได้เข้ามาเป็นพวกเดียวกัน ครั้นคำนับกันเสร็จสรรพ
 แล้วฝ่ายท่านคางกูรค้ำหลวงพิเศษก็ได้เข้ามาขออาณัติสำหรับคนนั้น
 และ อาศัย์ของท่านราชทูต ได้ทราบประวัติของ ท่านเจ้าเมืองซอมาร์ กัส
 เตะปราแคล อยู่ข้างแล้วว่าเป็นนักรบสำคัญ เคยติดศึกสงคราม

มาไม่รู้ก็ร้าย และมีขาดแคลนเป็นเกียรติยศก็คิดหน้าไม่รู้จักแห่ง ก็ตั้ง
คำอาณัติ ให้สุมกับความสุขของท่านเจ้าเมืองผู้แก่ลวกล้านนั้นว่า -
"Plus chargé de lauriers que d'années" (ปลื้มชาร์โร้ เดอลอ
เวียร์สโกอ คาเน่ส) ซึ่งแปลว่า ท่านหนักด้วยดอกชัยพฤกษ์ ยิ่งเสีย
กว่าดอกฉนำ อธิบายคือ ว่าชัยชนะล่าอายุและขาดแคลนของท่าน.

เย็นวันนั้นตามเมืองแซงต์กิงแตงใต้ทิศประทับโคมไฟ กันทุก
บ้านเรือนเป็นคันรอบสนามกลางเมือง ซึ่งเป็นสนามใหญ่และงาม
อย่างที่ทำให้งามและใหญ่เท่าไม้ค้อยได้ ในที่วราชอาณาจักรฝรั่งเศส
เวลานั้นเข้ามานางผู้ที่มาดูราชทูตเป็นอันมากตามเคย และได้มีการ
คดลัดเข้าตลอดเวลานั้นด้วย.

รุ่งขึ้นเวลาเช้าราชทูตให้ขุนนางไทยซึ่งมากับท่านนั้นไปควัก
ใหญ่กลางเมือง เพื่อจะได้รายงานถวายสมเด็จพระนารายณ์เมื่อ
กลับ ขุนนางเหล่านั้นก็พากันไปแล้วกลับมาแจ้งว่าเป็นวัดใหญ่และ
งามที่สุด พอกินเช้าเช้าแล้วก็ถึงเวลากำหนดจะเวิรทางออกจาก
เมืองแซงต์กิงแตงกลับไปทางพระนครหลวงต่อไป แต่ก่อนที่จะ
ไปนั้น ตามวิถวารารามต่าง ๆ ก็ได้ทิ้งระฆังกันออกเชิงแซ่ และ
ทางบ้านเมืองก็ได้ยิงปืนใหญ่ ปืนเล็กกระหน่ำไป แล้วจึงได้ทิ้งกระ
ขวอนแห่ แห่รถราชทูตไปส่งจนพ้นสนามเมือง หนทางเมืองสอง
ลี้เท่ากบเมือขาเข้าเมืองเหมือนกัน จึงได้ลากันไป.

บทที่ ๒๒

ราชทูตกลับมาถึงเมืองลาแฟร์.

เย็นวันเดียวกันราชทูตถึงเมืองลาแฟร์ ซึ่งเป็นเมืองขอม
 ปราการอยู่ตามลำน้ำอวาส เป็นเมืองมีหนองน้ำอยู่รอบเป็นทิวของ
 กัน และมีกำแพงเชิงเทินแข็งแรงแน่นหนาอีกชนหนึ่ง ซ้ำลำแม่น้ำ
 อวาสแยกออกเป็นหลายสาย เป็นคูเมืองอย่างที่อยู่ด้วยอีก เพราะ
 เหตุนี้จึงเป็นเมืองยากที่ศัตรูจะยกได้ แต่กระนั้นก็ได้ตกสิ้นของสเปญ
 ไปพักหนึ่ง จนถึงคริสต์ศักราช ๑๕๘๗ แล้วจึงได้กลับคืนมาเป็น
 ของฝรั่งเศสอีกใหม่จนตรวบเท่าทุกวันนี้.

ก่อนที่จะเข้าเมืองลาแฟร์ หนทางไกลประมาณหนึ่งทวาร
 มา ๑๐๐ คนก็ยังมีเขี้ยวเคี้ยวฟันแค้นเป็นหัวหน้า บังคับการแทน
 เจ้าเมืองก็ได้มาต้อนรับลงถนน เมื่อถึงประตูเมืองก็มีทหารชื่อ
 “กองหนุ่ม” มาคอยท่าต้อนรับอยู่อีกคนหนึ่ง ถัดมาอีกหน่อย
 พอมาถึงทางแขวงดีฟรแมง ซึ่งอยู่ในประตูเมืองแต่ นอกกำแพง
 ชนใน มงเขี้ยวมารคือญะ ผู้บังคับการเมืองก็ได้ออกมาต้อนรับ
 คำน้อยอยู่ที่นั่น ในคำคำนับนั้นท่านกล่าวว่า ท่านก็พลเมือง
 ลาแฟร์มีความยินดีเป็นอันมาก ในการที่ท่านราชทูตสยามมีโอกาสดู
 ผ่านมาเหยียบเมืองลาแฟร์นั้น และมีพระราชโองการสั่งให้พา
 ท่านราชทูตไปคุดอะไรก็อะไรที่น่าดูซึ่งมีอยู่ในเมืองลาแฟร์นั้น จนครบ
 เป็นกันเช่นค่ายกประตูหอรบ โรงเก็บอาวุธและโรงงานอื่น ๆ ที่สำคัญ

คณู เพราะเหตุฉะนั้น ท่านราชทูตจะใคร่รู้สิ่งใดในเมืองลาแพร่
ขอโปรดบอกจะยินดีปฏิบัติตามทุกอย่างไม่มีปิดบังเลยสักสิ่ง ส่วน
ท่านราชทูตก็ตอบขอบใจและกล่าวเป็นใจความว่า สิ่งที้อยากทูลเป็น
คณนาคคือแปลนเมืองกับค่ายเท่านั้น ตอนนั้นมายังมีผู้มาค้ำบรชรวง
คามเคยกอีกหลายพวก เช่นพวกชนค้ำล พวกกรรมกรเมือง ฯลฯ
เมื่อแต่มาจึงยื่นใหญ่พลางก็มาดงทพก เมื่อราชทูตช่นอยู่
บนข่านทพกนั้นแล้ว ท่านสังฆราชเมืองลังกาก็เถรานเถระพระสงฆ์
สมณะในโอวาทของท่านก็มาค้ำบท่านราชทูตถึงทพกทีเดียว ถึง
เวลาแล้วราชทูตก็เชิญท่านสังฆราชของคณนกับมงเซียร์มาร์คอญเอให้
อยู่กินเข้าเย็นด้วยกัน เย็นวันนั้นก็หม่มมผู้ค้ำบอยู่ด้วยมากมาย
คามเคยก และท่านราชทูตก็ค้ำลเอาใจใส่อย่างน่าชม มีเชิญให้
รับประทานผลไม้สดบ้าง, ผลไม้กวนบ้างเป็นค้ำบ จนเป็นทชอชพอ
ของท่านทั้งหลายในค้ำบนั้นเหมือนทอนเหมือนกัน.

เมื่อเลิกการเลี้ยง แล้วท่านมาร์คอญเอก็ขอค้ำ อาณคค้ำสำหรับค้ำ
ค้ำไป ท่านราชทูตค้ำค้ำค้ำออกให้ว่า .- "Je suis aux Indes"
(เยอ ชุยส์ไอแซงค้) แปลละเพาะแก่นใจความก็คืออยู่เมืองลาแพร่
นี้ ข้าพเจ้ารู้สึกเหมือนหนึ่งยังอยู่ในเมืองไทย ใจความของค้ำ
อาณคค้ำใช้ไม่มีเหตุผลเมื่อไร ย่อมมีเหตุผลสมควรทค้ำค้ำ ค้ำท
เมืองไทยนั้นมีน่านองทอ้งอยู่หลายเดือนทุกปี อยู่ในกรุงไว้รู้สึก
ว่าเหมือนอยู่เกาะกลางทะเลเล็กเก็อบจะว่าไค้ และสำหรับเมือง
ลาแพร่นเล็กค้ำคล้ายกัน ค้ำทหมองมบงเป็นทชงนาคอยู่โดยรอบ

คุยเกี่ยวกับฉะนี้ ท่านจึงอาจกล่าวถึงความรู้สึกของท่านโดยถูกต้องดังนี้ พอให้คำสัญญาเสร็จแล้วราชทูตก็เข้าเมืองก็ได้ดูแปลนของเมืองลาแพร่กันอยู่อีกครู่หนึ่งแล้วต่างก็ลากันไป.

รุ่งขึ้นเวลาเช้า เจ้าเมืองได้มาเยี่ยมราชทูตอีกและพาท่านเจ้าเมืองเขามาถึงราชทูตก็พา ท่านเจ้าเมือง ไปดูข้างเตียงที่นอนของท่าน เพื่อให้ดูว่าแปลนเมืองซึ่งท่านเจ้าเมืองไหน ท่านราชทูตหวงแหนรักษาอย่างกวดขัน ถึงกับเอาไขแฉวนติดไว้ข้างเตียงที่นอนร่วมกับคาบเกี่ยวรัศมีศของ ท่านว่าจะไม่ให้ห่างออกไปจากกันเป็นอันขาด คำที่ขบถอเท่ากันทั้งสองสิ่ง.

ราชทูตออกจากเมืองลาแพร่ เวลาเช้า ๘ นาฬิกา ก่อนเที่ยง มขบวนพลทหารสมัครและพลเมืองแห่แหนเป็นขบวนเหมือนขบวนเขาเมืองไม่ผิด เวลากลางวันได้ไปพักและรับประทานอาหารที่เมืองกรูซีย์ เลอซาโต และในค่ำลงนั้นมองเซอร์เคอโลแนยซึ่งเคยเป็นนายทหารรองในกองรักษาพระองค์ก็ได้มาคำนับราชทูต เมื่อราชทูตได้ทราบ ว่านายทหารรองคนนั้นเคยเป็นผู้มีความชอบในการศึกสงครามมาก่อนก็แสดงความเคารพหลายอย่าง เป็นต้นโดยเชื้อเชิญให้บุตรของท่านเคอโลแนยนั้นมานั่งรับประทานอาหารกลางวันด้วยกัน พอรับประทานอาหารและพักตามสมควรแล้ว ตอนบ่ายคณะราชทูตก็ได้ขึ้นรถเกิรทางเข้ากรุงหลวงอีก และเย็นวันนั้นก็ได้อยุตพักที่เมืองชวาซงส์

ราชทูตเข้าไปอยู่เมืองชวาซงส์

เมืองชวาซงส์นั้นเป็นเมืองโบราณตั้งอยู่ริมลำนํ้าแอสัน ซึ่งเป็น
บุญแก่เมืองมิไน้อย ค่าที่ขึ้นโอกาสให้ค้าขายได้สะดวก แต่ครั้ง
รัชสมัยยี่ปี่มวงศ์กษัตริย์แรกที่โตมในเมืองฝรั่งเศสนั้น เมืองชวา
ซงส์เคยเป็นราชธานีมาคราวหนึ่ง แล้วต่อมาเมื่อย้ายราชธานีไปตั้ง
ที่กรุงปารีสเมืองชวาซงส์นี้ตลอดลงเป็นเพียงทว่าการมณฑลขการที่

วัดวาอารามโบราณทั้งาม ๆ ในเมืองนั้นมาก เช่นวัดสังฆ
ราชเรียกว่า วัดนักบุญมาร์ทีร์แยร์แวลส์และโพรแตส์กับวัดแซงต์เม
คาร์ที วัดแซงต์เครส์แปง วัดนอกร์คาม วัดแซงต์ยง วัดแซงต์
เลเยร์ เป็นต้น เกียรติยศอันสูงส่งสำหรับเมืองชวาซงส์คือว่า ถัดถึง
คราวจะราชาภิเษกพระเจ้าแผ่นดินฝรั่งเศสแล้ว หากว่าท่านสังฆราช
เมืองแรงส์ไม่อยู่เป็นประธานในงานหลวงนั้นแล้ว ท่านสังฆราช
เมืองชวาซงส์เป็นที่สองของท่านรับกระทำพิธีราชาภิเษกแทน (นี้ว่า
สำหรับครั้งก่อนเมื่อประเทศฝรั่งเศสยังเป็นราชาธิปไตย)

พอข่าวแห่งราชทูตสยามถึงเมืองชวาซงส์แล้ว อันว่ากรมการ
เมืองมีมงเซียร์บอเชวคเป็นประธานก็ได้รัยจัดแจงเมืองให้ส่วยสะอาด
สมควรเป็นที่พักแห่งผู้แทนพระมหากษัตริย์ราชฝ่ายยุโรปทิศทันที ทั้ง
เพื่อจะมีเ็นอวยหน้าชาวเมืองอื่น ๆ ที่เคยก่อนรัย ราชทูตไทย มาแล้ว
นั้นด้วย เวลานั้นตำแหน่งสังฆราชเมืองชวาซงส์ว่างอยู่ เพราะ

เหตุฉะนั้น ท่านผู้สำเร็จราชการแทนพระเจ้าแผ่นดินพร้อมทั้งกรม
การผู้ช่วยทั้งหลายจึงพร้อมกันลงความเห็น ว่า ควรจะจัดกำหนด
ท่านสังฆราชนั้นเองเป็นที่พักแรมของบรรดาราชทูตสยาม คำที่
ท้าวเมืองชวาซังสนั้นจะหาบ้านช่องเรือนโรงทั้งดงงามและเหมาะเท่าคำ
หนักสังฆราชนั้นเป็นไม่มี ถึงพระเจ้าแผ่นดินฝรั่งเศสเองเล่า ถ้า
ทรงประพาสที่เมืองชวาซังส้เมืองใด ก็เสด็จมาประทับที่คำหนัก
นั้นทุกคราวไม่ได้ ทรงพักที่อื่นเลย เมื่อตกกลางเห็นพร้อมกันเช่น
นี้แล้ว ต่างก็ชวนเอาเตียงคูเควี่องตกเตียงบ้านของคนที่ดงงาม
ยิ่งมากยิ่งประคิบกำหนดที่พักของราชทูตสยามครบ มีเตียงถึง
๒๔ เตียง ล้วนแต่งามประณีตด้วยกันทั้งนั้น แต่ที่งาม ๆ ยิ่งกว่า
ที่ไหน ๆ หมก คือห้องที่พักของท่านอัครราชทูตนั้นงามมากจริง
บรรดาประตูหน้าต่างประคิบไปด้วยตราแผ่นดินสยามหมกทุกด้าน

อนึ่งเพื่อจะเพิ่มความสง่าแก่การรับรองราชทูตนั้น พวกคฤหบดี
ที่มีอายุอยู่ในระหว่างเป็นชายฉกรรจ์และที่สมัครเป็นกองทหาร (เพราะ
เวลานั้นตามประเทศต่าง ๆ เช่นที่เมืองฝรั่งเศสเป็นต้นหาได้มีการ
เกณฑ์ทหารไม่ ทหารล้วนเป็นทหารจ้าง ทหารอาสาสมัครทั้งนั้น
กองทหารสมัครทุกถ้าวถึงในเรือนจึงเป็นเหมือนหนึ่งทหารเสื่อใน
เมืองไทยเวลานี้ก็เกือบจะว่าได้) ก็พร้อมกันลงความเห็นว่าจะมีการ
ระดมพลสวนสนาม กองสมัครเหล่านี้แบ่งเป็น ๒๑ กอง แต่ครบ
จำนวนบ้าง ไม่ครบบ้าง พอตกลงอย่างนี้แล้วต่างก็จัดการในกอง

ของถนน ให้ควรมตามบัญญัติ กองไหนขาดพลหรือขาดนายหมวด
หมึกเลือกกองชนกนทิตินใด ให้พร้อมมูลกัน

ครั้นจกกองเสร็จแล้วได้แบ่งหน้ากตอรรักษ์กันดังนี้คือ ในพวก
ทหารสมัคร ๒๓ กองนั้น ให้ ๑๗ กองออกไปตอรรักษ์ประมุขเมือง
ชอประมุขเคอครุชย์ ทนนแยกให้ ๔ กองอยู่เฝ้ารบที่ประมุขนพร้อม
กับเจ้าเมืองกรมการ และอีก ๑๓ กองก็ให้ออกไปตอรรักษ์นอกประ
ศ หนทางไกลเพียงชั่วลิกปั่นตกเข็นกำหนด ส่วนอีก ๔ กองนั้น
ให้เหลืออยู่เรียงรายเฝ้ากันที่ในเมืองรอบกำหนดของราชทุก นอก
นั้นยังกองสองร้อยพิเศษเรียกว่ากองเดอลารักยัส คือกองทหารม้า
ปั่นสันถมิกำลังให้ออกไปรัยราชตถึงนอกเมืองหนทางไกลถึงร้อย
เส้น และส่วนกองทหารปั่นใหญ่ก็เข้าปั่นใหญ่ชั้นขนกำแพมเมือง
เตรียมไว้คอยยิงสลูกรับเมื่อได้ข่าวว่ารถของราชทุกจะมาถึงน

เพื่อจะให้กองทหารเกียรติยศต่าง ๆ เหล่านี้ทำการประชุมทาม
หน้ากตอรรักษ์แล้ว เจ้าเมืองได้ประกาศให้ชาวเมืองทราบว่า
“อาศัยเหตุที่ท่านราชทุกสยามจะถึงเมืองชวาชงส่วนนี้ ตลาดชว
คราวชงเคยเปิดกันที่สนามกลางเมืองในวันขอให้เป็นอันงด อย่า
เปิดชอขายกันเลยให้พ่อค้าทั่วไปปิดตลาดและโรงงานของกันทั่วเมือง
ชวาชงส์ให้ถึงว่าวันนี้เป็นวันนักษัตรฤกษ์ของเมืองชวาชงส์เถิด”

ครั้นสั่งการเสร็จแล้ว ถึงเวลาบ่ายวันจันทร์ที่ ๑๘ เดือน
พฤศจิกายน กองทหารสมัครเหล่านั้นได้พากันไปตอรรักษ์ราชทุก
สยามคามที่กลางกัน ทหารออกไปเป็นหมวดหมึกมีทหารแก้ว

ทหารศึกลองนำหน้าไปส่งอย่างนี้ แต่กองทัพส่งกว่าอันหมดศึกคือกองทัพ
 ทหารม้าอารักขาหรือกองทัพนั้นนั่นเอง พอถึงเวลา ๔ นาฬิกาหลัง
 เที่ยง ท่านเจ้าเมืองและบรรดาขุนนางกรมการต่างก็นำประแจเมือง
 ขจรธมารัษฎาทกเป็นกระบวนแห่ บรรดาราษฎรทั้งหลายทุกชั้น
 ตระกูลต่างพากันแตกันออกไปดูเป็นการเอิกเกริกใหญ่.

บรรดาขจรธมารัษฎาทกได้มาถึงประตูเมืองเวลา ๖ นาฬิกาหลังเที่ยงเป็นเวลา
 พลบค่ำอยู่แล้ว พวกไปทอนรบต่างก็เสียดายที่มิได้มาถึงเสียแต่
 กลางวัน แต่ลงปลายไปไม่มีใครเสียใจเพราะว่าชาวเมืองทั้งหลาย
 บรรดาที่ได้ออกคอยดูอยู่ที่หน้าบ้าน ต่างคนอยากเห็นโฉมหน้า
 ราชทูตไทยว่าเป็นอย่างไร จึงพากันจุดตะเกียงเทียนไขต่าง ๆ
 มองดูที่หน้าทางและประตูบ้านตลอดหนทางตั้งแต่ประตูเมืองจนถึงกำ
 หนักสังฆราช ซึ่งเป็นที่พักแรมของราชทูต เมืองชวาซังส์เย็นวัน
 นั้นจึงเจยก็เหมือนกับม้งานเฉลิมสว่างไสวคล้ายกับกลางวัน.

ครั้นกระบวนราชทูตรับประแจเมืองที่ประตูเสร็จแล้วกระบวนก็
 เคลื่อนเข้ามาเป็นระเบียบเรียบร้อยจนถึงกำหนดของท่านสังฆราช ที่
 นั้นคณะพระสงฆ์ของเมืองได้ทอนรบค้ำนัยท่านราชทูต แล้วพวก
 กรมการก็ได้เชิญคณะราชทูตไทยรับพรอ้อมด้วยอรุณแห่งเมืองชวาซังส์
 เพื่อเป็นเครื่องหมายแห่งมิตรไมตรีจิตตซึ่งต่างขอเสด็จต่อกันและกัน
 ในระวางคนไทยและคนฝรั่งเศส ถัดมาพวกขุนนางอันก็มาค้ำนัย
 ราชทูตและกล่าวคำขอเชิญอวยชัยให้พรเป็นลำดับจนถึงเวลาราว ๘
 นาฬิกาหลังเที่ยงจึงได้เชิญเลี้ยงอาหารท่านราชทูต เมื่อกินเข้า

แล้วในเมืองไต้มีการจุดดอกไม้เพลิงและยิงปืนเป็นการฉลองการมาถึงของบรรดาราชทูตไทย.

รุ่งขึ้นเวลาเช้าเมื่อคณะราชทูตไต้กินเช้ากับเจ้าเมืองและบุตรของท่านแล้วไต้ชวนรถกับท่านเจ้าเมืองและบรรดากรมการเมืองพากันไปทเมืองชวาซังส์ ท่านไต้ไปวัดของท่านสังฆราชเมืองชวาซังส์ซึ่งเรียกว่าวัดคิงเซ่งตี้แยร์แวลล์แล้วไต้ไปทพระอารามชื่อแซงตยั้งซึ่งเป็นอารามงามยิ่งในประเทศนั้น โยสถ์ขาวสะอาดคึก ข้างในสว่างเห็นแจ่มแจ้งราวกับข้างนอก ไม่มีคทบเหมือนอย่างที่เป็นสำหรับข้างวัดเลย ถัดจากวัดนี้ไปแล้วยังไต้ไปทสวนอารักบัสและสนามเมตซังเป็นสนามฝั่งสร้างขึ้นใหม่ ต้นไม้ในนบยังไม้สูงเต็มขนาดแต่ก็ดูงามคิอยู่แล้ว.

เย็นวันนั้นเมื่อกลับมาจากเที่ยวทเมืองแล้ว ท่านราชทูตไต้รับเลี้ยงทจวนของเจ้าเมืองพร้อมภักขุนนางและเจ้าหน้าทสำคัญทมีอยู่ในเมืองชวาซังส์ เมื่อกินเช้าเย็นแล้วไต้มีการเดินรำเพื่อเป็นทรินเรึงค่อไปอีก ในการประชุมเต็นรำนัน ท่านราชทูตไต้แสดงให้ททราบว่าคนมิใช่เกิดมาเพื่อรู้จักแต่เพียงเจรจาการบ้านเมืองเท่านั้น ถึงกระบวน โธภาปราศรัยท่านก็ออกจะขำขันชำนานูไม่แพ้ใครเหมือนกัน เมื่อเลิกเต็นรำแล้วท่านเจ้าเมืองไต้พาราชทกลับยงทพวก พวกทหารสมัครไต้จุดดอกไม้ไฟเป็นเกียรติยศคอก ถึงทพวกเป็นเวลาดึกคินมากทเดียว.

รุ่งชนวนพืทที่ ๒๐ เมื่อกินเช้าเช้าและรับคำอำลาของชาวเมือง
 ชาวซางส์แล้วท่านราชทูตก็ยกเจ้าเมืองก็ได้ขึ้นรถออกจากเมืองเตีรทาง
 กลับปารีสต่อไป พวกทหารทุกเหล่าก็ขึ้นเรียงรายไปตามทาง
 จนถึงประตูเมือง และส่วนของตำรวจก็พากันไปส่งไกลออกไป
 ไปอีก ซึ่งเป็นที่พอใจของราชทูตมิใช่น้อย ท่านขอบใจแล้วขอบใจ
 เล่าที่เอาใจพวกของตนทั้งนี้ แล้วต่างก็ลากันไป.

บทที่ ๒๔

ราชทูตถึงวิแลร์ก็อดเตรต.

ถึงนังเตยและดังมาร์แดง.

เย็นวันนราชทูตถึงเมืองวิแลร์ก็อดเตรต เป็นเวลาฝนตก
 ใหญ่อากาศมืดมิดแลไม่ค่อยเห็นอะไร จึงเป็นการไม่เหมาะที่จะไป
 เทียวชมอะไรต่ออะไรได้ ที่เมืองนั้นสถานีที่หน้าคูเมืองอยู่เป็นต้นคือ
 พระตำหนักของสมเด็จพระอนุชาธิราชเจ้า แต่ราชทูตไม่ยินดีเข้าไป
 ชมดูเลย อ้างว่า “เมื่อท่านเจ้าของเมืองอยู่เราก็ไม่อยากจะเข้าไปดู แต่
 เข้าใจว่าถ้าได้เห็นคงเป็นขวัญตา น่าปลื้มใจในบุญบารมีของพระ
 องค์เป็นแน่” พอค้างคืนหนึ่งทเมืองนั้นแล้วรุ่งชนราชทูตก็ขึ้นรถไป
 ยังเมืองนังเตยต่อไป เป็นวันที่ ๒๑ เดือนพฤศจิกายน.

ทเมืองนังเตยนราชทูตพักอยู่ไม่นาน แต่กระนั้นก็ยังได้ไปดูที่
 ไปเยี่ยมบ้านของท่านขุนนางคนหนึ่งชื่อมารกัสเตอเซฟร์ นอกนั้นท่าน
 ไม่ได้ไปดูอะไรเหตุที่ท่านไปดูบ้านของท่านมารกัสเตอเซฟร์เพราะเหตุอื่น

เป็นเพราะบาทหลวงเคลลีออน (ซึ่งภายหลังได้เป็นสังฆราช) ซึ่งเคยอยู่เมืองไทยหลายปี และเป็นที่พอพระทัยของสมเด็จพระนารายณ์ เป็นน้องเขยของท่านมารกัส เคอเซฟร์ เจ้าของบ้านนี้ เมื่อท่านราชทูตได้ทราบว่าท่านบาทหลวงเคลลีออนนี้เป็นเชลยวงศ์ขุนนางชั้นสูง ก็เป็นถึงบุตรของท่านเสนาบดีแล้วจึงอุทิศส่วยทั้งบ้านเกิดเมืองมารดาไปเที่ยวเทศนาสั่งสอนพระศาสนาในประเทศสยาม โดยไม่เห็นแก่เห็นคเหน้อยและภยอันตรายแก่ตน นับแต่ความสุขของชาวเมืองไทยเป็นประมาณดังนี้ ท่านก็ยังเพิ่มความเคารพในท่านบาทหลวงเคลลีออนเป็นอันมาก.

เย็นวันเดียวกันนั้นราชทูตถึงเมืองดงมารแตง ซึ่งเป็นที่ใกล้เคียงกับพระนครปารีสแล้ว ทนบรรดากรมการเมืองก็ตั้งใจต้อนรับราชทูตดูเคียวกบที่ไต่เป็นมาในทุกเมืองตั้งแต่ท่านได้ออกจากกรุงปารีสไปข้างเหนือกลับมา แต่ส่วนท่านราชทูตมีความมั่งใจอยู่อย่างเคียวแต่ที่อยากจะกลับไปให้ถึงปารีสให้เป็นอันเสร็จการเที่ยวไปเสียสักที.

พอพักอยู่ที่ดงมารแตงสักครู่หนึ่งราชทูตจึงไต่ดำเนินทางต่อไปจนถึงกรุงปารีส ครั้นท่านเข้าไปถึงพระราชวังซึ่งเป็นที่ประทับแล้วก็ให้ท่านเริ่มกระทำในเบื้องต้นก็คือท่านไต่พร้อมกันหันหน้าไปทางพระที่นั่งวงแวร์ชายส์ ซึ่งเป็นที่ประทับของ พระบาทสมเด็จพระเจ้า อยู่หัวแล้ว ต่างก็พวยหมอบลงกราบถวายบังคมต่อพระองค์เป็นสามครั้ง ตามขนบธรรมเนียมในบ้านเมืองของท่าน.

ขณะนั้นบรรดาผู้ทศอยุ่คือนริบ ท่าน เมื่อเขา กลับ จาก เหนืออนต่างก็ได้พากันไต่ถามท่านด้วยเรื่องต่าง ๆ ข้างท่านถามว่า "เจ้าคุณไม่

เห็นเห็นน้อยมากหรือ ” ยังกัถามว่า “ เจ้าคุณหนาวมากไหมที่
มณฑลเหนือโน้น ” แล้วคนนั้นคนโน้นก็ถามอีกต่อ ๆ ไป ส่วน
ท่านราชทูตมีคำตอบล้วนเหมาะ ๆ สำหรับทั่วทุกคนที่ได้ถามนั้น ท่านว่า
“ เรื่องหนาวหรือเห็นน้อยนั้น ท่านอย่าเอามาถามเลย จะเห็นน้อยอย่าง
ไรได้ เมื่อกำลังชมเชยพระบารมีของพระบาทสมเด็จพระเจ้าหลุยส์มหา
ราชเจ้า จะหนาวอย่างไรเล่า เมื่อเรามิพระบารมีปกเกล้าปกกระหม่อม
อยู่ตลอดทาง ”

รุ่งขึ้นเวลาเช้าวันพรุ่งนี้ราชทูตกลับมาถึงกรุงปารีส ท่านสก็อตต์
เจ้าพนักงานกระทรวงซึ่งได้ติดตามราชทูตสยามตลอดหนทางก็ได้รีบ
เข้าไปเฝ้ากราบบังคมทูลรายงานความเป็นไปแห่งการเที่ยวชมของราชทูต
สยามให้ทรงทราบว่า สำเร็จไปแล้วด้วยความเรียบร้อยทุกประการ
เป็นที่พอใจของราชทูตสยามเป็นอันมาก เวลาท่านจะไปเฝ้านั้นท่าน
อัครราชทูตใครจะให้ท่านสก็อตต์ช่วยเป็นธุระกราบบังคมทูลให้ทรง
ทราบว่า คนอิมเอบในพระมหากษัตริย์คุณเป็นอย่างไรที่ใดทรง
โปรดเกล้า ๆ คำว่าสั่งให้จัดการพาไปเที่ยวชมมณฑลฝ่าย เหนือ แห่ง
ประเทศฝรั่งเศสดังนี้ แต่ลงปลายท่านเกรงว่าจะเป็นการมิยังควร
ก็เลยคิดเป็นแต่เพียงสั่งให้ท่านขอยใจ ๆ พณ ฯ เจ้าคุณเสนาบดีเดอเซ
ญ็อลเลย์ ว่าการต้อนรับของบรรดาเจ้าเมืองกรมการทั้งหลายทั่วทุก
เมืองตลอดทาง ได้เป็นไปอย่างเอื้อเฟื้อสนิทสนมเป็นที่พอใจอย่างยิ่ง
เป็นที่ขอยพระเดชพระคุณ ฯ พณ ฯ เจ้าคุณเสนาบดีได้ให้การเป็นอย่าง
ดีที่สุดที่จะพึงเป็นไปได้